

עט השדה

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של נציג ישראל ובתמיכתן של
ממשלת ישראל והפרוצדורה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

כתב-העת של **מיד"א** מרכז ידע אשלים • **גיליון 2** • שבט תשס"ט • פברואר 2009

עבודה עם הורים
ומשפחות

כתב העת של אשלים
מדי"א, מרכז ידע אשלים
גיליון מס' 2, פברואר 2009

הוועדה המייעצת

רחל דגן, עורכת ראשית
ד"ר ליאת בן דוד
ד"ר שוש גרינוולד
טוביה מנדלסון
יהודית קירשבאום
מיכל כהן-הטב
עטרה שטיין
שושי שקד
מרים גילת

הוועדה להוצאה לאור, אשלים

ד"ר רמי סולימני
איטה שחר
חנה פרימק
ד"ר ליאת בן דוד
רחל דגן
טוביה מנדלסון

עורכת לשון

ורדה בן-יוסף

עיצוב גרפי והפקה

סטודיו אמיתי

מזכירת המערכת

אושרית שבת

מנהל ההוצאה לאור

טוביה מנדלסון, ג'וינט ישראל-אשלים

כתובת המערכת

אשלים בבעת ג'וינט ת"ד 3489
ירושלים 91034
oshritg@jdc.org.il

דוא"ל

העמותה לתכנון ולפיחוח שירותים לילדים
ובני נוער נטיבון ומשפחותיהם (ע"ר)
פיטו"ר ג'וינט ישראל - בתל אביב
חשלה"ר ישראל ומרכזים הרווחים של ג'וינט
www.ashalim.org.il

מיד"א אשלים

© כל הזכויות שמורות

פתח דבר

עבודה עם הורים ומשפחות: ליצור קשרים משמעותיים

"אבא, אתה חושב שאוכל ליצור קשר עם סין?" שואלת אלי ארווי את אביה, לאחר שהצליחה ליצור קשר רדיו מחדרה שבניו-אינגלנד עם פלורידה.

"אין סיבה שלא."

"זעם הירח?"

"אם יהיה לך רדיו חזק די הצורך."

"זעם מאדים?"

ברדיו חזק מאוד-מאוד..."

"זעם אימא?..."

בתוך פחות מדקה אחת של צלוליד, בסרטו של הבמאי רוברט זמקיס "קונטאקט" (1997), מדגימה שיחתם של אלי ואביה את אחד הצרכים הבסיסיים, המהותיים ביותר, בחייו של כל אחד ואחת מאתנו: הצורך בקשר ילד-הורה, כפי שהוא בא לידי ביטוי ברצונה של אלי להתקשר אל אימה המתה. הצורך בקשר הורים-ילדים הוא צורך חוצה תרבויות, המפרנס עולמות תוכן שונים מאז עמד האדם על דעתו. זהו אחד הצרכים המורכבים ביותר במערכות היחסים האנושיות. במורכבות זו ובהשלכותיה המקצועיות עוסק גיליון זה של "עט השדה".

הורות היא משימה רבת משמעות התובעת אחריות. אולי יותר מבכל עידן אחר, הורות בעידן הפוסטמודרני היא לא רק אחד התפקידים הקשים והמסובכים שאנו נוטלים על עצמנו, אלא אחד התפקידים המסורתיים והשורשיים ביותר המחייבים חשיבה מחדש. החופש, תחושת השוויון, ההתפתחות המואצת של אמצעי התקשורת הטכנולוגיים, בד בבד עם הידע והניסיון המצטברים בתחומי דעת כמו פסיכולוגיה, סוציולוגיה, משפט וחינוך - כל אלה מעמידים את החברה לפני מציאות חדשה, רבת-פנים, הדורשת מגוון של כלים חדשים להתמודדות ומחשבה של הורים וילדים כאחד. עולות סוגיות כגון - כיצד מפתחים מודעות וכיצד מספקים מענה על צורכי הילדים מבלי לוותר על צורכי ההורים? מהם רכיבי הסמכות והאחריות המוטלים על ההורים, מבלי לפגוע במרחב ובעצמאות הדרושים להתפתחות תקינה של ילדיהם? כיצד נוכל להשרות תחושת ביטחון כשאנו עצמנו נתונים בחרדה ובמתח? כיצד נקדם הכרה באישיותם הנפרדת של כל אחד מילדינו, ועם זאת נבטיח יחס שווה והוגן אליהם? אילו כלים דרושים לנו, ההורים, בעידן של תקשורת פתוחה, גלויה ולעתים קרובות אף בוטה? שאלות אלו ועוד רבות אחרות מעסיקות את כל מי שעבודה עם ילדים, בני נוער ומשפחותיהם בראש מעייניו.

בפתיחתו לרומן אנה קרנינה כותב טולסטוי: "כל המשפחות המאושרות דומות זו לזו, אך כל משפחה אומללה - אומללה על פי דרכה". הקשיים וההתמודדויות המורכבים ביותר נמצאים דווקא בתוך חיי המשפחה. גיליון זה מאיר אך מעט משפע הזוויות של סיפורי הורים, ילדים ואנשי מקצוע העושים עבודתם נאמנה עם משפחות. אלה הם סיפורים כלל-אנושיים המבוססים על מציאות אותנטית, יומיומית. כשאנו מתעמקים בהם, נחשף לפנינו רובד נסתר הקושר אותנו אל חוויית ההורות ומאפשר לנו להבין את היותנו חלק מהחברה האנושית הרחבה.

קריאה נעימה,

ד"ר ליאת בן דוד

מנהלת מיד"א - מרכז ידע אשלים

תוכן העניינים

4 יחסי ילדים הורים בעידן הפוסט מודרני

ד"ר אשר עידן

הופעת האינטרנט, המהפכה הדיגיטלית, ההיבטים הפוסטמודרניים של התרבות המערבית והעמקת הדמוקרטיזציה ותפוצתו של הידע יצרו מציאות שבה דרוש מענה אחר לצורכיהם הטבעיים של ילדים, לציפיותיהם ולרגשותיהם. מציאות זו מציבה אתגר: להעמיד לבחינה מחדש מה הם תפקידי הורים ומורים ביחס לילדים ולתלמידים.

8 משמעות היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות של הבן

ד"ר ריקי פלח גליל

מהו הקשר שבין איכות יחסי אבות-בנים לבין התפתחות תקינה, בריאות נפשית ואיכות חיים של המתבגר בעתיד? המאמר מביא מחקרים עדכניים שהמסקנות הנובעות מהם עשויות להסביר מדוע רמת האינטימיות עם האב, מעורבותו ותמיכתו קשורות בבריאות הנפשית של הבן, בתפקודו ובהישגיו, ומאיך גיסא - מדוע היעדרו הפיזי או הפסיכולוגי של האב קשור בדיכאון, בהערכה עצמית נמוכה ובמעורבות של בנים מתבגרים בהתנהגויות מסכנות.

13 העצמת הורים - דרך המלך למניעת סיכון לילדים ובני נוער

רינה כהן

שיעור קטן מאוכלוסיית ההורים מצליחים לתפקד כמנהיגים ולהפעיל מנהיגות הורית כלפי ילדיהם במרחב החיים המשפחתיים. המאמר דן במורכבות התפקיד הורתי, במתחים השונים עם המציאות הישראלית ובחשיבות הקריטית שיש בהעצמת ההורים כדי להתמודד עם תופעת הסיכון של ילדים ובני נוער. נראה כי מה שנדרש יותר מכל הוא לסייע להורה לפתח אסטרטגיות התמודדות, ולתמוך בו כדי לאפשר לו להצמיח מתוכו הורות משמעותית ומנהיגות הורית מגינה, משפיעה ומגדלת. אסטרטגיות אלה מבוססות על המסגרת הקונספטואלית של למידה לאורך החיים בגישת החברה הלומדת.

20 מ"הורים נפקדים" ל"הורים נוכחים" - תמונת מצב

עליה קדם

מערכות השירותים החברתיים עברו ככרת דרך משמעותית בהתייחסותן למשפחה כמפתח להבנת מצבם של ילדים וכמשאב שרק בשיתוף פעולה עמו ניתן לקדם ילדים ונוער במצבי סיכון. המאמר סוקר את ככרת הדרך שנעשתה עד היום דרך ארבע תוכניות חשובות המהוות ציוני דרך בכיוון זה: אוריון, קד"ם, המעון הרב תכליתי ומעטפת.

26 איפה ההורים - מבט אישי ומקצועי על מעמדם של הורים לילדים עם צרכים מיוחדים

תמי קרישפין

ישראל של שנת 2008 רחוקה מלהבין כי הילדים המיוחדים הם בראש ובראשונה הילדים של הוריהם. נקודת המבט של אנשי המקצוע בקבלת החלטות ובטיפול בילד עם צרכים מיוחדים לעולם תהיה חסרה - כלא זווית הראייה של ההורה המגדל את הילד. הכותבת מתארת תמונת מצב מבישה על פיה ההורים, מחזרים על הפתחים כקבצנים, כדי שפיסות מידע יגיעו אליהם. ומאיך גיסא מציגה את ההישגים של נציגי ההורים עד כה ואת מאבקה של עמותת "קשר" לשינוי פני המציאות.

מדורים

31 פרלוד

חלי אברהם-איתן

32 מהשטח

בעל החיים כממס סורגי הנפש - דגנית יערי
מדורת השבט - שרה פינקוביץ
"מושיטים יד באהבה" - ליאת אביזמר

43 משולחן השותפים

...של מי ההורים האלה? - שלי נתן

46 מזוית אישית

כשהקליניקה עוברת לבית הלקוח - סיגל קני פז

50 זרקור על תכנית

מרח"ב - מענה רווחתי חינוכי בבית הספר - דיתי אבניאלי
"אימהות יש מאין" - ענת גור

60 ספרים

"בראי-נוע" - סדרת חומרי הדרכה חדשניים - ד"ר ליאת בן דוד
משפחות במעבר - רחל דגן

62 כנסים וימי עיון

מועדון בוגרי מיד"א
סודות במשפחה-שימוש בקולנוע ככלי טיפולי
שלומות ואיכות חיים - מרכז מיתרים מכללת אורנים

יחסי ילדים-הורים בעידן הפוסטמודרני

הופעת האינטרנט, המהפכה הדיגיטלית, ההיבטים הפוסטמודרניים של התרבות המערבית והעמקת הדמוקרטיזציה ותפוצתו של הידע יצרו מציאות שבה דרוש מענה אחר לצורכיהם הטבעיים של ילדים, לציפיותיהם ולרגשותיהם. מציאות זו מהווה אפוא הזדמנות לבחינה מחדש של תפקידי הורים ומורים ביחס לילדים ולתלמידים

ד"ר אשר עידן

מאז הופעת רשת האינטרנט...

מופיעים בבירור ניצניה של מהפכה היסטורית. במקום תכנים תאגידיים-מונולוגיים, מופיעות בזו אחר זו צורות חדשות של תכנים דיאלוגיים ומולטילוגיים: בלוגים עם טוקבקים, ויקיפדיה שיתופית, רשתות חברתיות ועוד... את המהפכה רואים בהתנהגותם של ילדי דור האינטרנט מול ההורים והמחנכים. הפערים בין שני הדורות מתרחבים מאוד, ואתם גדלים גם הקונפליקטים בין ילדים להורים

ד"ר אשר עידן הוא מנהל "התכנית לניהול עתיד" בפקולטה לניהול באוניברסיטת תל אביב ומרצה לחינוך ולפילוסופיה באוניברסיטה הפתוחה

החולים, בית המשוגעים ובית הסוהר (פוקו, 1962). הופעת תרבות האינטרנט משנה את הכיוון לחלוטין, שכן היא מחזירה אותנו לאופן האינטראקציה המולטי-לוגי של התרבות שבעל פה. שינוי זה בולט במיוחד בדור השני של האינטרנט, הקרוי "זוב 2.0". עקרון היסוד ב"זוב 2.0" - תוכן המשתמשים מחליף את תוכן התאגידים ותוכן ריכוזי אחר.

בעשור האחרון, מאז הופעת רשת האינטרנט, מתרכבים הסימנים שהמגמה בת אלפי השנים מתהפכת. העשור הראשון של האינטרנט ("זוב 1.0") עדיין היה מונולוגי מאוד - תוכן ריכוזי-מונולוגי על גבי צגי מחשב. הוא היה שריד של תרבות הספר והעיתון והטלוויזיה. ואולם בדור השני של האינטרנט ("זוב 2.0"), החל משנת 2005, מופיעים בבירור ניצניה של מהפכה היסטורית. במקום תכנים תאגידיים-מונולוגיים, מופיעות בזו אחר זו צורות חדשות של תכנים דיאלוגיים ומולטילוגיים: בלוגים עם טוקבקים, ויקיפדיה שיתופית, רשתות חברתיות ועוד.

את המהפכה רואים בהתנהגותם של ילדי דור האינטרנט (ילידי 1975-2005, דור ה-Y) מול ההורים והמחנכים, בני דור הבייבי-בום (ילידי 1945-1975). הפערים בין שני הדורות מתרחבים מאוד, ואתם גדלים - גידול אקספוננציאלי - גם הקונפליקטים בין ילדים להורים.

הבנת הגורמים למעברים - מהעידן המסורתי למודרני ומהעידן המודרני לעידן הפוסטמודרני - מאפשרת הבנה חדשה של הבעיות בתחום הפערים ההולכים וגדלים ביחסי הורים-ילדים בראשית המאה ה-21. גורמים אלה מאפשרים לא רק הבנה של הבעיות אלא גם דרכי טיפול מעשיות בהן, כפי שהראה גבאי (2006). לדעתו, ההורים המודרניים עושים שימוש יתר במודל החינוכי, בעוד הילדים, שהם פוסטמודרניים, מעדיפים את המודל האימוני.

אפשר להבחין בשלושה סוגי יחסים בין הורים לילדים בהיסטוריה: היחסים ששררו במשך אלפי שנים, בתקופה המסורתית, כמשפחה המורחבת של העידן החקלאי; היחסים שרווחו במאות השנים האחרונות, בתקופה המודרנית, כמשפחה הגרעינית של העידן התעשייתי; היחסים המתפתחים היום, בתקופה הפוסטמודרנית - מסוף המאה ה-20, מאז הופעת המחשב והאינטרנט - כמשפחה החדשה של העידן האינטרנטי.

טכנולוגיות מידע הן גורם מרכזי בקביעת אופני האינטראקציה בין בני אדם ובעיצוב של מבנים ארגוניים ומשפחתיים.

♦ בתרבויות שבעל פה האופן הדומיננטי של האינטראקציה הוא השיחה או המולטי-לוג (רב-שיח) שהדיא-לוג (דו-שיח) הוא מקרה פרטי שלו. עם הופעת תרבות כתב היד, מהתרבויות המצרית והבבלית, דרך התרבות העברית-פיניקית ועד לתרבות היוונית, האופן הדומיננטי הפך בהדרגה למונו-לוג (חד-שיח).

♦ עם הופעת תרבות הדפוס, התחזק מאוד האופן המונולוגי (דרידה, 1975; מקלוהן, 1964). היום אנו, דור ההורים והמורים, שבויים לחלוטין באינטראקציה המונולוגית הכוללת את המשפחה, המדע, הפילוסופיה, החינוך, העיתונות, הטלוויזיה והדמוקרטיה. באותה עת הופיעה תקשורת ההמונים המונולוגית לחלוטין של העיתון, הרדיו, הטלוויזיה, בית הספר, האוניברסיטה, בית

בום קורא מאמרים בעיתוני נייר, ואולי מעט באתרי העיתונים באינטרנט, דור ה-Y קורא את התגובות (טוקבקים J) לאמרים באינטרנט לפני קריאת המאמרים עצמם. שני מודלים הוריים: המודל החינוכי והמודל האימוני (קווצ'נג)

המודל החינוכי

המודל של ההורה המודרני הוא המודל החינוכי, המושפע מאוד מהחינוך ההמוני המונולוגי ומאמצעי התקשורת ההמוניים, החד-כיווניים - העיתון והטלוויזיה. להורה יש נטייה לדבוק בשתי הנחות יסוד מוטות ובעייתיות הנוגעות לתפקיד המתבגר ולתפקיד ההורה:

א. בעיני ההורה התפקיד המרכזי והחשוב ביותר של המתבגר הוא ללמוד ולהצליח בלימודים! ההגשמה העיקרית של הנער בעיני ההורה, בדרך כלל, היא ההגשמה הלימודית הבית-ספרית. היחס לילד ושביעות הרצון ממנו מושפעים מאוד מהישגיו בבית הספר. אני פוגש בני נוער המרכיבים להתלונן על כך שבעיני ההורים הישגיהם חשובים יותר מהם עצמם.

ב. המימוש המוערך ביותר של תפקיד ההורה שההורה שואף אליו הוא ללמד את הנער או לקדמו במשהו!

ההורה חושב שהמימוש החשוב ביותר של תפקידו, לא רק בגיל הילדות אלא גם בגיל ההתבגרות, הוא לעצב את הנער ולהקנות לו - ככל האפשר - ידע, ערכים, אוריינטציה, תוכנות, מסקנות, חוכמת חיים, סדרי עדיפויות ועוד. הגדרת התפקיד הזאת שרירה, קיימת ומחייבת, והיא אינה נותנת מנוח לנפש ההורה. היא אינה מניחה לו גם אם הוא מכין שמידת ההיתכנות שלה במציאות הנוכחית קטנה ביותר.

ההורה מאמין שהוא מגשים את עצמו ואת תפקידו אם הוא מצליח להיות, קודם כול, משפיע, יוצר שינוי, מקדם, מלמד, בקיצור - "מחנך". ואם הוא אינו מצליח להתמקם בתפקיד הזה, הוא חייב לפחות לגרום לנער להתעסק בלמידה ולהפיק ציונים.

מתברר שהנוער כלל אינו רוצה בהורה שהוא דמות מעצבת, מחנכת ומקנה ידע. צרכיו אחרים. הוא כלל אינו מרוצה מכך שההורה מגלה שביעות רצון בעיקר מהישגיו הבאים לידי ביטוי בתעודה בלבד. נער שחש כי ההורה מפעיל בדיאלוג אתו את "התוכנה החינוכית" שלו חש מיד סלידה עצומה ורצון מידי לנתק מגע. ההורה, לעומתו, מתקשה להיפרד מהמחויבות שלו - לעצב את בנו ולחנכו. הוא מתקשה להיפרד מהדאגה לכך

גבאי הרחיב בנושא וניסח ניסוח מבריק שמונה כללים מעשיים לשיפור איכות החיים המשפחתית - של הורים לנוער מתבגר - בעידן הפוסטמודרני:

1. הציבו לבני הנוער גבולות. העיקרון המנחה - חופש פעולה לפרט (לנער) עד שנוצרת הפרעה לזולת (הורים, שאר המשפחה).

2. הימנעו מלהציב גבולות מתוך עקרונות חינוכיים. אפשרו למציאות הנסיבתית ותכתיבית להיות המחנך האמיתי של בני הנוער.

3. עשו שימוש מזערי במקדמי ביטחון בהציבכם גבולות לבני הנוער.

4. העדיפו "בקרת קצה" - התערבות נקודתית מסכמת בחיי בני הנוער, על פני "בקרת תהליך" - התערבות צמודה, צפופה ותדירה בחייהם.

5. המעיטו להשתמש בסמכות - דרשו להיות מיועצים (איפה תהיה, מתי תחזור) בתור הביטוי המרכזי של סמכותכם ההורית.

6. צרו במשפחה הפרדה ברורה בין כללים ודרישות הקשורים ל"רשות הפרט" לבין אלה הקשורים ל"רשות הכלל".

7. תנו לבני הנוער מרחב טריטוריאלי, אוטונומי, עצמאי, "מוגן" - החדר האישי.

8. תנו לבני הנוער דמי כיס על בסיס קבוע, שאינו מותנה בהסבר כלשהו או בהתנהגות נאותה או בגילוי אחריות, וללא פיקוח על הוצאה. אפשרו לנער לפעול כגוף עצמאי שיש לו מקור הכנסה קטן וקבוע.

במאמר זה ברצוני להראות כי גבאי אכן יישם את עיקרי הפוסטמודרניזם בהבנה ובפתרון של הבעיות בין דור הבייבי-בום לבין דור ה-Y, אולם בשלוש השנים האחרונות - מאז שנת 2005 - חלו בפוסטמודרניזם כמה התפתחויות חשובות. התפתחויות אלה מחייבות אותנו לאבחן רדיקליזציה של הפוסטמודרניזם, ואולי אף היווצרות דור שני של פוסטמודרניזם: פוסטמודרניזם 2.0.

הפוסטמודרניזם הראשון נוסח בקווים "עובריים" בסוף המאה ה-19 (ניטשה, 1888), זכה לעדנה באקזיסטנציאליזם (סיגד, 1981) באמצע המאה ה-20, והפך לדומיננטי יותר ויותר בצפון אירופה ואמריקה בסוף המאה ה-20 (אופיר, 1996). הפוסטמודרניזם הראשון הושפע מאוד מאמצעי התקשורת האלקטרוניים האנלוגיים - מהטלגרף ועד הטלוויזיה.

הפוסטמודרניזם הרדיקלי של תחילת המאה ה-21 מושפע מאוד מאמצעי התקשורת הדיגיטליים. אמצעי התקשורת החדשים, כגון בלוגים, ויקיפדיה, רשתות חברתיות ועולמות וירטואליים, מבוססים קודם כול על תוכן משתמשים: בעוד דור הבייבי-

של המאה ה-18, צריכים להבין שהשימוש של ילדינו באינטרנט במאה ה-21 הופך אותם לשונים מאתנו.

המודל האימוני: אינטרנט ותרבות פוסטמודרנית

כאמור, ההתפתחויות האחרונות בטכנולוגיות המידע - ובעיקר הופעת "זוב 2.0" בשנת 2005 - מחייבות אותנו לבחון מחדש את השפעתן על מערכות היחסים בחברה בכלל ובין ילדים להורים בפרט.

"זוב 2.0" הוא הדור השני של מהפכת רשת האינטרנט. הוא הופיע בשנת 2005, כשהתברר שיש מכנה משותף לתופעות השונות שנתגלו. המכנה המשותף הזה הוא האינטליגנציה והידע השיתופי של "ההמון החכם" שמייצר ויקיפדיה (אנציקלופדיית רשת), בלוגים (עיתוני רשת), יו-טיוב (טלוויזיית רשת), רשתות חברתיות (ארגוני רשת) ועוד.

עקרונות היסוד והתועלות של "זוב 2.0"

1. המשתמשים הם יצרני התוכן.
2. הנתונים הם הנכס העיקרי של הארגון, והם משתבחים על ידי לקוחות ועובדים.
3. אפקט הרשת יוצר שיווק ויראלי.
4. "חוק הזנב הארוך" יוצר מודל עסקי חדש לחלוטין, שלפיו אפשר להרוויח ממכירת לא-להיטים לקהילות יותר משאפשר להרוויח ממכירת להיטים להמונים, או - במילים אחרות - "ההמון חכם מהגאון".
5. עוברים מעולם של מותגים לעולם של תגים.
6. מיליארד משתמשי האינטרנט מאפשרים לרתום את האינטליגנציה והידע של מאות מיליוני משתמשים.

כלים מעצבי התנהגות של "זוב 2.0"

♦ **ויקי:** הכלי שיצר את הוויקיפדיה. ויקיפדיה היא אנציקלופדיה הפתוחה לכל גולש באינטרנט חינם. היא פתוחה לכל קורא, אבל היא גם מאפשרת לכל קורא לכתוב בה ערכים אנציקלופדיים או לשנות ערכים קיימים. בוויקיפדיה יש היום כ-5 מיליון ערכים אנציקלופדיים שנכתבו על ידי כ-2 מיליון בני אדם מכל העולם בעשרות שפות. המגזין "נייצר", מהחשובים בעולם מדעי הטבע, הציג מחקר שלפיו ויקיפדיה אינה נופלת באיכותה מאנציקלופדיה בריטניקה. את הבריטניקה כתבו כמה אלפי בני אדם במשך עשרות שנים, אבל הם יצרו רק עשירית ממספר הערכים שיש בוויקיפדיה. לכן כלי הוויקי שיצר את ויקיפדיה נחשב היום לכלי מהיר מאוד, יעיל וידידותי,

שהנער ישקיע מאמץ בלמידה ויפיק ציוניים ראויים. הוא רואה בזה, בטעות, את משימתו העיקרית - ואיש לא יוכל לשנות את דעתו בנושא. הפערים בתפיסת המצב ובהבנת הצרכים מעיקים עד בלי די - על בני הנוער ועל ההורים כאחד.

להיצמדות של ההורים לשאיפה "לחנך" ולשימוש ב"מודל חינוכי" יש מניע נסתר: ההורים מתמודדים דרך קבע עם החשש האמתי - לאבד שליטה על המתבגר. החשש הוא שההתנהגות המוקצנת והבלתי מובנת של הנער תביא אותו למקום שאין לנו שליטה עליו. שדה המציאות רחב הממדים והחופש שבני הנוער מתירים לעצמם מאיימים עלינו. המציאות המורכבת שבה כולנו נתונים גורמת לנו תחושה של חוסר אונים ואובדן היכולת לנווט. אנחנו מרגישים שהיציאה של בני הנוער מגבולות המפה המוכרת לנו והמקובלת עלינו מונעת מאתנו להיות במקום שבו נוכל להדריך ולהשפיע. בתוך התווה ובוהו הזה אנחנו מאמצים את הגישה הדומיננטית של תרבות המבוגרים כמודל הנכון - המגדלור המכוון.

תרבות המבוגרים שההורה שואב ממנה את הלגיטימציה להתערבותו עסוקה בפיתוח מנגנונים - כדי לשמר יציבות. לשם כך היא שואפת להפוך את הפרט ל"מסתגל נורמטיבי". ההורים מאמצים את הגישה הזאת. הם הפכו - בלי להיות מודעים לכך - את "הסוציאליזציה לנורמטיביות" לערך מוביל, בעייתי מאוד, כדיאלוג עם בני הנוער. ההורים מציפים את בני

הנוער ב"ים" של הערות וב"דיבור חינוכי" שדוחף לנורמטיביות: "אתה מבזבז יותר מדי מדמי הכיס שלך על שטויות, במקום לחסוך לדברים החשובים. צריך לדעת איך להשתמש בכסף"... או "אתה כבר לא ילד... אם לא תקרא קצת אקטואליה בעיתון, איך תוכל להבין מה קורה בעולם"... או "תפסיק לבזבז את הזמן על צפייה בתכניות הזבל שאתה מסתכל בהן...".

הנה עוד כמה סימפטומים של החינוך המודרני: מבחני הבגרות, המבחנים הפסיכומטריים, מבחני המיצב שממררים את חיי התלמידים והמורים, שיטת סינגפור שיוצרת דור בור, פערים מתרחבים בין עשירים לעניים ושימוש מופרז בריטלין ל"ילדים רנסאנסיים".

הפתרון נתון בידי "ילדי האינטרנט", אם רק נדע להקשיב להם. אנו, המבוגרים התקועים ב"מודל הדפוס" של המאה ה-15 וב"מודל התעשייה"

ההורה מאמין שהוא מגשים את עצמו ואת תפקידו אם הוא מצליח להיות, קודם כול, משפיע, יוצר שינוי, מקדם, מלמד, בקיצור - "מחנך"... מתברר שהנוער כלל אינו רוצה בהורה שהוא דמות מעצבת, מחנכת ומקנה ידע. צרכיו אחרים

♦ **רשת חברתית:** אתר אינטרנט אישי המכיל את כל הכלים האלה (בלוגים, ויקי, סרטונים ועוד) - נוסף על רשימת חברים שמשתייכים אותם בתכנים השונים. הרשת החברתית הגדולה בעולם היא מייספייס, המתוחכמת היא פייסבוק, המקצועית היא לינקדין, והישראלית ביותר היא דה מרקר קפה.

עקרונות "ווב 2.0" ויישומיהם ביחסי הורים-ילדים

א. "ווב 2.0": יצרני התוכן העיקריים הם המשתמשים ולא חברות המדיה והעיתונים הגדולים.

"הורות 2.0": התלמידים הם יצרני חומרי הלימוד - לא המורים ולא מערכת החינוך ולא האוניברסיטאות. מה זה ויקי-כיתה? קונסטרוקטיביזם!

ב. "ווב 2.0": שתף - אל תשלוט!
 "הורות 2.0": מרצה ומורה - אל תשלוט בתלמידים ואל תפחידו אותם בציונים. שתפו אותם בהערכה ובתכנון הלימודים. למדו מהם.

ג. "ווב 2.0": השתמש ב"חוק הזנב הארוך" האומר כי אפשר להרוויח ממספר גדול של שירותים (שירים, למשל) למספר גדול של קהילות יותר משאפשר להרוויח ממספר קטן של שירותים (להיטים) להמון אנשים.

"הורות 2.0": אין עוד מדד אחד אוניברסלי שלפיו צריכים כל הילדים להימדד ולהיות ממוינים ל"מוצלחים יותר" ול"מוצלחים פחות". אין אינטליגנציה אחת. למבחנים פסיכומטריים אין כל ערך. כל אחד גאון בתחום אחר. יש ריבוי אינטליגנציות (גדרנר, 1996): אינטליגנציה רגשית, אינטליגנציה חברתית, אינטליגנציה גופנית ועוד.

ד. "ווב 2.0": הפסק להתבסס על מותגים להמונים - עבור לתגים לקהילות.
 "הורות 2.0": אין עוד חינוך להמונים שנקבע מלמעלה. כל קהילה אחראית על החינוך שלה.

ילדים ובני נוער זקוקים לליווי, לעידוד, להדרכה ולגבולות בתהליך גדילתם. הם זקוקים לנוכחותם הקבועה של מבוגרים - היום לא פחות מבעבר. הופעת האינטרנט, המהפכה הדיגיטלית, ההיבטים הפוסטמודרניים של התרבות המערבית והעמקת הדמוקרטיזציה ותפוצתו של הידע יצרו מציאות שבה דרוש מענה אחר לצורכיהם הטבעיים של ילדים, לציפיותיהם ולרגשותיהם. מציאות זו מהווה אפוא הזדמנות לבחינה מחדש של תפקידי הורים ומורים ביחס לילדים ולתלמידים.

ליצירת חומר ללימוד בבית הספר או לניהול ידע בארגונים.

♦ **בלוג: Weblog** - יומן אינטרנט בעברית. הבלוגים מאפשרים תגובות מיידיות של קוראים - "טוקבקים". כל אחד יכול להיות בלוגר. מאז הופעת הבלוגים ב-2003, תפוצת העיתונים (מנייר) של המדיה ההמונית-ריכוזית יורדת בקצב של 4% בשנה.

♦ **תגיות:** אלו הן כותרות מתארות, או מילים על אודות מילים, או מטה-שפה. ב"ווב 2.0" נהוג לתת כותרות מציינות לכל בלוג או תמונה או סרטון וידאו. התגיות עוזרות כחיפוש וגם יוצרות קהילות של בעלי עניין המתרכזים סביב תגיות בתחומם.

♦ **פליקר ויו-טיוב:** אלו הם מעין "בלוגים של תמונות" (פליקר) ו"בלוגים של וידאו" (יו-טיוב). כל אחד יכול להעלות לרשת צילומים או סרטונים, לתת להם תגיות וליצור קהילת מתעניינים.

הופעת האינטרנט, המהפכה הדיגיטלית, ההיבטים הפוסטמודרניים של התרבות המערבית והעמקת הדמוקרטיזציה ותפוצתו של הידע יצרו מציאות שבה דרוש מענה אחר לצורכיהם הטבעיים של ילדים, לציפיותיהם ולרגשותיהם.

רשימה ביבליוגרפית
 מלאה למאמר זה ניתן
 למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

משמעות היחסים עם האב בתהליך ההתבגרות של הבן

היעדרות פיזית או רגשית של האב מחיי הבן קשורה לשורה ארוכה של חוליים של בנים: דיכאון, הערכה עצמית נמוכה, קשיים ביצירת קשרים, מעורבות באלימות, עבריינות, פשע וסמים

ד"ר ריקי פלח גליל

ובין בריאותו הנפשית של הבן (Hosley, 2000)? או את הקשר בין תפקוד חיובי של מתבגרים ובין רמת האינטימיות ביחסים עם האב, רמת הקרבה ביחסים אֵתו (LeCroy, 1988)? כיצד נבין את הממצא המצביע על כך שמעורבות האבות הייתה גורם מנבא לתפקוד מתבגרים בבית הספר (Forehead & Nousiainen, 1993), ושלציפיות האב מהבן קשר עם התפקוד החברתי-הסתגלותי של הבנים ועם רמת הציונים בבית הספר (Feldman & Wood, 1994)? וכיצד נסביר, מבחינה תאורטית והתפתחותית, את העובדה שקשרים מובהקים אלה לא נמצאו ביחס לאם?

ככל שגוברת ההתעניינות בתרומת האב להתפתחות ילדיו, ומתרבים המחקרים המתבוננים באופן ממוקד בקשר בין האב לילדיו ובהשלכותיו על איכות חיי הילדים, מתעוררות שאלות תאורטיות והתפתחותיות המבקשות הסבר מניח את הדעת לממצאים אלה. לאחר שלמדנו להניח שליחסים עם האם בשנים הראשונות בחיים השפעה מרעת על בריאות הנפש ואיכות החיים, הממצאים ממחקרים על אבות מצביים סימני שאלה על אותן אקסיומות מוכרות. כיצד נבין את הקשר בין פגיעות של מתבגרים לדיכאון ובין תפיסת היחסים שלהם עם האב (פלח-גליל, 1994)? או את הקשר בין תמיכת האב

ד"ר ריקי פלח גליל היא חוקרת ופסיכותרפיסטית. עוסקת בעבודה עם מתבגרים והוריהם במסגרת שירותי הייעוץ לסטודנט באוניברסיטה העברית וכן בקליניקה פרטית

משמעות הדברים היא שהזירה שבה מתרחשים היחסים עם האב משתנה. מאובייקט ברקע החיים או במציאות החיצונית, הופך האב לסובייקט בעל תפקיד חדש בעולמו הפנימי של הבן אשר מולו אותו מנהלים הכנים מעין "משא ומתן" פנימי בתהליך גיבוש העצמי שלהם.

ליחסים עם האב מוענקת משמעות חדשה

הבנים בוחנים באינטנסיביות את היחסים ביניהם. מודדים את המרחק ביניהם, מנסים לקצרו, מתרחקים עוד וחוזרים. עסוקים במשמעות המרחק. האם הם ראויים לקרבה שלו? האם יאפשר להם להתקרב? האם הוא מעוניין בקרבתם? רועי מתאר את ההתרחקות שהוא מרגיש בקשר עם אביו. אפשר לראות את הגעגוע לקרבה שחש כילד, את התהייה על רצונו של האב בקרבתו ועד כמה המשאלה להיות שוב קרוב לאבא טעונה וחושפת אותו לפגיעות.

- טוב, אני כן מרגיש שהשתנית. כשהייתי קטן אז תמיד הייתי הולך עם ההורים שלי ל... כאילו הייתי הולך עם אבא שלי לסרטים והיינו הולכים לעשות דברים ועכשיו זה פחות (... ועכשיו כאילו כבר לא עושים את זה בכלל. - למה?

- לא יודע. זה לא שאני לא רוצה ללכת אתו, אבל זה פשוט לא יוצא לי, כאילו אין זמן... כאילו כשלי יש זמן, אז לו אין זמן, וכשלו יש זמן אז לי אין זמן, ו... וגם אין לנו אותו מכה משותף... כי נגיד כשהייתי בכיתה א', אז שנינו אהבנו לראות סרטים של שוורצנגר, או אני לא יודע מה, ועכשיו, כאילו אין לנו את אותם סרטים שאוהבים, או את אותם פעילויות שאהבנו לעשות.

- תספר לי מתי זה היה בדיוק, ומה היו התחושות, כשמת לב שזה משתנה.

- אה... אני לא יכול להגדיר מתי בדיוק זה היה, אבל אני זוכר שזה... פשוט לא... שנגיד באמת היה פעם אחת שאמרתי, ששאלתי אותו, אם הוא רוצה ללכת לסרט, אם הוא רוצה לעשות איזה משהו, או לא יודע, אז הוא... כאילו הוא אמר, שהוא לא יכול, אין לו זמן וזה, וזה... ושבע שבועיים פשוט לא הגיע, ואז שמתי לב שגם אני כאילו, ואז כשהוא רצה, אז כבר אני לא יכולתי. אז שמתי לב, שזה כבר לא...

- אתה מרגיש שהיית רוצה להיות יותר קרוב אליו?

הממצאים המובאים לעיל מראים שאיכות היחסים עם האב קריטית להתפתחות של בנים מתבגרים - לבריאות נפשם, תפקודם ואיכות חייהם. זאת ועוד: במחקר שבדק 20,000 מתבגרים בני 12-18, במטרה להתחקות על גורמים להתנהגות בריאה של מתבגרים, נמצאו קשרים דרמטיים ועקביים בין מעורבות האב ובין התנהגויות מסכנות של בנים מתבגרים. ככל שהאבות היו מעורבים יותר, תפקוד הבנים היה גבוה יותר ואיכות חייהם הייתה טובה יותר. לעומת זאת, נמצא שהיעדרות פיזית או רגשית של האב מחיי הבן קשורה לשורה ארוכה של חוליים של בנים: דיכאון, הערכה עצמית נמוכה, קשיים ביצירת קשרים, מעורבות באלימות, עבריינות, פשע וסמים (Harris, 1998).

ממצאי מחקר איכותני, שהתבסס על ראיונות עומק עם בנים בני 18 על יחסיהם עם ההורים בתהליך ההתבגרות (פלח-גליל, 2004), משרטטים תמונה שיש בה מאפיינים התפתחותיים חדשים ולא בהכרח מוכרים בספרות התאורטית המסורתית העוסקת במתבגרים. ואולם, כאשר מתארים את התמונה הזאת לאבות, לבנים, ואף לאימהות, תגובתם מאשרת את תקפותה - לפחות באופן שהשחקנים הראשיים בדרמה הזאת חווים אותה. תמונה התפתחותית חדשה זו מקבלת משנה תוקף ככל שמתפתחת הספרות התאורטית והמחקרית העוסקת באבות ובתרומתם להתפתחותם של מתבגרים, בעיקר של בנים (פלח-גליל, 2004). להלן אציג את תקציר הממצאים המשרטטים את עיקרי התמונה ההתפתחותית העולה מהם.

כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן בתחילת תהליך ההתבגרות

מדברי הבנים עולה שהחל מגיל 13-14 היחסים עם האב מקבלים משמעות חדשה. הם פתאום מגלים אותו, שמים לב אליו, מתחילים להתייחס אליו בדרך שונה מבעבר. בתוך תהליך התבגרותם, הם מתבוננים בו בזכויות מגדלת ומנסים להכיר אותו ולהעריך אותו באמצעים הקוגניטיביים, ההתייחסותיים והרגשיים החדשים העומדים לרשותם. הם מודדים את ערכיו ואת התנהלותו, את בחירותיו והעדפותיו, את הצלחותיו וכישלונותיו.

במציאות הם עסוקים ביחסים אִתו - רבים אתו, מתעמתים אתו, הודפים אותו ומתקרבים אליו, אבל בתוך האינטראקציות אתו הם בוחנים את השתקפותם בעיניו, ובתוך כך - את השתקפותם בעיני עצמם. האב כאילו מפציע לתוך העולם הפנימי של הבן והופך להיות מעין ציר שאתו ודרכו הבן בונה ומגבש את תחושת העצמי שלו.

מגיל 14-13 מוענקת ליחסים עם הרב משמעות חדשה.... הבנים עסוקים במשמעות המרחק מהאב. האם הם ראויים לקרבה שלו? האם יאפשר להם להתקרב? האם הוא מעוניין בקרבתם?

- לפני שנתיים בערך אי אפשר היה לדבר אתי בכלל ו... זה בא לידי ביטוי באלימות, באלימות מילולית... (...) העיפו אותי מבית הספר פעמיים ברצף... ואם ההורים שלי לא היו מתגרשים, יכול להיות שלא הייתי מחזיק מעמד, אז אני שמח מאוד.

- שההורים התגרשו?

- כן. אז אה... לא יודע, אבא שלי, אחרי שההורים שלי התגרשו, אז אבא שלי פתאום יכול להסתכל מהצד, ואבא שלי פתאום הבין, אני מניח, שהוא לא תפקד נכון כאבא. הוא משתדל מאוד לחזק את הקשר ביני לבינו.

להכיר את אבא - לקבל את ההכרה של אבא

כאמור, מרגע כניסתו של האב לעולמו הפנימי של הבן, הוא במרכז תשומת הלב של הבן, והבן מפעיל את כל החיישנים שלו בניסיון להכיר אותו טוב יותר וללמוד כיצד הוא רואה אותו.

יואב מתאר באריכות ובהתרגשות את רגע הגילוי שלו את אבא. הוא מצליח לתאר את היום שבו, בדיעבד, קלט פתאום שמשוה אחר קורה לו עם אביו, ואת השינוי הוא ממקד בתחושת ההיכרות:

- באותו יום דיברתי אתו והרגשתי שאני מכיר אותו. למה אני חושב שזה חדש? כי אני לא הכרתי אותו קודם, ואני הרגשתי שאני מדבר עם מישהו שאני לא מכיר.

כשאני שואלת את יואב למה הוא מתכוון בהיכרות, הוא עונה:

- מה זאת אומרת? אני מסוגל לתאר אותו עכשיו כמו בן אדם. אמרתי לך, בן אדם עדין כזה.

האב משתנה מדמות שטוחה לדמות שיש בה עומק. הוא נתפס עכשיו לא רק בהקשר של תפקידו כאב לבנו אלא כבן אדם מובחן, עם מאפייני אישיות משלו.

הנושא "להכיר את אבא" חזר ועלה אצל רוב הבנים. הם עסוקים מאוד בכך שהם לא מכירים את אבא באמת ורוצים להכיר אותו באמת - בדרך שהם כבר יודעים להכיר אנשים בחייהם, לא כדמויות, כסובייקטים.

בד בבד עם הצורך להכיר את האב היכרות מהותית יותר, יש גם צורך לזכות בהכרה של האב. האב משמש בתפקיד של מעין מראה כפולה. דרכו הם רואים את עצמם בעתיד, ודרך האופן שהוא רואה אותם הם מעריכים את עצמם בהווה. ההשתקפות שלהם בעיני האב נשענת על תמונה שלמה של מרכיבים אישיותיים, ערכיים ואחרים, שבהם הבנים מתרכזים כאשר הם מחפשים את השתקפותם בעיני האב. כדי להיות מסוגלים להתכוון לפי האב על פני טווח גדול כל כך של מרכיבים, הם אכן

- לא יודע אם יש לי הרגשה כזאת אבל אה... כן, נגיד אני זוכר ש... תמיד הייתי הולך אליו לעבודה, כאילו הוא עובד ב... (אזור תעשייה) אז תמיד, נגיד, אם הייתי מסיים מוקדם, אז הייתי הולך אליו לעבודה שלו, והיינו הולכים למסעדה ליד העבודה והיינו אוכלים ולא זוכר כבר מה עוד... לא הייתי אצלו כבר בעבודה אולי איזה שנתיים... אני לא יודע אם זה... כאילו, אני חושב שזה כן חסר לי. אבל אני לא יודע אם הייתי עושה משהו בנידון. אם באמת הייתי הולך אליו, או אם אני אולי אלך עוד הפעם...

אצל רוב הבנים, הכניסה של האב

לתוך עולמם הפנימי והתחלת

הבדיקה של היחסים ביניהם

מביאות להכרה בהיעדרות

הרגשית של האב מחייהם,

בשוליות היחסית שלו

בחייהם, בנוכחותו

הנעדרת. ואם עד גיל

13-14 מצב זה התאים

להם, כשהיחסים עם

האב פחות העסיקו

אותם, מגיל זה ואילך

הם צריכים את האב

בדרך שונה מבעבר.

וכך מסתמן פער הולך

וגדל בין האופן שהם

רואים את האב או חווים

את יחסיהם ובין האופן

שהיו רוצים לראות את

האב ואת היחסים אתו.

הגוונים הרגשיים המתלוצצים

לבדיקת היחסים עם האב הם,

לרוב, גוונים הקשורים בכאב של

החמצה, "פספוס", משאלות שנראות

רחוקות או בלתי אפשריות.

תחושת הקרבה אל האב נותנת תחושה של

אישור האב, קבלה שלו את בנו, אהבתו והערכתו

אליו. תחושות אלה מאפשרות לבן לגבש תחושת

עצמי חיובית בתוך התמודדותיו עם האתגרים

הניצבים לפניו בתהליך ההתבגרות. לכן הבנים

נאבקים על הקרבה אל האב בכל האמצעים

הפיזיים והפסיכולוגיים העומדים לרשותם. בני

מתאר את הקריטיות של הקרבה המחודשת אל

האב בחייו.

הוריו של בני התגרשו כשנתיים לפני הריאיון. הצורך

שלו להתקרב אל האב גדול כל כך, שהוא מתאר

איך הגירושין של ההורים "הצילו אותו", מפני שעם

הגירושין הוא הצליח "להרוויח" את אביו מחדש.

אל האב, להעריך אותו ולאהוב אותו. הצורך הזה הוא חזק כל כך, שלפעמים הם מייצרים את האב מחדש כדי למצוא בו חלקים או מאפיינים שיוכלו להזדהות איתם, להתחבר אליהם, לאהוב או להעריך. הבנים השומרים בתוכם דימוי חיובי של האב נהנים מההשתקפות של עצמם בתוכו, וכך מבטא זאת ינאי:

אני חושב שזה כל הקטע, בהיותו אבא שלי ובהיותי בן שלו. שעם השנים, כן אני מתחיל לחשוב כמוהו קצת, להתנהג כמוהו, כולם מסתכלים עלי, וישר רואים אותי ואומרים - רגע, אתה בן של אליהו נכון? אה... אה... אני שואל אותם - "איך אתם יודעים בכלל?" והם עונים - "איך אפשר לא, אתה דומה לאבא שלך. אתה בול אבא שלך בגילך". יש בזה משהו, אני גולש למשהו אחר, אבל יש בזה משהו מן הכבוד, כשאומרים לי, שאני דומה לאבא שלי.

לעומת זאת, הבנים שיחסייהם עם האב קשים נאבקים בעצמם שלא להידמות לו. בעיקר בחלקים שלו שאינם אהבים או מעריכים. וכך מתאר זאת בר:

זה עושה השלכות על איך שאני איראה בעתיד. זה עושה השלכות על איך שאני איראה בעתיד, זאת אומרת שאני לומד מהטעויות שלו. יש כל מיני דברים שאני רואה אצלו, שהוא עושה או איך שהוא מתייחס (...). או איך שהוא מדבר, אז לרוב במקום ללמוד ממנו מה שהוא עושה, אז ללמוד ממה שהוא עושה, כדי לא לעשות את זה.

מאבק או ייאוש

כאמור, כאשר הבנים חשים שיש סיכוי להתקרב אל האב, להכיר אותו, לקבל ממנו את ההכרה שהם זקוקים לה, כאשר הם מאמינים שהם יכולים לעמוד לפחות בחלק מציפיותיו - הם ייאבקו בכל כוחם להגשים זאת. אפשר להתרשם מסיפורים רבים מספור של אנשי שם, אנשים שהגיעו למקומות הכי גבוהים בחברה - בכל תחומי החיים וההישגים (לדוגמה, תכניתו של ארי שביט - "אבא" בערוץ 2), שכאשר שואלים אותם מה הניע אותם - תמיד יעלה סיפור על האב.

לעומת זאת, הבנים שהתייאשו מהסיכוי להתקרב אל האב, לזכות בהכרתו או לעמוד בציפיותיו, כאשר הם מיואשים מהסיכוי שבהשתקפות שלהם דרכו הם ימצאו משהו חיובי, בנים אלה נתונים בסיכון. אלה הבנים שאנו פוגשים בכיסא המטופל, עם דיכאון, חוסר מוטיבציה, תחושות עצמי קשות,

צריכים להכיר אותו היכרות מעמיקה. ובתוך כך מסתתרת גם המשאלה שאבא יכיר אותם באמת. שיתעניין במה שהם חושבים, במה שהם מרגישים או מאמינים. הם רוצים להיות מסוגלים לדבר עם אבא על כל הדברים האלה, לפתח את עצמם אתו ודרכו ולקבל את הכרתו ביכולתם זו.

הצורך ההתפתחותי שלהם בשלב זה הוא להשיג תחושה של הכרה הדדית - היכרות הדדית - עם האב.

ג'סיקה בנג'מין מצטטת את הגל (1807): "בניסיון לגבש עצמו כיישות עצמאית, העצמי חייב עוד להכיר את האחר כסובייקט כמוהו עצמו, על מנת לקבל הכרה מהעצמי". תיאור הסיטואציה האינטרסובייקטיבית אצל ג'סיקה בנג'מין (1992 Benjamin, mutual recognition and mutual acknowledgement) מדגיש התרחשות כפולה זו. לדידה, היכולת להכרה הדדית בין שני סובייקטים - mutual recognition and mutual acknowledgement - היא צורך התפתחותי ואף יכולת התפתחותית חשובה.

עמידה בציפיות של אבא

רכיב חשוב בתוך התהליך של העמקת ההיכרות עם האב וקבלת ההכרה שלו הוא רכיב הציפיות. כפי שנראה בדבריו של יואב בהמשך, עם הגילוי מחדש של האב, עם כניסתו לעולמו הפנימי, הבן מתחיל לבחון את ציפיות האב ממנו. כשהציפיות ברורות - אפשר להתכוון אליהן.

לא חשבתי מה הוא חושב עלי, לא הרגשתי שהוא... חושב עלי בכלל (...). ו...מאז עכשיו אני יודע מה הוא חושב עלי, מה הוא היה רוצה ממני מה הוא מצפה ממני... (...) אני חושב שהוא מחבב אותי מאוד עכשיו.

כשהציפיות של האב עומדות בטווח הציפיות שאפשר להגשימן מבחינת הבן, הוא יעשה הכול כדי להגשימן, כדי לחוש את התחושה "אבא שלי גאה בי". כשהציפיות גבוהות מדי והבן מרגיש שלא יוכל להגשימן - הוא נלחם בכל מאודו להתאימן ליכולותיו ובכל זאת לקבל את הכרת האב בערכו. לעתים קרובות זה מאבק מר וכואב בין הבן והאב, ושניהם עלולים לצאת ממנו פגועים מאוד. בשלב כלשהו הבן עלול לוותר על המאבק לשנות את הציפיות או להגשימן. לוויתור זה מחיר פסיכולוגי כבד והשלכותיו מרחיקות לכת.

הדמיון לאבא

תפקוד האב כמראה כפולה עבור בנו, מראה המשפיעה על תחושת העצמי וערכו העצמי, בולט כאשר שומעים את הבנים מדברים על "כמה הם דומים לאבא". הבנים רוצים לשאת את עיניהם

האב משתנה מדמות שטוחה לדמות שיש בה עומק. הוא נתפס עכשיו לא רק בהקשר של תפקידו כאב, לבנו אלא כבן אדם מובחן, עם מאפייני אישיות משלו

להם לראות את מסלול חייהם, והם עסוקים בעיקר בהישרדות. הבנים לא בהכרח מודעים להשלכות של איכות יחסיהם עם האב על איכות חייהם. אבל בנים אלה, שוויתרו על המאבק להתקרב אל האב, נשמעים בראיונות אבודים, מבולבלים, עם תחושת עצמי מעוררת והערכה עצמית נמוכה.

לסיכום

התמונה ההתפתחותית העולה מהמחקר מתארת מפנה ביחסים עם האב בתקופת ההתבגרות המוקדמת. מדמות ברקע החיים, ממישהו שנחווה כזר ולא מוכר, הופך האב להיות מישהו שפתאום מרכז סביבו את תשומת לבו של הבן. הבנים מגלים את האב מחדש. כלומר, הם רואים אותו בדרך שונה מבעבר. הם מתבוננים בו וביחסים ביניהם, מעריכים אותם, מודדים את המרחק - או את הקרבה - ביניהם, מתעסקים באופן שהאב רואה אותם, בציפיותיו, בהיכרותו אותם, בהערכתו אותם. משמעות הגילוי מחדש של האב היא כניסת האב לעולמו הפנימי של הבן.

איכות היחסים עם האב, רמת הקרבה, האותנטיות והאינטימיות שיש בהם, כל אלה משמשים מדדים להתבוננות של הבן בעצמו דרך האב. הדמיון, כמו ההיכרות העמוקה, כמו היכולת לדבר דיבור משמעותי, כל אלה מאפשרים לבן לחוש אותה תחושת חיבור לאב הנדרשת כל כך כמשענת לתחושת העצמי בדרך לבגרות.

למרחק מן האב וליחסים אינסטרומנטליים אֶת מוענקת משמעות של אכזבה של האב מהבן - גם אם האב אינו מתכוון לבטא אכזבה. לעומת זאת, לתחושת הקרבה לאב מוענקת משמעות של אישור של האב, הכרה בבן והערכה אליו, ואלה משמשים משענת לבן בגיבוש תחושת העצמי שלו. מאחר שבתקופת ההתבגרות תחושות העצמי ממילא נתונות לתנודות חזקות, אישור האב, ההכרה שלו בבן והערכתו הופכים לקריטיים, ולכן הבנים נאבקים על הקרבה הזאת.

המאבק הנואש של הבנים להתקרב אל האב, להתחבר אליו מחדש, נראה כאן כמשימה התפתחותית קריטית לגיבוש תחושת עצמי חיובית של הבן המתבגר. הבנים שהתייאשו וויתרו על מאבק זה נתונים בסיכון. ממצאים אלה והמסקנות הנובעות מהם עשויים להסביר מדוע רמת האינטימיות עם האב, מעורבותו ותמיכתו קשורות בבריאותו הנפשית של הבן, בתפקודו ובהישגיו, ומאידך - מדוע היעדרו הפיזי או הפסיכולוגי של האב קשור בדיכאון, בהערכה עצמית נמוכה ובמעורבות של בנים מתבגרים בהתנהגויות מסכנות.

דימוי עצמי והערכה עצמית נמוכים שלעתים מתורגמים לאלומות, התנהגויות מסוכנות ובריחה לאלכוהול או לסמים.

וכך נשמע שי:

הוא פשוט לא מבין, נראה לי, מה זה להיות קרוב. ואז אין לי... אין לי רצון ל... כאילו להתקרב אליו...

הייאוש ששי מבטא נובע מהתחושה שהוא לא יוכל לחוש קרבה אמיתית, התחברות עם האב. מתיאור חיי היום-יום שלו עולה שהתנהגותו לא נראתה יוצאת דופן או מטרידה. להפך, היא מאפיינת יחסי אבות מתבגרים בחברה שלנו. לכן חשוב לשמוע את מה שמתחולל בנפשו של שי כשהוא מתאר את מה שקורה בינו ובין אביו.

אמ... איפה אבא? אבא עובד, נניח

חוזר הביתה, אני אומר לו שלום,

מה נשמע וזה, הוא מספר, הכל

טוב. זה פחות או יותר היחסים

שלי אתו. כשאני צריך כסף,

אני מבקש ממנו וזהו. ואז

אני גם מרגיש כאילו "אוי

איזה דפיקה! אני בא אליו

כל פעם שאני צריך כסף"

... אבל זה נכון. עכשיו אין

לי בעיה עם זה כבר, כי אני

יודע שזה... זה פשוט המצב,

וכרגע אי אפשר לשנות אותו.

אני לא יכול לפתח אתו אינטימיות

מחדש.

על המשאלה שהיחסים עם אבא יהיו

אחרים, קרובים יותר ומשמעותיים יותר, הבנים

לא מוותרים. הם חוזרים ומבטאים אותה. הם

מתייאשים מהסיכוי להגשים את המשאלה. כשאני

שואלת את שי:

- אתה מרגיש שהיית רוצה שזה יהיה אחרת?

הוא עונה:

אה... כן. רוצה שזה יהיה אחרת. לא במובן שהייתי

רוצה ל... הייתי רוצה לדבר אתו... כן, הייתי רוצה

לדבר אתו, כמו, שנגיד, שחברים. (...) אבל פשוט

אין לנו את החיבור הזה. אז, כאילו, אפשר להגיד,

שהייתי רוצה אבא אחר. אבל זה לא באמת ככה,

כי לא הייתי רוצה אבא אחר. ואם הייתי רוצה

שהוא יהיה בן אדם אחר, אז זה רצון טיפשי

נראה לי.

הבנים שהתייאשו מהסיכוי להרגיש קרובים יותר

אל האב מדברים על כך שאינם מכירים אותו,

שאינם יכולים לדבר אֶתו מתוך קרבה, הם עושים

מאמצים שלא להידמות לו ומרגישים רע כאשר

מזהים ביניהם דמיון פיזי, פסיכולוגי או התנהגותי.

הם אינם רואים את עצמם הורים בעתיד, קשה

הבנים שהתייאשו מהסיכוי להתקרב אל האב, לזכות בהכרתו או לעמוד בציפיותיו, אלה הבנים שאנו פוגשים בכיסא המטופל, עם דיכאון, חוסר מוטיבציה, תחושות עצמי קשות, דימוי עצמי והערכה עצמית נמוכים שלעתים מתורגמים לאלומות, התנהגויות מסוכנות ובריחה לאלכוהול או לסמים

רשימה ביבליוגרפית
מלאה למאמר זה ניתן
למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

העצמת הורים -

דרך המלך למניעת סיכון לילדים ובני נוער

פרספקטיבה של למידה לאורך החיים

רינה כהן

הורים בישראל ניצבים בצומת הדרישות והלחצים. בשל צרכים טיפוליים וחינוכיים של ילדים ועקב מגבלות השירותים והמסגרות החינוכיות לילדים, הורים נדרשים למלא משימות הוריות וחינוכיות הולכות וגדלות, הדורשות משאבים כלכליים, חינוכיים וחברתיים. אין ספק שהעומס ההורי הולך וכבד... ההורים מחפשים מדריכים ומנחים שיאירו את דרכם ההורית

כ-330,000 ילדים בישראל מוגדרים ילדים ובני נוער בסיכון. ילדים ובני נוער אלה חיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, מצבים שבהם נפגעת יכולתם של הילדים ובני הנוער לממש את זכויותיהם על פי האמנה לזכויות הילד בתחומים האלה:

- קיום פיזי והתפתחות
- השתייכות למשפחה
- למידה ופיתוח כישורי חיים
- ביטחון ורווחה רגשית
- השתייכות חברתית
- הגנה מאחרים מסכנים.

ואלה הגורמים שנמצא כי הם יוצרים סיכון ומגבירים אותו:

מצוקה כלכלית, מצבי משבר במשפחה, מעברים, הגירה והשתייכות לקבוצות מיעוט, מוגבלויות ולקויות למידה (שמיד, 2007).

אפשר לומר שרבים מילדי ישראל, אף שאינם כלולים בהגדרה של ילדים ובני נוער בסיכון, נתונים במרחב "פוטנציאל הסיכון", משום שהגורמים והמצבים יוצרי הסיכון רווחים מאוד בחברה הישראלית.

המצוקה הכלכלית המוגדרת על ידי קו העוני נוגעת לכ-700,000 ילדים, ומצבי משבר במשפחה

- גירושין, אלימות ומחלה - הולכים ומתגברים. כמו כן, בחברה הישראלית הרב-תרבותית כמעט כל ילד משתייך לקבוצת מיעוט כלשהי, ילדים לא מעטים חוו הגירה או מעבר, ולכן פוטנציאל הסיכון של ילדים ובני נוער בישראל גבוה ביותר.

במציאות זו חיוני לפרוש רשתות ביטחון ולהציב חומות מגן מפני סיכון לכלל ילדי ישראל. חומת המגן ורשת הביטחון הראשונית והטבעית לכל ילד הם הוריו. דא עקא שההורים וההורות בחברה הישראלית שרויים במצוקה ומשדרים חולשה, והם עצמם נתונים לעתים קרובות בסיכון בשל אותם גורמים היוצרים סיכון אצל ילדים. זאת ועוד: במציאות ההורית המורכבת, העמוסה והמצוקתית, יש גם הורים המהווים מקור סיכון לילדיהם. לכן ההורים עצמם זקוקים לחיזוק, לתמיכה ולהעצמה, כדי שיוכלו לקיים הורות מגינה, מיטיבה וראויה.

אני טוענת שדרך המלך להתמודד עם הסיכון ועם "פוטנציאל הסיכון" היא חיזוק והעצמה של ההורים וההורות באמצעות "הנחיית הורים" כפי שהיא מוגדרת ומופעלת בתחום הדעת ותחום הפעולה של "למידה לאורך החיים".

רינה כהן היא מנהלת המחלקה להורים, משפחה וקהילה, במשרד החינוך

הרגשות וההתנהגות. לגבי מנהיגות הורית נשאלת השאלה: באמצעות מה ואיך מפעילים הורים מנהיגות הורית? איך הורים משפיעים למעשה? הורים מפעילים מנהיגות באמצעות שני מרכיבי ההורות: **אונים** - הרכיב שאצל האב - הכוח, העוצמה, ההכונה והסמכות שיש להורה מתוקף תפקידו ומעמדו, **ורחמים**, מלשון רחם - החיזוק, העידוד והתמיכה - הרכיב שאצל האם. במציאות שני הרכיבים נמצאים באותה העת אצל כל אחד מההורים, האב והאם. השילוב בין אונים לרחמים מאפשר את היווצרות הילד ובד בבד את היווצרות ההורות והמנהיגות ההורית. נוסף על שני מרכיבי ההורות, ההורים מצוידים בשני משאבים הוריים: **אהבה וחוכמה**. האהבה היא המנוע הגדול של ההורים. החוכמה היא חוכמת החיים, הידע והניסיון המצטבר שלהם, המסייעים להם להפעיל שיקול דעת ולקבל החלטות במהלך המעשה ההורי של גידול הילד.

לגבי ילדים ובני נוער בסיכון ואלו שבמרחב "פוטנציאל הסיכון", כלומר - רוב רובם של ילדי ישראל, אפשר לומר, אף שזו אמירה כוללת, **שהמנהיגות ההורית שהם חווים - אותו החומר שממנו גדלים ילדים והורים - היא מנהיגות חלשה ומוחלשת שאינה מצליחה לתפקד תפקוד רלוונטי ומיטיב. לא עולה בידה להשמיע את קולה ולמצב את עצמה במקום שבו תוכל להפעיל את השפעתה. מציאות זו, לדעת אנשי המחלקה להורים, משפחה וקהילה, היא שורש מצבי הסיכון של ילדים רובם ככולם.** היא יוצרת את "הרעב הגדול", הרעב הרגשי הקיים בחברה הישראלית. דוח העוני שלא נכתב הוא דוח העוני על הרעב הרגשי של ילדים ובני נוער. אנו מתוודעים אליו דרך סימפטומים המתגלים בהתנהגויות של ילדים ובני נוער המוגדרים בסיכון: אלימות, שימוש באלכוהול ובסמים, הישגים לימודיים ירודים, ניכור ובדידות ההולכים ומתגברים בחברה הישראלית. זה הרקע לכירור מצבה של מנהיגות הורית בחברה רב-תרבותית ולהבנתה.

הורים ומנהיגות הורית בין פואטיקה לפוליטיקה

ההורות הישראלית נתונה במתח הגדול שבין פואטיקה לפוליטיקה.

הפואטיקה

הפואטיקה מתבטאת בכך שרוב הבוגרים בחברה הישראלית הם הורים, ושני גורמים מעצבים אותה: כמיהת הלב וייחודיות המשאבים. כמיהת הלב היא לילדים, כלומר - לאהבה, לאינטימיות, להמשכיות, למשמעות ולתקווה המגולמות בהורות. כמיהת

לשם כך אבהיר מה חשיבותה ומשמעותה של ההורות ומה תפקידם של הורים. אסקור את המציאות ההורית העכשווית בחברה הישראלית מההיבט הפסיכולוגי, הסוציולוגי והחוקי, ואביא את הצעת התחום "למידה לאורך החיים", להתמודדות עם המציאות ההורית והמשימות ההוריות, כפי שפותחה והופעלה במחלקה להורים, משפחה וקהילה באגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך בשני העשורים האחרונים.

הורות ומנהיגות הורית - החומר שממנו גדלים ילדים

מן המפורסמות הוא שהורים וילדים ירדו לעולם כרוכים יחדיו והם מקיימים מופע משותף. עם כל ילד שנולד נולדת בו-בזמן אם וברוב המקרים גם אב, כיוון שהם נועדו לשמש מנועי צמיחה וגדילה זה לזה. תפקידם של ההורים בכל מקום ובכל זמן הוא לגדל ולחנך את הילדים ולהכין אותם לתפקידם בחיים הבוגרים - בני אדם אותנטיים, אוטונומיים, עצמאים ואחראים. אחת ההגדרות המוכרות לתפקיד ההורי מתייחסת לעניין הסיכון: **"תפקידם של הורים לצמצם סיכונים ולהגדיל סיכונים".**

פרופ' יונה סאלק, רופא הילדים הנוודע, הגדיר את תפקידם של הורים הגדרה פיוטית מעט: **"תפקידם של הורים לתת לילדים שורשים וכנפיים. שורשים - כדי שיידעו היכן הבית ומהו, וכנפיים - כדי שיוכלו לעוף הכי גבוה והכי רחוק שהם יוכלו".** הגדרה שפותחה במחלקה להורים, משפחה וקהילה אומרת: **תפקידם של הורים הוא לגלות לילדם את הסוד.** הסוד הוא בן שלושה חלקים: לגלות לילד מי הוא - מהי זהותו ומה השתייכותו; לגלות לו מהו העולם - החברה והסביבה שבתוכן הוא חי; לסייע לו לגלות את היחסים והקשרים בינו לבין העולם. בשפה מקצועית נאמר שתפקידם של הורים כולל הפעלת תהליכי אינדיווידואציה, סוציאליזציה וקולטורציה, שמשמעם: לגדל ילד שהוא אדם אחד יחיד ומיוחד, לפתח אצלו כישורי חיים ולהנחיל לו ערכים ותרבות. כלומר, לקשור אותו בשלושה קשרים - לעצמו, לחברתו ולשרשרת הדורות. כדי למלא את תפקידם, פועלים ההורים באמצעות המרכיבים ההוריים והמשאבים ההוריים העומדים לרשותם.

מרכיבים ומשאבים אלה מוגדרים בספרות המקצועית "מנהיגות הורית". מנהיגות בכלל, ובתוכה גם מנהיגות הורית, מוגדרת **"תופעה פסיכולוגית של השפעה על האמונות, הדעות,**

דרך המלך להתמודד עם הסיכון ועם "פוטנציאל הסיכון" היא חיזוק והעצמה של ההורים וההורות באמצעות "הנחיית הורים"

אנשי חינוך וטיפול, ולעתים גם ההורים עצמם, מכירים בהורות טובה ומיטיבה המתבססת על אהבה, מחויבות והשקעה, ורואים בה נכס רב ערך לילדים, להורים ולחברה כולה (כהן, 2000; עומר, 1999). מחקרים פסיכולוגיים וחינוכיים על ילדים מדגישים הדגשה חד-משמעית את חשיבותה של ההורות להתפתחותו התקינה, הגופנית והנפשית של הילד והמתבגר (ברגמן וכהן, 1994; הנדריקס והאנט, 1998; ויניקוט, 1995; כהן, 2007; למפרט, 2007). מחקרים בתחומי הסוציולוגיה והפסיכולוגיה של האדם הבוגר מגלים את משמעותה העמוקה של ההורות בחייו של הבוגר-ההורה ואת היותה ציר מרכזי במבנה של חברות ותרבויות רבות (בר יוסף, 1996; כהן, 2007; למפרט, 2007; פלגי והקר, 2007).
ומכאן, הפוליטיקה:

היבט פסיכולוגי

בעידן של שבירת איזונים ומשברים עמוקים, ניפוץ מיתוסים ונטישת מסורות, לצד טשטוש גבולות ותהליכי גלובליזציה, העצמת האינדיווידואליזם, אובדן הסדר והסמכות וריבוי זכויות מול התמעטות האחריות והחובות, נמצאת ההורות בתווך של מציאויות מנוגדות ומתנגשות. מתוכן מתעצבת הורות ישראלית הלומת סתירות, עמוסת ציפיות ומטלות, רווית דילמות, דלת אמצעי השפעה וחסרת מקורות תמיכה וגיבוי.

היא נתונה במתח -

בין הקלות הבלתי נסבלת לבין התובענות הבלתי נסבלת

מלכתחילה, אין תנאים מקדימים כלשהם לכניסה לתפקיד ההורות. כל בוגר יכול להיכנס לתפקיד ההורות בכל עת ובכל מציאות. אין צורך בהכנה כלשהי, בידע כלשהו או באמצעים אחרים. משכנסו אליו, נתבעים ההורים להיענות לציפיות רבות ומשתנות. זהו ה"הלם" התפקידי ההורי המכונן. ההלם התפקידי מתעצב בפער שבין תחושת כובד האחריות לבין מיעוט המשאבים - ידע, תמיכה, הכוונה - העומדים לרשות ההורה.

בין אובדן הילדות לאובדן ההורות

בעקבות שינויים בילדות עצמה ובתפיסת עולם הילדות, גם ההורות תוהה על גבולותיה, אחריותה וסמכותה, ובוחנת את מעמדה בהקשר של גבולות הילדות ומעמדה (פוסטמן, 1980). אובדן הסמכות ההורית והפקפוק ההורי המתלווה אליו, בדבר המקור המוסרי-ערכי של ההורה, הם חולשתה הגדולה של ההורות. לא זו בלבד, אלא שהורים ישראלים מפחדים ואף חשים מאוימים: הם מפחדים

הלב מתבטאת בשיעורי הילודה הגבוהים יחסית למדינות מפותחות בעולם המערבי, והם עומדים על כמעט שלושה ילדים למשפחה. כמיהת הלב מציבה את ישראל במקום הראשון בעולם כטיפולי פוריות: רוב המשפחות שמתקשות להוליד ילדים מוכנות לעשות כל שביכולתן כדי לזכות בהם. המדינה, באמצעות שירותי הבריאות, תומכת בהן ומספקת שירותי הפריה ופריון כמעט ללא הגבלה.

אלבום (1998) מבטא את כמיהת הלב בדרכו הכנה והגלויה: "אין עוד חוויה כמו להיות הורים לילדים. זה הכול. אין לכך תחליף. אי אפשר לעשות את זה עם חבר. אי אפשר לעשות את זה עם אהובה. אם אתה רוצה בחוויה של לקחת אחריות מלאה על בן אדם אחר וללמוד כיצד לאהוב ולתקשר בקשר העמוק ביותר, אז אתה חייב שיהיו לך ילדים" (שם עמ' 84).

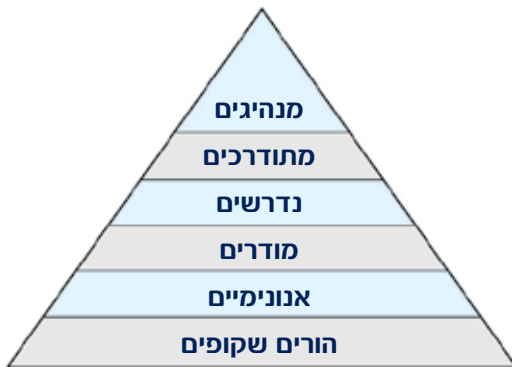
ייחודיות המשאבים ההוריים מתבטאת בכך ש"אין תחליף לאהבתם מחויבותם והשקעתם המתמשכת של הורים כבסיס להתפתחות הצאצאים" (פרס, 2000). אמירה זו מבוססת על ההשקפה שהמשאבים ההוריים - אהבה, מחויבות והשקעה - אינם ניתנים להחלפה במשאבים אחרים במשימת הגידול והחינוך של ילדים. גדילה, התפתחות והמשכיות הן-ליבת ההורות. אמירה זו מביעה גם את ההכרה המתעוררת בקרב ההורים עצמם ובחברה הישראלית כולה בחשיבותה ומרכזיותה של ההורות בהתמודדות עם אתגרים חינוכיים וחברתיים ובתרומתה החיונית להשגת יעדים בתחומים אלה. בד בבד היא מבטאת את הציפיות ההוריות והחברתיות העכשוויות מההורות.

ההורי הנחוזה הוא תפקוד חלש ולא משמעותי. החוויה של שותפי התפקיד ההורי - אנשי בריאות, חינוך, טיפול, צבא ועוד - היא כשל מי שנמצא בסביבתו של מי שנתון בהלם: הבלתי צפוי רב מהצפוי; התסכול והאכזבה גוברים; הביקורת והשיפוטיות מתגברות, ואתן מתפתחת תקשורת לקויה והדרה הדדית. החוויה של הילדים דומה במידה רבה, והיא מגבירה את תחושת הבדידות שלהם, תחושה שאין על מי לסמוך ואין מי שיבין ללבם, יתמוך בהם וילוה אותם. תחושות אלה של בדידות דוחפות ילדים לא מעטים למצבי סיכון והסתכנות.

ההיבט הסוציולוגי הורים - המעמד השקוף

בחברה הישראלית על מערכתה אין להורים מעמד מוגדר ומקובל. למעשה, ההורים בחברה הישראלית אינם נראים כלל, ואפשר להגדיר את מעמדם "המעמד השקוף". לא רואים אותם, רואים דרכם. רואים דרכם את הילדים ובני הנוער, ואת מציאות חייהם. הורים עולים על סדר היום החברתי, הציבורי והחינוכי כמעט רק בהקשרים שליליים של התנהגויות ילדים ובני נוער, וכאשר נראה שהתנהגותם ההורית אינה הולמת. אפשר לתאר את מצבם באילוסטרציה

מציאות הורית בחברה רב תרבותית

ההורים ככלל, כפי שאמרנו, "שקופים". רובם ככולם אנונימיים לכאורה, משום שאין מי שמתעניין בהם ואין מי שמבקש להכיר אותם ואת דעותיהם, רגשותיהם ומאוייהם ההוריים. אין להם מקום שבו הם יכולים לשתף ולהשתתף בחשיבה ובקבלת החלטות בנושאי הורות, חינוך וגידול ילדים. מעטים ביותר המצבים והמקומות שבהם מוגדרת דרך לשיתופם של ההורים בקבלת החלטות הנוגעות לילדיהם ולעצמם כהורים. לא מעטים ההורים המודרים מהורותם למעשה, ומובהק ביותר דווקא שיעורם של הורים בסיכון

לאבד את ילדם בעקבות מצבי סיכון והתנהגויות מסוכנות של ילדים. באותה מידה הם מפחדים לאבד את הקשר עם הילד עקב "טעויות" הוריות. נסיבות אלו "מכווצות" את ההורים ומצמצמות עוד יותר את רצונם ויכולתם להפעיל השפעות הוריות, כלומר - לקיים מנהיגות הורית. זאת ועוד: הורים חשים מאוימים בשל המסר של מקצת אנשי המקצוע - שהם עלולים לפגוע בכריאותם הנפשית של ילדיהם אם יפעילו סמכות הורית נוקשה מדי. הורות מפוחדת ומאוימת יוצרת תופעה של היעדרות ההורות ו"הפקרתה", ולחלופין, באורח פרדוקסלי - את תופעת ההורות המתעללת והפוגעת שיוצרת חלק ניכר ממצבי הסיכון לילדים ובני נוער.

בין אחדות תרבותית לרב-תרבותיות

רב-תרבותיות בהורות מעידה על תפיסות תרבותיות שונות של תכולת התפקיד ההורי, של אמונות הוריות, של אסטרטגיות הוריות, של מוטיבציות הוריות ושל טכניקות הוריות. מכיוון שהורות אינה תיאוריה אלא פרקטיקה, לכל אלו יש ביטויים מעשיים בהתנהגויות ההוריות.

אף על פי שמקובל לראות בחברה הישראלית חברה המאופיינת ברב-תרבותיות, במרחב הציבורי הישראלית שולטת למעשה תרבות הגמונית אחת, והיא תרבות הממסד.

התרבות הממסדית ההגמונית, שיש לה הגדרות רבות ומאפיינים מרובים, גורמת לכך שהשפעת ההורי והשיפוע ההורי היוצרים יחדיו את ההשפעה ההורית - המנהיגות ההורית - שבהם אוחזים הורים על פי שייכותם התרבותית, אינם הולמים את התרבות ההגמונית. לכן הם נתפסים כבלתי רלוונטיים הן על ידי ההורים והן על ידי סביבתם - ילדים, מחנכים, אנשי רווחה ועוד.

תפיסת חוסר הרלוונטיות של המשאבים והכלים ההוריים תורמת אף היא למציאות הורית מורכבת, רבת סתירות ומתחים, ומעצימה את התסמינים של "ההלם ההורי התפקידי" ושל "משבר ההורות".

החוויה ההורית הדומיננטית היא חוויה של פער הולך וגדל בין המשאבים ההוריים לבין האחריות ההורית. במציאות זו קורה מה שסליגמן (1997) מגדיר "תהליך של אין אונות נלמד". ההורים לומדים שאינם יכולים לתפקד כהורים, והם מתקשים להפעיל את מנהיגותם ההורית. התפקוד

בוודאי יש צורך בחשיבה חברתית רב-מערכתית על מעמדם הרצוי והאפשרי של הורים במערכות חינוך וחברה.

ההיבט החוקי-משפטי

ההורות וההורים בחברה בישראל לא זכו עד היום, כפי שצינו, להכרה ולקבלה כבעלי תפקיד ומעמד המזכה אותם בחובות ובזכויות. המונח העכשווי שאנשי החוק והמשפט משתמשים בו לגבי חובות וזכויות חברתיות של הורים הוא "אחריות הורית". בהקשר זה מוגדרת גם הזכות ההורית הבסיסית "זכותו של ההורה לממש את אחריותו לגבי ילדו" (רט לוי 1997). מול החוקים והאמנות בדבר זכויות הילד וזכויות התלמיד שחוקקו ואושרו על ידי כנסת ישראל, מורגש חסר במערכת חקיקה תואמת ומשלימה המתייחסת להורים ולהורות ונותנת מענה הולם לצרכים ההוריים. חסר זה מתמלא בחלקו בתקנות שמתקנים שרים ובחוזרי מנכ"ל שכותבים אנשי המשרדים המשלתיים הממונים על עבודה בריאותית, חינוכית וחברתית עם ילדים.

במציאות פסיכולוגית, חברתית וחוקית זו מתפתחת מנהיגות הורית חלשה ומוחלשת, והיא מושפעת מהשילוב בין שני גורמים עיקריים:

- א. המתח התפקידי ודלות המשאבים ההוריים
- ב. מקומם השולי והלא מובחן של ההורים בספרה הציבורית המקרינה גם על הספרה המשפחתית וההורית האישית

העצמת הורים - אסטרטגיות ההתמודדות

לדעתנו, אנשי המחלקה להורים, משפחה וקהילה - מתוך הכרה בחשיבותם ובחינויותם של הורים רלוונטיים, מיטיבים ומתפקדים, להתפתחותם הבריאה והתקינה של ילדים ובני נוער, ומתוך הכרה בחשיבותה של ההורות ובמשמעותה לכל הורה ולחברה כולה - יש צורך אמיתי וחינוכי בחיזוק ההורים ובהעצמת המנהיגות ההורית כדי "לצמצם סיכונים ולהגביר סיכונים".

במציאות זו אנו, אנשי חינוך מבוגרים והעצמת הורים, פועלים לעיצוב ולפיתוח של אסטרטגיות התמודדות, לסייע לכל הורה ולתמיכה בהורים למען פיתוח ועיצוב של הורות משמעותית וקיום של מנהיגות הורית מגינה, משפיעה ומגדלת. אסטרטגיות אלה מבוססות על המסגרת הקונספטואלית של למידה לאורך החיים בגישת החברה הלומדת.

ועדת אונסקו "חינוך למאה ה-21", בראשות ז'ק דלור, הגדירה במסמך שחיברה, "למידה - האוצר הפנימי", את יסודות תחום הדעת ותחומי הפעילות

להורים לילדים בסיכון: לעתים משום שאינם יודעים את השפה העברית הדבורה, לעתים משום שאינם מכירים את דרכי ההתנהלות של המוסדות החינוכיים והטיפוליים ולעתים משום עוניים ומיעוט המשאבים העומדים לרשותם - כספיים, נפשיים, חינוכיים ותרבותיים. למעשה, מתוך כוונות טובות, אנשי מקצוע שונים תופסים את מקומם של ההורים, בהפנותם ילדים למסגרות טיפוליות וחינוכיות חוץ-ביתיות בקהילה ומחוצה לה.

יש הורים שאף מדירים את עצמם מהורותם בשל תחושת חוסר אונים כלפי תפקידם ההורי בחברה הישראלית. מקצתם מסירים מעליהם אחריות ומעבירים אותה אל אנשי מקצוע וחינוך עקב עומס החיים העולה, לפי הרגשתם, על משאבי ההורות העומדים לרשותם.

גם הורים מודרים וגם הורים אחרים "מואשמים" לא פעם על ידי אנשי מקצוע ועל ידי הורים אחרים בהתנהגות הורית שאינה מספקת. הביטוי הידוע של אנשי חינוך בדרך כלל - "דווקא ההורים שצריכים לבוא אינם באים" - מבטא עמדה זו. הורים למדו גם להאשים את עצמם בתפקוד הורי ירוד, והם מוצאים לכך הצדקות שונות.

הורים בישראל ניצבים בצומת הדרישות והלחצים. בשל צרכים טיפוליים וחינוכיים של ילדים ועקב מגבלות השירותים והמסגרות החינוכיות לילדים, הורים נדרשים למלא משימות הוריות וחינוכיות הולכות וגדלות, הדורשות משאבים כלכליים, חינוכיים וחברתיים. אין ספק שהעומס ההורי הולך וכבד.

במציאות זו, אנשי מקצוע מיוחדים חלק ניכר מזמנם ומיכולותיהם להדרכת ההורים בנושאי חינוך וגידול ילדים. כמעט כל איש מקצוע רואה עצמו כשיר להדריך הורים ולייעץ להם בתחום ההתנהגות והתפקוד ההוריים. ההורים מחפשים מדריכים ומנחים שיאירו את דרכם ההורית. מציאות של הורים המתודרכים באמצעים שונים ומגוונים היא מציאות רווחת יותר ויותר.

בתוך כל אלה, שיעור קטן מאוכלוסיית ההורים מצליחים לתפקד כמנהיגים ולהפעיל מנהיגות הורית כלפי ילדיהם במרחב החיים המשפחתיים. הורים אלה מקבלים עליהם אחריות הורית ויודעים שגידול ילדיהם מוטל עליהם, וכל הגורמים החינוכיים והטיפוליים הם שותפיהם לתפקיד גידול הילדים - אך, בשום אופן, לא מי שיכולים למלא את מקומם בתפקידם ההורי המתגבר. הורים אלה מעורבים בחיי ילדיהם במערכות החינוך והחברה, הם מקיימים יחסי דיאלוג וקשר עם בעלי התפקידים השונים וטורחים על זהותם התפקידית ועל דרכם האישית בהורות.

לרשותם; הידיעה שידע, מיומנויות ומודעות מפתחים ומעשירים את המשאבים, יוצרים דעת ותובנות, משפרים תפקודים ומקדמים העצמה. **♦ אדן ההבנה** - שיש אפשרות לסייע למשפחות ולהורים, מנהיגי המשפחה, בהפעלת תהליכי למידה המקנים דעת ומפתחים כישורי הורות ומשפחתיות, וההבנה שיש צורך באנשי מקצוע ייעודיים שהוכשרו לתחום זה והתמחו בו.

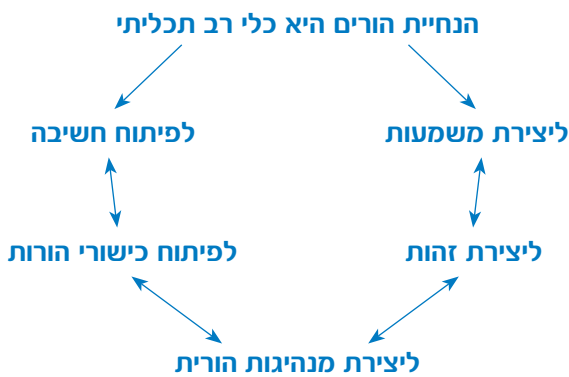
תרבות הנחיית הורים ומשפחה מציבה במרכז את האדם המבוגר ואת צרכיו, יכולותיו ורצונותיו בתחום חיי המשפחה והיחסים הבין-אישיים ובתחום הלמידה וקניית הדעת.

הנחיית הורים ומשפחה מתבצעת על יסוד ערכי קבלה וכבוד למשפחתיות - לזוגיות, להורות, כמוכן לסכאות ובוודאי לאדם היחיד. מתוך ערכי הכבוד מקדמת התרבות של הנחיית הורים ומשפחה את המקצועיות וההתמקצעות של התחום ושל האנשים המפעילים אותו ופועלים בו.

העקרונות מנחי הפעילות בתחום מתאימים למסגרת הקונספטואלית של למידה לאורך החיים:

דמוקרטיזציה של הידע; רלוונטיות; אחריות וערבות הדדית; למידה, חינוך ומניעה; העצמה בגישת הטובות; מקצועיות.

על פי תרבותה של הנחיית ההורים ועקרונות פעילותה, היא כלי רב-תכליתי לפיתוח מנהיגות הורית ולעיצובה.

הנחיית הורים מתאימה את הגישות ואת שיטות הפעולה להורה המונחה. הוא העומד במרכז, והפעילות על פי עקרונות "למידה לאורך החיים" צריכה להיות רלוונטית, הולמת את מיומנויות הלמידה שלו ותואמת את רצונותיו. לכן היא מתרחשת על "ציר המפגש" שפיתחנו במחלקה להורים, משפחה וקהילה: צרכים, יכולות, רצונות. כדי לענות על הצורך ההורי, התוכן שההנחה עוסקת בו מוגדר ומותאם; כדי לענות על היכולות, נבחרת שיטת ההנחה הרצויה; כדי להתייחס לרצונות, מופעלת מסגרת ההנחה ההולמת.

של "למידה לאורך החיים" באמצעות ארבעה עמודי דעת המתייחסים ללמידת מבוגרים: ללמוד כדי לדעת, ללמוד כדי לעשות, ללמוד כדי לחיות בצוותא וללמוד כדי להיות. על יסוד ארבעת עמודי הדעת פיתחנו, במחלקה להורים, משפחה וקהילה, שתי אסטרטגיות מרכזיות לחיזוק ההורים ולהעצמת המנהיגות ההורית:

- א. אסטרטגיה פנימה, כלפי ההורה עצמו - הנחיית הורים
- ב. אסטרטגיה החוצה, כלפי סביבת התפקוד של ההורה - פיתוח סביבה חברתית תומכת הורים והורות

הנחיית הורים - במה עסקינן

הנחיית הורים ומשפחה היא פעילות מקצועית, חינוכית ולימודית רבגונית בעבור המבוגרים בעלי התפקיד ההורי והמשפחתי. הנחיית הורים רואה בידע, בדעת ובתובנה מפתח להעצמת ההורות ולפיתוח מנהיגות הורית.

הנחיית הורים ומשפחה מבוססת על תפיסה הרואה במשפחה את בית הגידול והחיים של אנשים מבוגרים וצעירים, שההורים הם האחראים על תהליכי הגדילה וההתפתחות המתקיימים בו. ההנחה מבוססת גם על ההנחה שגדילה וצמיחה מתפתחים מתוך היש והטוב, ולא מתוך האין והרע, ועל כך שיש דרכים חינוכיות-לימודיות להרבות את הטוב ולהעצים את הטובות (WELLNESS).

היא נשענת על ההשקפה האופטימית בדבר **מסוגלותו** הגבוהה של האדם ללמוד, להתפתח ולהשתנות באמצעות קניית ידע ויצירת דעת, על **רצונו** לעשות כן, ועל **יכולתו** לפתח באמצעים אלו איכויות חיים טובות ומיטיבות. הנחיית הורים ומשפחה ניצבת היום על ארבעה אדנים (כהן, 1998):

♦ אדן האמונה - בחשיבותה ובמרכזיותה של המשפחה ובחיוניותה של מנהיגות הורית במשפחה להתפתחותו התקינה והכוללת של הפרט ולשלומה ולבריאותה הכוללת של חברה מודרנית, דמוקרטית, רב-תרבותית; האמונה ברצונם של בני המשפחה ובשאיפתם לחיות בתוכה בטוב ולהיטיב עם עצמם ועם זולתם במשפחה.

♦ אדן ההכרה - במציאות החיים רבת הפנים ומהירת השינויים של פרטים ומשפחות בימינו, ובשינוי מעמדה, תפקודה ויחסיה של המשפחה כלפי חברה וכלפי החברה, ובשינוי מקומה, מעמדה, תוכני פעולתה ודרכי פעולתה של מנהיגות הורית במשפחה ובחברה.

♦ אדן הידיעה - שאנשים ומשפחות מתפקדים מתוך המשאבים הפנימיים והחיצוניים העומדים

הנחיית ההורים בכל תוכן, גישה, שיטה ומסגרת חותרת להתרחשות לימודית שתאפשר חמש תגליות:

חמש תגליות של הורים באמצעות הנחיית הורים

תגלית החלום - מי אני רוצה להיות?

תגלית המציאות - מי אני? נקודות עצמה ופערים תגלית הלמידה - כיצד לצמוח מנקודות עצמה? תגלית ההתנסות - בהתנהגויות ובתחושות חדשות תגלית היחסים - פיתוח מערכות יחסים תומכות ויצרות אמן

לשם כך היא מציעה להורים מה שאנו, אנשי תחום הורים ומשפחה, מכנים זה"ב וכס"ף.

מה הנחיית הורים נותנת להורים?

זה"ב וכס"ף

ז - זמן הורים

ה - הון הורי

ב - ביטחון הורי

כ - כלים

ס - סמכות

פ - פתרון, פיתוח

כדי שפעילות להנחיית הורים לשם פיתוח מנהיגות הורית תוכל להתקיים, אנו פועלים לפתח את מה שאנו מכנים "אסטרטגיה החוצה - פיתוח סביבה מכבדת ותומכת בהורים".

סביבה מכבדת ותומכת בהורים ובמנהיגות הורית

כדי להגשים את ייעוד התחום -

פיתוח איכות והעצמת הטובות של ההורות, ההורים והמנהיגות ההורית, גובש בשיתוף כל אנשי התחום החזון המוביל:

להעמיד את נושא ההורות והמנהיגות ההורית על סדר היום הלאומי, החברתי והחינוכי ולפתח בנושא

תרבות של למידה נגישה וזמינה לכלל ההורים

לשם כך פיתחנו - בשיתוף עם רשויות מקומיות, מכללות חינוכיות, ארגוני הורים ועמותות חברתיות - מבנה ארגוני רב-שלבי המופעל ברחבי המדינה ומתייחס לכל המגזרים בחברה הישראלית:

הוקמו מרכזים יישוביים להורים ולמשפחה - בתים להתכנסות ולמידה של הורים ביישובים. שלושה מרכזים מחוזיים להורות ומשפחה הוקמו והם פועלים: במכללת גורדון בחיפה, במכללת סמינר הקיבוצים במרכז ובמכללת קיי בדרום. המרכזים

מכשירים מנחים בנושאי הורות מגוונים, מפתחים מודלים לעבודה, מאגמים ויוצרים ידע מקצועי בתחום, מייצעים ומסייעים למרכזים היישוביים ומשמשים בית לאנשי מקצוע וקהילה העוסקים בפיתוח המנהיגות ההורית ובהעצמתה. ליד מרכזים אלו הוקמו ארבעה מרכזים ארציים:

1. מרכז ארצי להורים ומשפחה בקהילה החרדית. המרכז פועל בסמינר וולף בבני ברק, בשיתוף ובתמיכה של עיריית בני ברק.

2. מרכז ארצי להורים ומשפחה בחברה הערבית. המרכז פועל במכללת אלקאסמי, בשיתוף העמותה לקידום הגיל הרך בחברה הערבית.

3. במכללת לוינסקי מופעל מרכז **מהות**, מרכז רב-ארגוני לפיתוח הידברות ושותפות בין הורים לסגלי הוראה וחינוך.

4. להורים עולים במעבר תרבותי הוקם ומופעל מרכז **מאיה** במכללת סמינר הקיבוצים, ובו מפתחים ידע ומכשירים אנשי מקצוע להנחיית הורים ומשפחות עולים, לשם חיזוק ההורות במעבר תרבותי וקידום ההשתלבות בחברה הישראלית.

כל המרכזים הללו, יחד עם ארגוני הורים, עמותות ציבוריות, אנשי מקצוע

ואנשי חינוך, יסדו את **המועצה הציבורית**

להורים בישראל והכריזו על קיומה בוועידת ירושלים להורים שהתקיימה ב-2008.

המועצה קיבלה עליה לקדם את פיתוח התשתיות החוקיות, התקציביות, המקצועיות והארגוניות לקידום ההורות, ההורים והמנהיגות ההורית בישראל. לשם כך עוסקת היום המועצה בגיבוש שני מסמכי יסוד: "מגילת זכויות ההורה בישראל" ו"אמנת ישראל למען ההורים". המועצה מקדמת הצעות חקיקה לקידום ההנחיה וההדרכה להורים ובפיתוח ועיצוב של שדולה ציבורית ומקצועית לנושא ההורים.

במקום סיכום

אין ספק בלבנו - אין תחליף להורים כמגדלי ילדים ומחנכיהם. אין ספק בלבנו - כדי שיוכלו הורים לממש את כוונותיהם ההוריות הטובות הם זקוקים לחיזוק ולהעצמה. אין ספק בלבנו שלמידה ותמיכה עשויות לסייע להורים להגשים את חלומותיהם ההוריים. אין ספק בלבנו שיחד, במאמץ משותף, נצליח ליצור ולפתח את התשתיות החינוכיות להעצמת הורים. לכל העושים, התורמים, התומכים והמסייעים חלק חשוב ומשמעותי בהצלחה זו. היא של כולנו - למען ילדינו כולם.

**הנחיית הורים ומשפחה
נשענת על ההשקפה
האופטימית בדבר מסוגלותו
הגבוהה של האדם ללמוד,
להתפתח ולהשתנות
באמצעות קניית ידע ויצירת
דעת, על רצונו לעשות כן,
ועל יכולתו לפתח באמצעים
אלו איכויות חיים טובות
ומיטיבות**

רשימה ביבליוגרפית
מלאה למאמר זה ניתן
למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

מ"הורים נפקדים" ל"הורים נוכחים" תמונת מצב

ארבעה ציוני דרך בהתפתחות תפיסת מקומה של המשפחה

מושגים הנוגעים לצורך בשותפות בין-מקצועית ושותפות עם ההורים כבר מובנים היום ומקובלים על רוב העוסקים בילדים ובני נוער בסיכון. אין ספק שמערכות השירותים החברתיים עברו כברת דרך משמעותית בהתייחסותן למשפחה כמפתח להבנת מצבם של ילדים. עד כמה קיימת נוכחות ממשית של ההורים בפועל?

עליה קדם

העובדה ש"יש הורים ומשפחה בתמונה" הייתה ברורה וידועה לכול, אך לא היה בה כדי להגדיר נכונה את המעמד שלהם בתהליכי הטיפול שלנו באותן שנים. הם אמנם היו שם, אך כשחקני משנה בלבד. אנו הגזמנו בהערכת יכולתנו להגדיר את הסיבות למצבי הסיכון ואת הנסיבות שמחריפות אותם. האמנו שאנו יודעים מה צריך לעשות כדי לשנות מצבים אלו, וראינו בהורים "גורמים" למצב ולא "שותפים" שיכולים לשנותו.

המציאות טפחה על פנינו והכריחה אותנו להתבונן בה ולבחון אותה, שכן מספר הילדים שהוצאו מן הבית גדל - אך מצבי הסיכון נותרו בעינם. היה עלינו לבדוק את עצמנו ולחפש דרכים חדשות לפתרון.

עד מהרה נוכחנו שה"שורשים" אכן חשובים וצריך לבחור כיוון מחשבה אחר. הלכה והתגבשה ההכרה בחשיבות הקשר עם ההורים וחיזוקם. נראה כי כל אחד זקוק לשורשים ועלינו לחזק שורשים אלו כדי שהעץ וענפיו יהיו חזקים.

נדרשה חשיבה אחרת, סדק ראשון בחומת הוודאות בדרך ליצירת אדם חדש - בלא עבר. בד בבד התברר לנו כי אמיתות אלה מטרידות עוד רבים מאנשי המקצוע, גם בארצות אחרות. גם שם קיוו לאפשר לילדים עתיד טוב יותר באמצעות העברתם למשפחות אומנה או למוסדות, ולפעמים גם באמצעות אימוץ.

1. תכנית אוריון - כוחה של המצלמה

משרד הרווחה בישראל ומשרד הרווחה בהולנד חברו יחד ב-1989 לחפש דרכים לחזק את המשפחה ולשמרה. בדרך זו נודע לנו על תכנית "אוריון", תכנית המאפשרת לשפר את כישורי התקשורת בין ההורים לילדיהם - בעזרת מצלמת וידאו.

המשאב - הורים - מוסכם על כל העוסקים בעבודה עם ילדי ונוער בסיכון - כחיוני. לא תמיד חשבנו כך. כדי שההורים והמשפחות יהיו צד בכל פתרון שנועד לטפל במצבי סיכון של ילדים, עדיין יש לנו דרך לעשות.

כיוונתי להציג כאן את תמונת ההישגים ולהציע כיוונים ואתגרים לעתיד.

בתקופת היישוב, לפני קום המדינה, וגם זמן רב לאחר שקמה, התאפיינה המנהיגות החינוכית בחתירתה ליצור "אדם חדש" - ישראלי. התפיסה של גאולת העם והאדם, במשמעות של ניתוק מן העבר ומהשורשים, זכתה לקונצנזוס רחב. לא אחת התבטאה תפיסה זו בניסיון להרחיק ילדים בסיכון מהוריהם, או לפחות להגביל את השפעת ההורים והמשפחות, על ידי צמצום סמכותם והגברת התערבותו של הממסד (תנועות הנוער, רשויות הרווחה, מערכת החינוך, קיבוצים, פנימיית ועוד).

אני עובדת סוציאלית משנת 1953, וכשאני סוקרת את שנות עבודתי עולים בי הרהורים על כברת הדרך שעשינו בהתייחסות למקומה של המשפחה בעבודה עם ילדים ונוער בסיכון. בראשית צעדיי הוגדר תפקידי "עובדת מונעת", עובדת שתפקידה למנוע את הוצאתם של ילדים מהבית. הייתה הבחנה ברורה בין עובדים סוציאליים, שעבדו עם המשפחה (לימים - השירות לפרט ולמשפחה), ובין עובדים סוציאליים "מונעים", שעבדו עם הילדים (לימים - השירות לילד ולנוער). נלחמתי על כך שאיני "רק" עובדת עם ילדים ונוער והזכרתי לממונים כי תמיד יש משפחה בתמונה. כבר אז יקדה בי האמונה בחשיבותם של ההורים ובהשפעתם על הסיכוי לעזור לילדים שהוגדרו ילדים בסיכון. לי היה ברור שאי אפשר לעזור לילדים ולמנוע את הוצאתם מהבית בלי שינוי בתפקוד ההורים.

עליה קדם היא עובדת סוציאלית, זוכת פרס הנרייטה סאלד, בעבר מפקחת ארצית בשירות ילד ונוער בתחום הקהילה והאמנה. כיום יו"ר העמותה "שביל הקהילה" ונציגת ישראל בעמותת הבינלאומית THE INTERNATIONAL INITIATIVE

THE INTERNATIONAL INITIATIVE

היא עמותה בין-לאומית שמטרתה לשנות את דרך השיקום של משפחות וקהילות. הולנד הקציבה סכום נכבד כדי להפיץ את רעיונותיה של העמותה, ואלה המדינות החברות בה: הולנד, אנגליה, אירלנד, ארה"ב, ישראל, נורווגיה וצ'ילה.

עקרונות העמותה:

- ◆ ליחידים ולמשפחות יש משאבים וכוחות חיוביים, ועליהם ראוי לבסס את הטיפול (במקום להתמקד בחולשות).
- ◆ אמון הוא המפתח לכל תכנון של טיפול ביחיד או בקהילה.
- ◆ לכל משפחה יש ייחוד - תרבות, מנהגים ומסורת; על הייחוד הזה ראוי לבנות את תכנית הטיפול.
- ◆ מסגרת ההתייחסות היא המשפחה בתוך הקהילה; אין להסתפק בטיפול בילד.
- ◆ ראוי לאפשר למשפחה לקבוע את סדר העדיפויות של הטיפול - לעבוד עם המשפחה ולא עבור המשפחה.
- ◆ ראוי להציב מטרות הניתנות להשגה - צעד אחר צעד.

בשנת 1977 הוקמה העמותה הישראלית "שביל הקהילה". מטרתה - להפיץ את העקרונות והמודלים שפותחו באמצעות קשרים בין-לאומיים, סמינרים, סיורים מקצועיים בארץ ובחו"ל, ובאמצעות דוגמאות לדרכי התערבות שונות. מידע רב באנגלית ובעברית אפשר למצוא באתר העמותה:

<http://www.int-initiative.org>

2. קד"ם - קבוצות דיון משפחתיות

שינוי בתפיסה טיפולית חייב לבוא לידי ביטוי גם בשפה שאנשי המקצוע משתמשים בה. חיפשנו מילים שיבטאו את רוח התפיסה החדשה; למשל, המילה "בעיה" נתפסת כמתייגת, והיא הוחלפה במילה "דאגה" - CONCERN. גילינו שכאשר מדברים על דאגות, הורים אינם חשים שהם "מסומנים", ואם אינם מוגדרים בעייתיים - הם מוכנים להתלבט אִתנו יחד בשאלה מה מדאיג אותם ביחס לילדיהם.

המושג "דאגה" זכה למשמעות

טיפולית מרכזית בתכנית קד"ם -

קבוצות דיון משפחתיות (Family Group

Conference). הכותרת קד"ם משמשת היום

מסגרת לשלוש תכניות בתחום הרווחה: קד"ם

לילדים, קד"ם לנוער עובר חוק (קד"ם פלילי)

וקד"ם במסגרות חינוך.

כדי להדגים כיצד עובדת התכנית אתאר מקרה:

משפחה בת חמש נפשות ביקשה לסדר את ילדתם בת השלוש כמעון יום. האם הדגישה את קשייה עם הילדה. בזמן הצילום ובעת ניתוח הסרט גילינו שהילדה נרתעת ממגע עם אימה. בפעילות של המשפחה כולה, בתוך תהליך הלמידה של עקרונות תקשורת, ישבה האם בצד. כאשר נדרשה להשתתף, רק "ידה" הגיעה אל הקבוצה: היא ישבה בגבה אל הקבוצה, ורק ידה נראתה כמעגל. עם התפתחות הלמידה, היא השתתפה בתהליך ורכשה דרכי תקשורת חדשות. ההצלחה הגדולה הושגה כאשר הילדה החלה, ביוזמתה, להתיישב בחיקה של האם. השמחה שנשקפה מעיניה של האם הסבה לנו התרגשות מרובה.

לראשונה הודגשו ה"כוחות" של ההורים ולא ה"חולשות". התחלנו לגבש דרכים לחיזוק הכוחות האלה, כדי ליצור שינוי ביחסים בין ילדים להוריהם.

הצלחנו להוכיח שרוב ההורים אינם הורים "רעים", מתעללים או אכזריים" כלפי ילדיהם. רובם אינם מכירים התנהגות אחרת מזו שספגו בביתם. דרכי ההתנהגות והתקשורת שהכירו אינן מתאימות עוד למקובל היום ביחסים עם הילדים. כאשר ניתנו בידם הכלים, הם הצליחו לפתח יחסים אחרים עם ילדיהם. גילינו שעצם ההצלחה ביחסיהם עם ילדיהם הביאה להצלחה בעוד תחומי חיים.

מחקר מקיף מאשר את הצלחת התכנית.¹

המחקר בדק אם התוצאות הרצויות אכן מושגות. התברר שבכל שמונה מצבי התקשורת שנבדקו היו שינויים של ממש, שינויים מובהקים גם מבחינה סטטיסטית. בדיקה שנעשתה לאחר חצי שנה העלתה שהשינויים נשמרו.

עובדים סוציאליים שלמדו את התכנית הצליחו לשנות את התקשורת בין ילדים והורים ולשנות שינוי של ממש את מצב הסיכון שקדם להתערבות.

גילינו שבתכנית גלומות אפשרויות רבות - גם לאבחן התעללות וגם לטפל בה.

אין ספק - המצלמה אינה משקרת.

התכנית פתחה לפנינו דרכים לחזק את הכוחות שטמונים בהורים אך אינם באים לידי ביטוי.

תכנית "אוריון" קידמה את הקשרים עם משרד הרווחה ההולנדי; ב-1991 הוקמה העמותה THE

INTERNATIONAL INITIATIVE, והוצע לנו להיות שותפים בה.

1 Video Home Training (the Orion Project): A short term Prevention & Treatment Intervention for Families with Young Children. Anita Weiner Ph.D; Haggai Kuppermintz; David Guttman, D.S.W., Family Process 33: 441-453, 1994.

מהי קד"ם וכיצד הוקמה?

רשויות הרווחה של ניו זילנד היו מוטרדות מכך שבמוסדות לילדים ובמסגרות חסות לנוער חלקם היחסי של ילדים ובני נוער מאורים, הילידים המקוריים של ניו זילנד, גדול בהרבה מחלקם באוכלוסייה הכללית.

מתוך רצון למצוא דרך להקטין את מספרם במוסדות אלה, הוחלט לפנות לזקני המאורים ולחפש יחד את הסיבות למצב ואת הדרכים לשנותו. הידברות זו שימשה בסיס ליצירת מסגרת של קבוצות דיון משפחתיות (קד"ם). לכל ילד או נער שהתגלה כי הוא נתון במצב של סיכון ממנים מתאם, איש מקצוע בעל הכשרה טיפולית, שתפקידו לגייס את המשפחה המורחבת ולהציג לפניה את ה"דאגות" (Concerns) של הממסד בשאלת עתידו של הילד. המשפחה ונספחיה מקיימים דיון סגור, בלי אנשי המקצוע ובלי המתאם, ומגבשים הצעה לפתרון. על סמך מידע על האפשרויות לפתרון ובעזרת רעיונות שמעלה המשפחה בודקים את הצעת המשפחה לגבי עתיד הטיפול. אם תכניתה של המשפחה המורחבת עונה על כל ה"דאגות", מקבלים אותה ומבצעים אותה בשיתוף המשפחה.

הכותרת קד"ם משמשת היום מסגרת לשלוש תכניות בתחום הרווחה: קד"ם לילדים, קד"ם לנוער עובר חוק (קד"ם פילי) וקד"ם במסגרות חינוך

הניסיון מלמד שכאשר משתפים בהחלטות את המשפחה המורחבת היא גם מקבלת עליה משימות ואחריות שבעבר הטילה על הממסד. הובחן שינוי של ממש במספר הילדים שהועברו לרשויות המדינה בשל מצבי סיכון וניכרה ירידה של ממש בשיעורם של בני נוער עבריינים שנשלחו למוסדות חסות. על סמך התוצאות האלה חוקקו בניו זילנד חוק המחייב לקיים תהליך כזה בקרב כל הילדים ובני הנוער במדינה. בעקבות הניסיון של ניו זילנד, החליטו עוד מדינות להציע שירות דומה למשפחות המוכנות להתנסות בתהליך: בכמה אזורים באוסטרליה חוקקו חוקים המתבססים על החוק הניו זילנדי, ובאנגליה אין חובה להשתמש בשיטה זו אך רשויות מקומיות רבות מציעות את השירות למשפחות שבטיפולן.

התכנית הגיעה אלינו באמצעות נציגים מניו זילנד שהשתתפו בארץ בסמינר ב-1993. בסמינר מקצועי שהתקיים באותה שנה באנגליה למדו את התכנית נציגי שירות המבחן ונציגת ההנהלה שלנו. אשלים נכנסה לתמונה ב-1995.

בשורות אלה נתייחס לקדם ילדים וקדם לנוער עובר חוק

א. קד"ם ילדים מתבסס על העקרונות האלה:

- ◆ התערבות רגישת-תרבות
- ◆ החזרת ילדים ממסגרת פנימייתית או מאומנה למסגרת המשפחה
- ◆ התמודדות עם התנגדות המשפחה להתערבות חיצונית

לתכנון, טיפול והערכה (בעבר - ועדות החלטה) תשתתף המשפחה מתחילת הדיון ועד סופו. סיכום הדיון נעשה בשיתוף ההורים, והם גם חותמים על ההחלטה המתקבלת בסופו. כאשר משתפים את ההורים מתגלה מאגר גדול של משאבים.

3. המעון הרב-תכליתי

בד בבד עם חיפוש דרכים לחזק את מעורבותם של ההורים בטיפול במצבי סיכון שאותרו, חיפשנו גם דרכי מניעה. עיקר המאמץ כאן למצוא מסגרות המספקות פוטנציאל לגילוי מוקדם של מקדמי סיכון ושיש בכוחן לשמש גם לשיקום ולהגנה. המסגרות לגיל הרך נראו לנו מתאימות יותר מכול לחיזוק כישורי הורים. מעון היום נבחר להיות המוקד לשינוי, והוקם המעון הרב-תכליתי.

מהו המעון הרב-תכליתי ומתי החל לפעול?

המעון הראשון הוקם בטבריה ב-1990, בעקבות האסון שפקד את הילדה מורן.² הקמת המעון הרב-תכליתי עדיין נשענה על המודל הישן. המעון פעל משעה שבע בבוקר עד שבע בערב, ניתן בו שירות של עובדים סוציאליים, והמטרה הייתה "ללמד" את ההורים איך להיות הורים טובים יותר. שהיית ההורים במעון הייתה אמורה להביאם ללמוד מהמטפלות איך לטפל בילדים, וחשבנו שבאמצעות יום חינוך ארוך במעון נוכל למנוע את הצורך בסידור חוץ-בית.

עד מהרה גיבשנו גישה אחרת המבוססת על המטרות שהוגדרו. אשלים נכנסה לתמונה ב-1998, כאשר הוחלט להרחיב את המסגרת בשיתוף האגף למעונות יום ומשפחתונים של משרד העבודה (היום בתמ"ת). הוחלט על הרחבה של 4 מעונות יום רב-תכליתיים לשנה (בארבעת המחוזות) ועל הגדלה של המכסות לסידור במעון. היום פועלים 65 מעונות יום רב-תכליתיים. אשלים סייעה בפיתוח תכניות הכשרה לעובדים סוציאליים, מנהלות ומטפלות, וגם מימנה את הכנסת היועצות למערכת כדי לגבש צוות מוביל.

2 במקרה של הילדה מורן התברר שהיו קרובי משפחה, גנות ושכנים שידעו על מצבה העגום. כל אחד מהם חשב שמישהו אחר יטפל בעניין. רק לאחר שמורן נפטרה התברר שרבים כל כך ידעו על ההתעללות. בעקבות המקרה חוקק החוק של חובת הדיווח, כדי שלא יהיה אפשר להתחמק מדיווח.

קד"ם בארץ

בשנת 1995 הוקמו בארץ, בעזרת אשלים, שתי מסגרות התערבות - האחת במסגרת ילדים בסיכון, במחלקות לשירותים חברתיים, והשנייה במסגרת שירות מבחן לנוער, בשיתוף משרד המשפטים. במסגרות אלה הכשירו מתאמים שיכינו את בני המשפחות, יסבירו להם את אפשרויות הטיפול וישמרו את הקשר אתם עד לגיבוש התכנית.

קד"ם פלילי (צדק מאחה) הוא היום חלק בלתי נפרד ממערך האפשרויות של שירות המבחן לנוער.

הרחבת השימוש תלויה, כמובן, במשאבי כוח אדם, שכן בכל תכנית יש צורך בהכנה של המשפחה הגרעינית, בחיפוש בני המשפחה המורחבת וגיוסם ובהשגת הסכמה של הקורבן להשתתף בתהליך. בית המשפט מקבל בדרך כלל את מסקנות קד"ם. הניסיון מלמד שכאשר מאפשרים לנערים להשתתף בתהליך וגם דורשים מהם לפצות את הקורבן מתגלים כוחות שהיו חבויים - הן בקרב הנערים והן בקרב המשפחה המתגייסת. נוצר תהליך של שיתוף פעולה שקודם לכן היה חסר ושלעיתים היה חסרונו מהגורמים לעבריינות.

ב. פיתוח מעניין של קד"ם לילדים הוביל אל קד"ם לנוער עובר חוק המבוסס על העיקרון של "צדק מאחה". עקרונות קד"ם משמשים את שירות המבחן לנוער.

וזו דרך הפעולה המונחית על ידי גישת הצדק המאחה: קצין המבחן, העובד עם נער שעבר עבירה והודה בה בפני בית המשפט, איננו מגבש את המלצותיו לבית המשפט על סמך איסוף מידע ושיחות קבועות עם הנער - הוא פועל ליצור מפגש בין הנער הפוגע לבין מי שנפגעו מהעבירה, ולעתים גם עם משפחותיהם וכן עם נציגי הקהילה ואנשי מקצוע. את המפגש מנהל מגשר - לאחר עבודת הכנה מקיפה ויסודית.

היתרון הגדול של שיטת הצדק המאחה הוא ביצירת הזדמנות לנוער הפוגע לשוב ולקבל עליו אחריות, לברר לעצמו כיצד הגיע למצב הזה וכיצד יוכל להימנע מעבירות בעתיד. עוד יתרון הוא המפגש עם המשפחה ויצירת פתח להידברות אחרת בין בני המשפחה.

ההכרה בחשיבות שיתופה של המשפחה בקביעת כיוון ההתערבות במצבי סיכון באה לידי ביטוי בהחלטה שנתקבלה לא מכבר, ולפיה בכל ועדה

היתרון הגדול של שיטת הצדק המאחה הוא ביצירת הזדמנות לנוער הפוגע לשוב ולקבל עליו אחריות, לברר לעצמו כיצד הגיע למצב הזה וכיצד יוכל להימנע מעבירות בעתיד. עוד יתרון הוא המפגש עם המשפחה ויצירת פתח להידברות אחרת בין בני המשפחה

במעון שיש בו ילדים יהודים וערבים קיבל עליו הוועד לקבוע אילו מועדים וחגים - יהודיים, מוסלמיים ונוצריים - יודגשו בשנת פעילות מסוימת במעון ואיך יחגגו. הוחלט להכניס למעון מטפלות דוברות ערבית, כדי לחזק את היכולת המילולית הנקבעת באמצעות שפת האם ומשפיעה על ההתפתחות הקוגניטיבית והנפשית של ילדים.

אתגר חשוב הוא ליצור תחומי התערבות שיכללו יותר אבות. ברור לכולנו שאם יש חשיבות ל"הורים", אין אנו יכולים להשלים עם העובדה שבתכניות התערבות כמעט אין אבות.

4. מעטפת (Wraparound)

ברצף השירותים הקיימים לנוער חסרה החוליה האחרונה לפני הוצאת נערים מן הבית למסגרת טיפולית פתוחה או למסגרות המתבססות על קביעת בית המשפט. הוחלט, בשיתוף אשלים, השירות לילד ולנוער ושירותי התקן - שירות מבחן, לפתח שירות מיוחד שבו משלבים את מה שנלמד בקד"ם ילדים ופילי.

התכנית מיועדת לנערים מגיל 12 ומעלה שכל השירותים כבר ניסו, בדרכים מקובלות, למנוע את ניתוקם מהבית. לתכנית אין שירותים קבועים מראש, וההתערבות מבוססת על בניית תכנית אישית מותאמת לנוער.

מתאם פונה אל הנער והמשפחה כדי לקבל את הסכמתם להשתתף בתכנית. התנאי להשתתפות בתכנית - קיום מפגשים קבועים בבית המשפחה בהשתתפות הנער, ההורים ועוד בני משפחה המוכנים לקבל עליהם אחריות להתערבות ותמיכה. במפגש משתתף צוות ליווי משפחתי - צל"ם - ובו כל אנשי המקצוע הקשורים למשפחה. המפגש מנוהל על ידי המתאם.

המפגשים מתקיימים לרוב בשעות אחר הצהריים או בערב, ועל כן אנשי המקצוע השותפים להם עובדים בשעות לא מקובלות, מה שמבטא אמונה עמוקה בסיכויים להצלחה.

במפגש מעלים את הדאגות של כל אחד מהנוכחים, קובעים את התוצאות שרוצים להשיג לגבי הנער, וכל אחד מהמשתתפים חותם על מחויבות לביצוע. לעתים זו הזדמנות ראשונה לבני המשפחה ללמוד על טענות של הנער או על שאיפותיו והזדמנות ראשונה של הנער ללמוד על דאגות ההורים ולהיווכח באכפתיות שלהם. נוכחנו לדעת שכאשר מאפשרים להורים להביע את דאגותיהם, הם מגלים נכונות להציע פתרונות המבוססים על רעיונות מקוריים שלא העזו לחשוב עליהם ושאינם דורשים משאבים רבים. גם אנשי המקצוע מגלים שאכן לא רק בעיה תקציבית מונעת את התקדמות הטיפול. ההורים המקבלים

למדנו שחשוב לאפשר להורים להיות שותפים פעילים בחיי ילדיהם גם במסגרת המעון. למדנו שיש להם הרבה מה לתרום זה לזה: בעקבות ניסיון חייהם, הם מסוגלים לעזור להורים אחרים והתמיכה יכולה לבוא מתוכם ולא רק מתוך מודלים. עוד למדנו שבעצם השתתפותם בוועדות הם כבר מתחייבים להשתתף בתכנית, והעובד הסוציאלי של המעון יכול לגייס אותם ביתר קלות להתנסות בקשר עם אנשי מקצוע שיהיה שונה מקשרים קודמים שחוו.

מהתנסות הראשונית בטבריה התפתחה מערכת ענפה של מעונות רב-תכליתיים הפועלים בכל הארץ. השותפות מתקיימת בין ההורים לצוות וגם בין אנשי המקצוע לבין עצמם. למדנו שלכל איש מקצוע במעון יש מה לתרום, ותרומת השותפות של צוות רב-מקצועי גדולה מסך התרומות הנפרדות של אנשי המקצוע. הניסיון בשיתוף ההורים מאפשר גם שיתוף בין-מקצועי. האחריות הכוללת שנבנית היא של המשפחה ושל אנשי המקצוע כאחד, והמרוויח הגדול הוא הילד המקבל הזדמנות לחיי משפחה תקינים.

משפחות רבות השתתפו במסגרת של המעונות הרב-תכליתיים. לא תמיד הצלחנו להגיע אל המשפחה בשלב המניעה. ידוע לנו כי לרבות מהמשפחות הנכנסות למסגרת יש ילדים מבוגרים יותר במסגרות תומכות אחרות, משום שלא הצלחנו למנוע סיכון. ואולם לאור הניסיון של השנים האחרונות ניכר שינוי בקרב משפחות, הן בנכונות להיות שותפים בחיי המעון והילד והן בנושאים משמעותיים אחרים במשפחה. אין ספק - מושגים של שותפות בין-מקצועית ושותפות עם ההורים כבר מובנים היום ומקובלים, והתפתחה גם שפה משותפת לכל אנשי המקצוע (ולעתים גם למשפחות).

ברבים מהמעונות מתקיימת פעילות משותפת של הורים במה שמכונה "קפה בוקר", וההצלחה של המסגרת מלמדת אותנו על הכוחות שיש בקרב ההורים - בדרך כלל אלו האימהות. על אף הקשיים הרבים, יש לאימהות יכולת לעזור זו לזו, ובכך לאפשר לכולן להיות אימהות פעילות יותר. יש מעונות שוועדי ההורים בהם אף מתכננים אירועים בשיתוף צוות המעון.

למדנו שחשוב לאפשר להורים להיות שותפים פעילים בחיי ילדיהם גם במסגרת המעון. שיש להם הרבה מה לתרום זה לזה: בעקבות ניסיון חייהם, הם מסוגלים לעזור להורים אחרים מתוכם ולא רק מתוך מודלים. עוד למדנו שבעצם השתתפותם בוועדות הם כבר מתחייבים להשתתף בתכנית, ובכך להתנסות בקשר עם אנשי מקצוע שיהיה שונה מקשרים קודמים שחוו

חיזוק מתגלים כמשאב משמעותי ביותר, והעזרה שלהם מאפשרת להתקדם. המעטפת אמנם מעמידה את הנער במרכז, אך אין כל אפשרות להתקדם ולמנוע את הסידור החוץ-ביתי בלא עזרה של המשפחה הגרעינית והמורחבת ולעתים גם של גורמים תומכים מהקהילה.

היישום בשטח

הניסוי בארץ מתקיים בשתי ערים: באר שבע וחיפה. באר שבע הייתה החלוצה - שם החלה התכנית לפעול לפני שבע שנים, ולפני שנתיים הצטרפה לתכנית העיר חיפה. בכל תכנית משתתפים באותה עת 6 נערים ונערות. בשנים האלה השתתפו בתכנית כ-75 משפחות.

בבאר שבע ובחיפה פותחו שירותים רב-גוניים האמורים לענות על צורכי המשפחה וכן שירותים קבוצתיים האמורים לענות על צרכיהן של כמה משפחות.

בתוך השירותים המגוונים יש שירותים מקובלים ושירותים מיוחדים: ליווי אישי לנערים - "אח בוגר" או "אב בוגר", שיעורי טניס שמטרתם להוציא את הנער משהייה מופרזת בכיתו, הצמדת חונך לנער במסגרת בית הספר כדי למנוע התנהגות אלימה שלו ואף טיפול ייחודי באם על ידי פסיכולוג, משום שהיא אינה יכולה להגיע לטיפול במסגרת ממוסדת. עלה גם צורך לרכוש ציוד לבית עבור הנער. עוד התברר לנו שיש צורך דחוף בחלופת הורים עד שההורים יהיו מסוגלים לספק את התמיכה הדרושה למתבגרים, וגילינו שעם הפעלת צל"ם - צוות ליווי משפחתי - יש רצון רב להידבר אך צריך לגלות את הדרך לתקשורת מחודשת בין המתבגרים להוריהם.

במסגרת הטיפול בקשיים של ההורים יכולנו להתייחס בעיקר לצורכי האימהות, שכן הן היו פתוחות יותר וגילו נכונות גדולה להשתתף וללמוד. בקרב האימהות לילדים המשולבים בתכנית "המעטפת", שיש להן פוטנציאל ורצון לתרום לקבוצת העצמה ותמיכה וגם לקבל ממנה, רבות הביעו צורך לחזק את יכולתן כאימהות. הגדרנו אתן יחד את הצרכים: מכיון שלא חוו הורות מוצלחת בילדותן, יש להן צורך בגילוי, הבנה וחיזוק ה"עצמי" שלהן כבני-אדם וכנשים; צורך לחוות הצלחות ותחושת יכולת אישית; צורך ברשת תמיכה חברתית נוספת לאימהות; צורך בכלים שיסייעו להתמודד עם אתגרים משפחתיים; צורך במעורבות חיובית רבה יותר בחיי הילדים ובמציאת פתרונות מעשיים לבעיות הכרוכות בגידולם.

סיכום

היום משתמשים במשאב החשוב - הורים - יותר מבעבר, אך עדיין חסרים הידע והניסיון שיהפכו חוליה חשובה זו למשמעותית יותר בשירותי הרווחה. כמו כן חשוב להפוך אותו משאב אימהות למשאב הורים.

דרוש שינוי מערכתי ממשי כדי שנוכל לפתח שירותים המותאמים לצורכי ההורים וכדי שנוכל לשלב בעבודתנו אבות ואימהות שיתפקדו כשותפים אמתיים בהפיכת הסיכון לסיכוי.

האתגרים האלה ניצבים לפנינו בשנים הבאות:

- ◆ צריך להתאים את שעות העבודה לצורכי ההורים, שהרי אנו מעוניינים לעודדם לצאת לעבודה (זה אתגר לא פשוט, בהתחשב בעובדה שרוב העובדים הסוציאליים הם נשים).
  - ◆ חשוב לקדם שיתוף של הורים הבאים מתרבויות ייחודיות, כאלה שהשותפות ביניהם לבין הממסד אינה מובנת מאליה.
  - ◆ ראוי לגלות נכונות להשתמש בכוחות עזר שאינם אנשי מקצוע טיפוליים, כדי להגיע לאותן אוכלוסיות שאינן מוכרות לנו די הצורך.
- אני מאמינה שאפשר לפתח רעיונות חדשניים ולגלות דרכים חדשות להביא לידי מימוש את המשאב החשוב הזה - ההורים.

רשימה ביביליוגרפית
מלאה למאמר זה ניתן
למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

איפה ההורים?

מבט אישי ומקצועי על מעמדם של הורים לילדים עם צרכים מיוחדים

הורים לילדים עם צרכים מיוחדים ("הורים מיוחדים") נדרשים למשימת חיים חדשה: מלחמה על איכות חיי ילדיהם. מצפים מהם להיות עוזרי המטפלים ושרי החוץ ומנהלי מקרה, סנגורים והורים. במקרים רבים הם יבצעו את כל התפקידים הללו, בלא תמיכה והדרכה, בלא הכרה, ובמקרים רבים - מתוך תחושה של דיכוי ומחיקה

תמי קרישפין

1. איפה ההורים?

- איפה ההורים בקבלת ההחלטות הנוגעות לילדיהם?
- איפה ההורים בתפקיד השותפים המרכזיים בצוותים המטפלים בילדיהם?
- איפה ההורים בכל הכנסים וימי העיון העוסקים במגבלה של ילדיהם?
- איפה ההורים המקבלים שירותים, הדרכות, ייעוץ, הכוונה, מידע?
- איפה ההורים בחוקי המדינה ובסדרי העדיפויות התקציביים?
- כמה מהם יזכו לקרוא מאמר זה, שנכתב בעבורם?

מותאמים אליהם ולהילחם על איכות חייהם. התמיכה וההדרכה יהיו להם כמו אוויר לנשימה. רק כך יוכלו לצייד את ילדיהם במטען הנדרש לחיים מלאים, לשילוב בחברה, במערכות החינוך, בקהילה ובתעסוקה ולהציעים קדימה.

במאמר זה אנסה אפוא להיות להם לפה. לתאָר - מה קורה להם כשילדיהם מאובחנים בעלי צרכים מיוחדים? מהם הקשיים שהם נתקלים בהם בבואם לקדם את ילדיהם בישראל 2008? מה מעמדם של ההורים המיוחדים בשיח המקצועי ובשטח? אנסה לתאר את המהפכה הבלתי נמנעת שחייבת להתרחש, לדעתי, במעמדם של ההורים המיוחדים, ואסיים בחזונו הפרטי והמקצועי בדבר קיומה של המהפכה הזאת.

2. מעמדם של הורים לילדים עם צרכים מיוחדים בישראל - רקע

גידולו של ילד עם צרכים מיוחדים מעמיס על המערכת ההורית והמשפחתית התמודדות חדשה ומורכבת שעלולה להפר את האיזון המשפחתי. מעבר להתארגנות המשפחה פנימה, במציאות של היום יש למשפחה גם תפקיד מרכזי בהגנה על ילדיהם מול המערכות השונות. ילדים עם צרכים מיוחדים הם ילדים שהגורל התאכזר אליהם פעמיים: הראשונה - בעצם היותם ילדים עם צרכים מיוחדים; השנייה - בהיותם בתוך החברה הישראלית, שטרם מצאה דרכים יעילות להתמודד

מזה כשנה אני עומדת בראש ארגון "קשר" המפעיל מרכזי מידע, העצמה, ייעוץ ותמיכה למשפחות של ילדים עם צרכים מיוחדים. ארגון שחרת על דגלו "לשים את ההורים על המפה", שהרי הם המקור לאיכות החיים של ילדם, הם אינם עוזבים ואינם מתחלפים.

משימת ההורות דורשת מומחיות, כוחות ואמונה. בהיותנו הורים עלינו לגדל (פיזית ומנטלית), לפתח, לתמוך, להעצים, להגן, ללמד, לכלכל. בעבור ילד עם צרכים מיוחדים רשימת התפקידים עוד הולכת וגדלה. הורים לילדים עם צרכים מיוחדים ("הורים מיוחדים") נדרשים למשימת חיים חדשה: מלחמה על איכות חיי ילדיהם. מצפים מהם להיות עוזרי המטפלים ושרי החוץ ומנהלי מקרה, סנגורים והורים. במקרים רבים הם יבצעו את כל התפקידים הללו, בלא תמיכה והדרכה, בלא הכרה, ובמקרים רבים - מתוך תחושה של דיכוי ומחיקה.

המציאות החדשה הזאת, של הולדת ילד עם צרכים מיוחדים, גורמת להורים טלטלה עמוקה בתחושת הזהות שלהם ומשפיעה על כל תחומי חייהם. רבים מהם "הולכים לאיבוד", מחפשים את הדרך להיבנות מחדש, למצוא זהות חדשה, לכנות איזון מחדש. כל אלה דורשים כוחות אדירים של חיוניות. לכל אלה דרושים משאבים אנושיים, משפחתיים, מקצועיים, כלכליים וחברתיים. להורים המיוחדים הזכות הראשונית לקבלת תמיכה והדרכה שיאפשרו להם ללמוד מחדש לקבל את ילדיהם ולאהוב אותם, להכיר את צרכיהם, להיות

תמי קרישפין היא מנכ"לית קשר - מרכז מידע, הכוונה ויעוץ להורים (ע.ר.)

המשפחתית ושל המטרות המשפחתיות והאישיות - תוצאה של הצורך או הנטייה להיענות בראש ובראשונה לצרכיו של הילד.

גידולו של ילד מיוחד דורש מההורים לפתח דפוסי הסתגלות שיאפשרו להם לחיות עם הקשיים הרגשיים והפונקציונליים הנובעים מהצורך המיוחד של ילדם, ולבנות עבור משפחתם מערך חיים איכותי. הורים נדרשים לגייס מקורות התמודדות ומערכות תמיכה שיאפשרו להם לחיות ולגדל את ילדיהם בצורה הטובה ביותר.

בסקר שנערך בשנת 2006 ניסו החוקרים להתמודד עם השאלה מהם השירותים הניתנים לילדים עם צרכים מיוחדים ומה הפער בין הצורך לבין

המענה הקיים. הסקר מראה בוודאות כי

שירותי הייעוץ והתמיכה בהורים, אף

כי הם צורך מהותי עבורם, נתונים

בחסר הגדול ביותר בהשוואה לכלל

השירותים האחרים. נתון זה גדל

עוד ביישובים הערביים, וכן ככל

שהמצב החברתי-כלכלי נמוך

יותר, והוא חובק את כלל

המוגבלויות. אף שבישראל

של היום אפשר לרכוש בכסף

שירותי ייעוץ ותמיכה, הוצאה זו

לא תהיה בראש סדר העדיפויות

הכלכלי של ההורים. בסקר

אחר שנערך בשנת 2007 נמצא

שכמחצית מן המשפחות שבהן

חיים ילדים עם צרכים מיוחדים

נאלצות להצטמצם בהוצאות בתחום

הבילויים מחוץ לבית, עוד כ-25%-50%

יצטמצמו בהלבשה או הנעלה וכ-16%-37%

- בתחבורה, ברכב וגם במזון. המצב המתואר גורם

להורים למצב מתמשך של דחק פסיכולוגי, שיעור

גבוה בקרב ההורים מדווחים כי מצב היחסים

ביניהם וכיניהם לבין בני המשפחה האחרים

מושפע מאוד ממצב ילדם, וכי צרכיו המיוחדים

של ילדם גורמים להם דאגות וחרדות (50.6%)

ותחושת מעמסה כבדה מדוי (50%). כמו כן שיעור

גבוה בקרב בני המשפחות מדווחים שאין מי

שיכול להחליף אותם זמנית (54%). קרוב ל-85%

מההורים מדווחים שמצבם הלימודי והחברתי של

הילדים האחרים במשפחה מושפע מכך שיש להם

אח או אחות עם צרכים מיוחדים.

היעדר שירותי תמיכה וייעוץ להורים הגיע גם

לשולחן הדיונים בכנסת ישראל. זה היה בשנת

2004, ושם יצאה ועדת הרווחה של הכנסת

בקריאה למנכ"לים של משרדי הבריאות, הרווחה

והאוצר - לבחון הצעת חוק ממשלתית שעניינה

מתן זכויות להורים לילדים עם צרכים מיוחדים.

עם צורכיהם של ילדים אלו באופן שהולם אותם ומעניק להם את הכבוד הראוי. ראוי להוסיף לכך גם פגיעה שלישית, והיא הסבל הכרוך בחשיפה לרמה גבוהה של סיכון להתעללות ולהזנחה. במציאות שכזאת, הורים לילדים עם צרכים מיוחדים נדרשים לפעילות ולמעורבות כדי להגן על ילדיהם, למלא את צורכיהם, ובכך להפחית את הסיכון שהם נתונים בו. סביבה לא מספקת באה לידי ביטוי, בין היתר, בשירותים חסרים, בשירותים שאינם מותאמים, בשירותים הנותנים מענה חלקי לצרכי הילדים והמשפחות, בשירותים שאינם מעוגנים בחוק והם תלויים בהקצאות תקציביות, במידע שאינו נגיש להורים ועוד.

גידול ילד עם צרכים מיוחדים הוא מציאות חיים

מתמשכת, המכתיבה לילד ולמשפחתו דפוסי

חיים שונים מן הרגיל בסביבתם - דפוסי חיים אשר

אינם מוכרים להם ואשר לא הכינו אותם לקראתם.

לא פעם זו חוויה קיומית קשה למשפחה. לידתו

וגידולו של ילד עם צרכים מיוחדים עלולים לגרום

שינויים רבים במעגל חייה של משפחה, ובכלל זה

סימפטומים של דחק פסיכולוגי, תחושת אובדן

ומשבר מתמשך. מאפיינים שכיחים של תגובות

המשפחה להולדת ילד עם צרכים מיוחדים הם

צער כרוני, עצירה של התפתחות המשפחה,

תחושות של חוסר בטחון, חוסר אונים, כעס

ודחייה, ניכור, התרחקות, בלבול ותהליך הסתגלות.

החריגות יוצרות במשפחה תפקידים חדשים, ציפיות,

אתגרים ודרישות חדשות. ההורים מתמודדים מדי

יום ביומו עם הקשיים והלחצים הכרוכים בגידולו

של ילד בעל צרכים מיוחדים. ראשית, המערך

הכלכלי המשפחתי וסדרי העדיפויות הכלכליים

משתנים. הנטל הכלכלי גדל מאוד בגין הוצאות

על טיפולים ואיבזורים ועקב היעדרויות ממקום

העבודה. בכמה מחקרים נמצא שמצבה הכלכלי

של המשפחה נפגע לעתים קרובות מכך שהאם,

העסוקה בהשגחה על הילד המיוחד ובטיפול בו,

איננה יכולה לצאת לעבודה, וכלכלת המשפחה

מוטלת על האב שהוא מפרנס יחיד. שנית, חיי

היום-יום של הורים לילדים עם צרכים מיוחדים

משתנים, בעיקר עקב תלות הכרחית וממושכת של

הילד בהוריו. בתחום החברתי, משפחות לילדים

עם צרכים מיוחדים עלולות לסבול מצמצום

קשריהן החברתיים ומבידוד חברתי בשל הטיפול

האינטנסיבי בילד או עקב דחייה חברתית.

בתחום היחסים בתוך המשפחה ובתחום

האישי של כל אחד מחברי המשפחה עלולים

להיווצר קשיים ומתחים מוגברים עקב המטלות

הנוספות התמידיות והעומס התפקודי והרגשי.

במערכת היחסים התוך-משפחתית הקשיים

עלולים להתבטא גם בשינוי של דפוסי הפעילות

להורים המיוחדים הזכות הראשונית לקבלת תמיכה והדרכה שיאפשרו להם ללמוד מחדש לקבל את ילדיהם ולאהוב אותם, להכיר את צורכיהם, להיות מותאמים אליהם ולהילחם על איכות חייהם. התמיכה וההדרכה יהיו להם כמו אוויר לנשימה. רק כך יוכלו לצייד את ילדיהם במטען הנדרש לחיים מלאים, לשילוב בחברה, במערכות החינוך, בקהילה ובתעסוקה ולהצמידם קדימה

3. זכויות ההורים המיוחדים בישראל 2008 - תמונת מצב

בחינה של זכויות ההורים מציבה מראה לא פשוטה של הדרת ההורים מן המקומות שילדיהם מטופלים בהם; מתברר כי ישראל של שנת 2008 רחוקה מלהבין כי הילדים המיוחדים הם בראש ובראשונה הילדים של הוריהם.

בתחום החינוך, ההורים זכאים לקבל העתק משאלון ההפניה של הצוות החינוכי שיועבר לוועדת ההשמה, אך הם אינם זכאים להשתתף בצוות שמנסח אותו. ההורים זכאים לנציג שהוא הורה שישתתף בוועדת ההשמה, הם זכאים להשתתף בוועדה ולהשמיע את טיעוניהם - אך הם אינם זכאים להדרכה ולייעוץ כיצד לייצג את ילדם בוועדה הגורלית.

ההורים זכאים לקבל הודעה בכתב על ההחלטה, אך הם אינם זכאים לקבל את פרוטוקול הדיון או את נימוקי הוועדה. במקרים חריגים בלבד יורשה איש מקצוע מטעמם לעיין בפרוטוקול. משרד החינוך מנחה את הצוות החינוכי והמקצועי לקיים דיאלוג עם ההורים, אך הצוות אינו מחויב בכך וקיומו של דיאלוג כזה תלוי ברצונו הטוב של הצוות או בהשקפת עולמו. זו אינה זכות מעוגנת של ההורים - "רצוי לקיים דיאלוג מתמשך בין ההורים ומתן עזרה בקבלת הילד ובהתאמת דרכי טיפול מתאימות". לאחר השיבוץ זכאים ההורים לפגישה אחת בלבד עם הצוות החינוכי, בתחילת שנת הלימודים, כדי לקבוע את תכנית הלימודים האישית, ובסיום השנה הם זכאים לקבל הערכה בכתב על מידת התקדמותו של ילדם. הם לא זכאים להשתתף בישיבות הצוות הנוגעות לילדם ואף לא לקבל עדכונים או מידע מהצוות החינוכי והמקצועי של המוסד החינוכי אשר במהלך השנה עורך תצפיות בילד, מתייעץ ומקבל החלטות על שיטות ודרכים לטיפול והתערבות.

בתחום הרווחה, סל השירותים המתוקצב ממוקד בילדים. במקומות רבים שירותי הרווחה מפעילים גם קבוצות תמיכה ועוד שירותים להורים, אך אלה תלויים ביוזמות מקומיות המשתנות ממקום למקום ואינן מעוגנות בחובה. כמו כן, מחלקות הרווחה העירוניות פועלות לתת שירות לאוכלוסייה הרשומה וזכאית לשירות זה ומותרות מחוץ לה את ההורים לילדים עם לקויות למידה ולקויות אחרות שאינן מוכרות לצורך שירות אך שיעורן כ-40% מכלל ההורים לילדים עם צרכים מיוחדים.

בתחום הבריאות, המפגש הראשוני עם המשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים מתקיים בשלב האבחון, במסגרת המרכזים להתפתחות הילד. בשלב קשה וקריטי זה, כל מפגש של ההורים עם

הצוות הטיפולי - שמטרתו ללוות, לידע ולהדריך את המשפחות במסגרת השירותים הפסיכו-סוציאליים הניתנים על ידי המרכזים להתפתחות הילד - נלקח מתוך סל הטיפולים השנתי המוגבל הניתן לילד. זכותם של ההורים לטיפול, לייעוץ או להדרכת הורים אינה מוזכרת בחוק בריאות ממלכתי.

4. איפה ההורים? - הם כאן!

הפער - בין הצרכים המובהקים של ההורים במידע, ייעוץ, הכוונה ותמיכה, כדי להצליח במשימת ההורות המיוחדת, לבין מעמדם הלא מוכר ושקיפותם במדיניות הציבורית - יוצר חלל שאותו ממלאות, כנגד כל הסיכויים, יוזמות של הורים המגויסים למען ילדיהם בכל צורה ודרך. ההורות המיוחדת מביאה הורים למצוא בתוך עצמם עוצמות אדירות וכוחות נדירים. הורים נדרשים לכוחות נפש עצומים כדי לגדל ילד עם אוטיזם שאינו יוצר קשר עין, או לגדל ילד נכה פיזית שאינו יכול לבצע פעולות בעצמו, לעתים גם לא לאכול או להתלבש בעצמו. מנות גדושות של סבלנות ומסירות נדרשות כדי לגדל ילד עיוור וללמד אותו להתמצא בעולם, או ילד חירש שצריך ללמד אותו לדבר ולתקשר עם העולם, וכן ילד עם פיגור, הפרעות רגשיות או בעיות התנהגות. רק כשנסה לדמיין יום בחיי משפחה כזאת, אולי נוכל להתחיל להבין איזו גדלות יש בהורות הזאת. כמה כוחות גילו ההורים הללו בעצמם. הם אוספים כוחות, מסתגלים למציאות החדשה שפקדה אותם, משתנים, לומדים, מבינים את כל ההתאמות הרבות שהם נדרשים להן בתפקיד ההורות ופורצים דרך, כל אחד מהם בסיפורו האישי. בקרב ההורים לא מעטים הם פורצי הדרך, שמעשיהם חרגו מהמקרה הפרטי שלהם והשפיעו על החברה כולה. בשנים האחרונות חלה עלייה במספר העמותות, קבוצות התמיכה וקבוצות הלחץ שהקימו הורים. הורים הם אלה שעמדו מאחורי החקיקות המשמעותיות ביותר בישראל בתחום החינוך המיוחד: חוק החינוך המיוחד (1988), הרחבת סעיף 7 לחוק בנושא שילוב (1997) וחוק ליקויי למידה (2003). ואולם הדרך עוד ארוכה. לשם דוגמה, בארצות הברית החוק מרחיב את זכויות ההורים והוא מחייב לשתתף בתכנית תכנית הלימודים עבור ילדיהם ולאפשר להם גישה חופשית למידע הנוגע לילדיהם. ב-1997 הוכנסו תיקונים בחוק האמריקני ונוספו בו שני סעיפים חדשים המחייבים הקצאה כספית להכשרת הורים ואימונם כשותפים בישיבות, במטרה לבנות עם הצוות הרב-מקצועי תכנית ייחודית למשפחה (IFSP - Individual Family Service Plan).

ישראל של שנת 2008 רחוקה מלהבין כי הילדים המיוחדים הם בראש ובראשונה הילדים של הוריהם

שהקבוצה הזאת צריכה התייחסות ייחודית. לא היה זה כנס בעניין הלכות של ילדיהם, לא היה זה כנס בעניין העבודה שלהם - זה היה כנס עליהם ועל חוויית ההורות שלהם. וההורים באו בהמוניהם, טעונים בתחושות רבות עוצמה שרצו לפרוץ ולקבל במה, חיזוק, שיתוף ולגיטימציה.

אז מה השלב הבא? כיצד נוכל לגרום למהפך

הדרוש כל כך במעמדם של ההורים?

ראשית, ראוי להוסיף לרשימת המטרות בעבודה עם ההורים את המילה "העצמה". העצמת ההורים מתחילה באמונה שהם יכולים לסייע לילד שלהם וממשיכה באמונה שבכוחם לחולל שינוי חברתי. עלינו לחולל שינוי ביחסי הגומלין שבין ההורים לאנשי המקצוע, ולהתקדם מטרבות של טיפול בהורים מתוך שימור התלות באנשי המקצוע לטרבות של פיתוח תחושת אחריותם של ההורים לשיפור מצבם של ילדיהם ולשמירה על זכויותיהם.

תחושת האחריות הזאת היא משאב פנימי

שכאשר מפתחים אותו מחוללים שינוי

בהתמודדות המשפחה כולה.

שנית, על אנשי המקצוע להנחיל

תרבות של כבוד להורים, גם

אם אלה לא תמיד מצליחים

לכבד בחזרה: "הורי הילד

המיוחד נמצאים במסע

רגשי שכצופים חיצוניים

לעולם לא נבין אותו

במלואו או נוכל להעריכו,

נוכל רק לכבד אותו".

עלינו לתת להורים מרחב

לרגשותיהם ולא לשפוט

אותם.

יותר מכול, עלינו לראות באנשי

מקצוע שותפים של ההורים במסע

לקידום ילדיהם ולא ההפך. חשוב

לצמצם את הפער בין שתי גישות הפוכות:

הגישה האחת היא זו של הממסד, המחזיק בידע,

בכוח ובמשאבים, ושיתוף ההורים תלוי ברצונו

הטוב - "האגף לחינוך מיוחד, בהסתמך על חוק

החינוך המיוחד, מדגיש את חשיבות שיתוף ההורים

בחינוך ילדיהם ומעורבותם בהחלטות הקשורות

לתהליכים חינוכיים הנקבעים במסגרת החינוכית";

הגישה האחרת היא זו של מדינות מערביות רבות,

שבהן ההורים הם בעלי הסמכות והמשאבים

הנוגעים לילדיהם, והזכות לשפר את מצבם של

ילדיהם שמורה להם בשיתוף עם אנשי המקצוע

- "אנחנו המנהלים של הפרויקט שנקרא 'אופיר',

והמורים, עם כל חשיבותם, הם רק אפיזודה

חולפת. לא תמיד קל לאנשי הצוות החינוכי לקבל

זאת. נתקלנו בהרבה בעלי תפקידים שאומרים 'נו

אבל אנחנו חיים בישראל. והיום, יותר מאי פעם, יש לנו מחויבות לשמר, למנף ולהעצים את הכוחות של ההורים. את המנגינה הזאת צריך לנגן ולהגביר. יש כאן תפקיד למדינה, לחברה, לאנשי המקצוע, לקהילה מסכיב. על כל אלה לתת להורים כלים ולצייד אותם בידע ובכוחות שיעזרו להם לקדם את ילדיהם ואת החברה כולה. אלה הן אבני היסוד בחזונו של ארגון "קשר". אנו מאמינים כי המשפחה היא העוגן המרכזי לילדים עם צרכים מיוחדים. אנו מאמינים כי קבלת הילד, התגייסות לטיפול המיטבי בו ושמירה על איכות חייה של המשפחה הם הבסיס להתפתחות התקינה של הילד ולהשתלבותו בחברה ובמערכותיה. אנו מאמינים כי ההורים הם המשאב העיקרי והיקר ביותר לטיפול בילדים עם צרכים מיוחדים ולקידומם, והם זכאים להיות מועצמים בידע, בכלים ובכוחות הדרושים להם למלא את משימת ההורות המיוחדת. אנו מאמינים כי הורים מגויסים, מועצמים ומעורבים הם מקור הכוח והתקווה לילדים עם צרכים מיוחדים. אנו מאמינים כי חובתה של המדינה לתרגם את אבני היסוד האלה לחוקים, תקנות וסעיפים בתקציב.

5. מהפכה בתפיסת ההורים

המאמר הזה, העוסק בהורים לילדים עם צרכים מיוחדים, יגיע כמעט אך ורק לאנשי מקצוע. אנשי מקצוע שלהם הידע, אנשי מקצוע שלהם הסמכות, אנשי מקצוע שלהם הכוח. נקודת המבט של אנשי המקצוע בקבלת החלטות ובטיפול בילד עם צרכים מיוחדים לעולם תהיה חסרה - בלא זווית הראייה של ההורה המגדל את הילד. ההורים, שכה צריכים העצמה, שותפות, הבנה, ידע והשלמה, ולו רק כדי שלילדם יהיה עתיד טוב יותר, צריכים לחזר על הפתחים כקבצנים, כדי שפיסות מידע יגיעו אליהם. גם אז סביר להניח שהמידע יהיה מעובד ומסונן, באופן שאיש המקצוע חושב שההורה יכול לקלוט, מתוך שמירה על ההיררכייה והפערים.

כשביקשו ממני לכתוב מאמר על הורים לילדים עם צרכים מיוחדים, שבו אוכל להציג את זווית הראייה ההורית והמקצועית, שמחתי מאוד על ההזדמנות למרות היותי אשת מקצוע, הכוח המניע האמתי שלי הוא חוויית ההורות שלי, ולא מחקרים שאני שמחה לגלות שהם מאששים הבנות והתנסויות שאני חווה בעצמי.

לפני חודשים אחדים התקיים כנס "הורים יוצרים שינוי" עבור הורים לילדים עם צרכים מיוחדים. הכנס נערך בשיתוף פעולה של עמותת "קשר" ואשלים. לא ידענו למה לצפות, ונדהמנו מההיענות הרבה שכה חיזקה אותנו ונתנה תוקף לתחושה

בישראל אפשר למצוא ניצנים של יוזמות לפיתוח של שירותים ייחודיים למשפחות, לצד ניסיונות לבניית מודלים של מעורבות ושותפות הורים בשירותים ממוקדי ילדים. נקודת אור של ממש היא המיזם הלאומי של אשלים להקמת מרכזים למשפחה של ילדים עם צרכים מיוחדים, ובו יקבלו המשפחות סל שירותים רחב. התכנית אומצה על ידי משרד הרווחה, משרדי הבריאות והחינוך, עמותת בית איזי שפירא ו"קשר". שלב ניסוי (פיילוט) ראשון מופעל בעכו, בשיתוף עיריית עכו. החזון הוא הפעלה של ארבעה מרכזים כאלה בתוך חמש שנים, ובעתיד הלא רחוק - הקמת מרכז כזה בכל עיר בישראל.

7. סוף דבר

אין ספק, בלא חקיקה וסעיפים תקציביים בצדה, התכניות הרבות וההצעות לשינוי חברתי ולמהפכה בתפיסה יישארו בגדר חלומות בלבד. הורים לילדים עם צרכים מיוחדים, בשיתוף אנשי המקצוע, צריכים להוביל חקיקה של סל שירותים למשפחה שנולד לה ילד עם צרכים מיוחדים - סל רחב שיכלול יעוץ, הדרכה וליווי רגשי, מתן ידע ומידע. זו המשימה המרכזית העומדת לפנינו בשנים הבאות, וכולי תקווה שבתפקידי, מנכ"לית "קשר", תהיה לי הזכות להשתתף בהובלת השינוי החברתי הזה.

לסיום, רוצה אני להביא מדבריה של חברה בחגיגת בר המצווה של בנה. משפחותינו הכירו זו את זו לפני כ-11 שנים, כמו לא מעט משפחות, בזכות הילדים: אלי, ילד מקסים עם צרכים מיוחדים, וניצן בני, לקוי שמיעה. נפגשנו, ומאז נקשרו נפשותינו ונוצרה חברה אמיצה הנשענת על גורל משותף. זה הבסיס להתפתחות תחושת השליחות האימהית והמקצועית שלי. ברכתה לבנה היא ברכתי לבני וברכתם של הורים מיוחדים רבים שילדיהם הם המניע של חייהם:

"אלי, בערב מיוחד זה, אני בעצם רוצה לומר לך דבר פשוט אחד, רוצה לומר לך תודה. תודה על מה שהבאת לחיי, תודה על מה שאתה עבורי כבן, כמורה וכשליח יחיד ומיוחד. במרוצת השנים למדתי ממך מהי עוצמה ועקשנות, ואיך מהרגע הכי קשה וכואב אפשר ורצוי לזרוע זרעים של תקווה. ואתה עבורי היית ועודך מקור אין סופי של אור וכוח. ברגעים שאני כבר התעייפתי והייאוש כמעט תפס פיקוד, אתה עם המבט שלך בעיניים, או מילה שהיית אומר, או יד ששלחת לעברי, הכנסת בי כוח ואופטימיות, ובעיקר אהבה ואמונה."

אני שמחה על הבמה שניתנה לי כדי להגיד בקול צלול וברור וגדול: הורים הם כוח, הורות היא מנהיגות, משפחה היא אנרגיה מתחדשת.

טוב, אז נשתף את ההורים. אנחנו מחדשים להם: הם עובדים בשבילנו ולא ההפך". הכרחי לצמצם את הפער בין שתי הגישות האלה.

6. מגמות ותמורות ביחס למשפחה

למרות כל זאת, בראייה ארוכת טווח אפשר לזהות מגמה של שינוי בתפיסת מעמדה של המשפחה, וזו באה לידי ביטוי במחקר, בהתייחסות אנשי המקצוע ובפיתוח שירותים.

בעשרים השנים האחרונות חלה תפנית בכיווני ההתעניינות והמחקר במשפחות שלהן ילד עם מוגבלות. אם בעבר נבדקה בעיקר התמודדות המשפחה הלא-מתפקדת, היום יש דגש על משפחות המתמודדות עם המשבר בהצלחה.

ראייה חדשה זו הביאה לשינוי בתפיסת המשפחה בקרב אנשי המקצוע. מהתמקדות בתפיסה הרואה בתהליך ההתמודדות של המשפחה מצב בלתי נמנע של משבר ופתולוגיה להתמקדות בתפיסה הרואה את תפקידים המרכזיים של הכוחות והמשאבים העומדים לרשות המשפחה בתהליכי התמודדותה בתחומי הבריאות, הרווחה וההתפתחות של חברי המשפחה.

השינוי בתפיסת המשפחה הוביל לשינוי הדרגתי באופי השירותים המפותחים בישראל. במשך השנים אפשר לראות מעבר מהגישה של "התמקדות בלקוח", כלומר - הילד המיוחד, לגישה של "התמקדות במשפחה". גישה זו "התמקדות בלקוח" רואה בפיתוח של התנהגות פונקציונלית מצד האדם בעל המוגבלות מטרה ראשונה. על סמך הפילוסופיה של Professional Concerned, נעשו רוב ההתערבויות על ידי אנשי המקצוע, מאחר שההורים נתפסו בלתי מסוגלים להתמודד עם הבעיה, או שהיחס אל ההורים היה כאל סוכנים של אנשי המקצוע בתהליך.

בשנים האחרונות חל שינוי בתפיסת ההורים, ובקרב אנשי המקצוע גברה ההכרה בהתעלמותה של גישה זו מן התפקיד החיוני שיש למשפחה ולקהילה בחיי האדם בעל המוגבלות. מטבע הדברים, גישה חלופית שהיא "התמקדות במשפחה" עשויה להיראות מבטיחה יותר להשגת שיתוף פעולה נאמן בין הורים לאנשי מקצוע. בגישה זו מזהים את חיוניותה של המשפחה בתהליך ההתערבות.

ב"קשר" מאמינים כי ההורים הם המשאב העיקרי והיקר ביותר לטיפול בילדים עם צרכים מיוחדים ולקידום, והם זכאים להיות מועצמים בידע, בכלים ובכוחות הדרושים להם למלא את משימת ההורות המיוחדת

רשימה ביבליוגרפית
מלאה למאמר זה ניתן
למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

חלי אברהם-איתן

לא נחסר

לבני לישי

בנתיבי חכמה

ובנאות דשא

גרבץ

...ומלאי את הארץ

תרועת-תינוק

מגופי

צמיחתה שקטה כחמנית השדה

זוהרת פנימה

אני מתבוננת בשמונה-עשרה

שנותיה

זיו שמים בירק עיניה

מחוללת לאור הזרקורים

מסתלסלת בלחן

ומשהו בי

פורח במרומי הרוח

מרטיט

כעלה בוגגויליאה

בין טפות צולפות

ונצלח סערה

כדורי קרח מטחים

דוחסים את הצנה

ואין אור

באפים

שכח בני

מוסר אב מיסר

צר בלבך צרי

לקריעת קו

השאר ליד האח

שבתך ומשענתך

תנחמני.

4.3.05

אבי נתן לי*

אבי נתן לי

מדי פעם

ילדות של שוקולד

בעטיפה אדמה עם

תמונה של פרה.

את החלב שתינו חם

ישר מן הרפת

וטעמו לא ערב.

בלב שדות ומרחבים ירקים

נטעתי בידי אבי ואמי

והלב נסגר

מפני העולם הרחב.

כמו אז נעטפת בירק

מוקה שבילים מעלי שלכת

זורמת כנחל

וממשיכה ללכת.

וילדי הפתוחים לשדות

יונקים ילדות של שוקולד

מצמיחים עלוה ירקה

מבפנים.

*השיר הולחן ע"י המלחין

שמעון שחל - יצירה קלאסית

לפסנתר וחליל

בעל החיים כמחיס סורגי הנפש

עבודה טיפולית עם אימהות בכלא - באמצעות בעלי חיים

המפגש בין אסירות לבין בעלי חיים מאפשר הצפה של תכנים ברבדים שונים ויוצר פתח לעיבוד תרחישי החיים המורכבים שחוו הבנות הללו ושביגנים הן יושבות מאחורי סורג וברית. הקשר עם בעלי חיים מאפשר חזרה לראשוניות, להסתכלות ולהארה של תהליכים רגשיים שנחוו בילדות. הסתכלות על המתרחש בקרב בעלי החיים מאפשרת השלכה על קשרים בכלל ועל קשרים אינטימיים בפרט

מהשטח

דגנית יערי

גנאי, אמרה שאני מכושרת ושהיא שונאת אותי. לא רצתה שאהיה חלק מהבית. אל האחים שלי לא התנהגה ככה. היא קיבלה אותם... היום אני חושבת שכמו שלידי לא יכלה להתמודד עם האחריות של גידול הילדים שלה, גם אימא שלי לא יכלה. זה היה גדול עליה. במילים חד-משמעיות אלה ביטאה ה' את ההשלכה שעשו גם אסירות אחרות בהסתכלן על לידי והגורים. השלכה זו יצרה ראי, ובו שיקפו האסירות את תחושותיהן כילדות או, לחלופין, את תחושותיהן והתנהגויותיהן כאימהות.

ו' נטלת את אחד הגורים. הגור חלש, וברור שדקותיו ספורות. ו' מניחה אותו על החזה שלה ומלטפת אותו בעודו נושם את נשימותיה האחרונות: "הלוואי שהייתי מטפלת בבת שלי כמו שאני מטפלת בשחורי ודואגת לו. אני מרגישה שהנשימות שלו הפסיקו אבל ממשיכה ללטף אותו כדי שימות בשקט ובשלווה".

תהיות ואמירות מהולות בעצב ובכעס ממלאות את החלל ב"אחוות החי".

"איזו אימא זאת? מסכנים הגורים! נטושים!"

"מסכנה ליידי, בטח לא יכולה להעניק להם."

"אולי היא בדיכאון?"

"אולי צריך להחזיר אליה את הזכר?"

קיוונו שאם ניטיב את התנאים וניצור ללידי סביבה שקטה, היא תיאזר להתקרב אל הגורים,

יום ב', חודש מאי 2008, פינת "אחוות החי" בכלא נווה תרצה.

ליידי הארנבת ממליטה שבעה גורים. אחד מהם מת בעת ההמלטה וששת הנותרים פזורים במתחם. ליידי עצמה מרוחקת מכולם, שולחת אלינו מבט ספק כנוע ספק מבוהל. נראה כי היא מתכחשת להמלטה וייתכן אף שאינה מיניקה את השגר.

ארבע אסירות שהן נאמנות פינת החי - ו', נ', מ' ו-א', קצינת החינוך ואני מטכסות עצה: מה נכון לעשות כדי להציל את הגורים. עולות כמה אפשרויות: להעביר את הגורים לתאי האסירות, והן, האסירות, תאכלנה אותם;

לפזר את הסיכון - להשאיר מקצת הגורים עם האם ומקצתם עם הבנות, בתאיהן; להמתין ולהשאיר את הגורים 24 שעות נוספות עם אימא-ליידי.

הנחנו שהסיכויים שהגורים יוותרו בחיים בהאכלת יד קלושים, והחלטנו להמתין ולתת לליידי סיכוי להפוך לאם.

ה', אסירה שמגיעה למפגש פרטני ב"אחוות החי", עוברת בין החיות ואומרת להן שלום. כשהיא מגיעה לביתה של ליידי, היא אומרת בכעס: "מכשפה! לך לא מגיע, התעלמת מהילדים שלך ונתת להם למות..."

ה' מספרת שליידי היא כמו אימה-שלה: "אימא שלי הזניחה אותי כל השנים, קראה לי בשמות

דגנית יערי היא מומחית לטיפול בבעלי חיים, מקימה ומנהלת את "מרחב החי" בכלא נווה תרצה ובכלא אופק

סורג ובריה. הקשר עם בעלי חיים מאפשר חזרה לראשוניות, להסתכלות ולהארה של תהליכים רגשיים שנחוו בילדות. הסתכלות על המתרחש בקרב בעלי החיים מאפשרת השלכה על קשרים ככלל ועל קשרים אינטימיים בפרט.

אצל רבות מהנשים בכלא נוצרו חללים במקומן של ההתקשרויות הראשוניות עם האם - מערכות היחסים היו מורכבות מאוד או שלא היו כלל. כל תינוק צריך לחוות חום, אינטימיות וקביעות ביחסים עם אימו או עם דמות אחרת המגדלת אותו. בעת ההתקשרות הזאת לומדים וחווים מגע, אהבה, קרבה, תגובה - תהליכים המתרחשים בהתמדה ויוצרים את תחושת הביטחון שהיא הבסיס לחיים בעולם הגדול. מרבית הנשים שאני עובדת אתן, לא רק שלא חוו את המתואר לעיל עם דמות האם או עם המגדלת, אלא הן חוו דחייה קשה וקלטו מסרים שליליים בקשר לעצם יציאתן לאוויר העולם.

בהנחה שכל אדם, בכל שלב משלבי התפתחותו, מוסיף להזדקק לקשרים יציבים ובטוחים, לקשרים אינטימיים כנים ולקרבה, יש חשיבות גדולה לעבודה וליצירת מודלים חדשים, מודלים מתקני עבר.

בהנחה שכל אדם, בכל שלב משלבי התפתחותו, מוסיף להזדקק לקשרים יציבים ובטוחים, לקשרים אינטימיים כנים ולקרבה, יש חשיבות גדולה לעבודה וליצירת מודלים חדשים, מודלים מתקני עבר

תגובותיהן של הנשים בעקבות הזנחת גוריה של לידי הארנבת אפשרה לנו לגעת במעגל הראשוני שאליו נולדו, בקשר הראשוני בין אם לילדה ובהשוואה בין לידי, שנטשה את גוריה, לבין האוגרת יוליה, שהמליטה 15 גורים ומזה חודש וחצי היא מדגימה טיפול מסור מאין כמוהו. מכאן התפתחה היכולת לבחון את הקשרים שיש לגורי האוגרת - בינם לבין אימם, בינם לבין עצמם, בינם לבין אחיהם ובינם לבין המעגלים העתידיים של חייהם.

לתת להם מחום גופה ומחלבה. אנחנו מחליטות ליצור "חדר לידה" אינטימי, מכסות את הבית בבד כחול וכותבות שלט:

"חדר לידה, לשמור על השקט!"

בתום 24 שעות אנו בודקות את המצב. לצער כולנו דבר לא השתנה, להפך: לידי מרוחקת מהגורים, מכונסת בפניה, הפטמות שלה מרוקנות, מבטה נשאר כנוע ומבוהל ועוד שלושה גורים נפחו את נשמתם. בשלב הזה ברור לנו שאנחנו יכולות להיות המושיעות היחידות.

מיד קנינו בקבוקים מותאמים להאכלת תינוקות וביקשנו אישור מהנהלת בית הסוהר לפזר את הגורים בין הבנות, בקשה שאינה כחזקת המוכן מאליו. להפתעתנו ולשמחתנו הרבה קיבלנו אישור מידי, ובתוך זמן קצר הועברו שלושה גורים להאכלה בתאי האסירות.

חיפשנו מקום מתאים לקבורת הגורים שלא שרדו. א' חפרה גומה עמוקה מתחת לעץ הלימון בתחום המגודר של "אחוות החי", ויחד טמנו את הוולדות הקטנים. בעדינות רבה כיסו מ' וא' את הקבר הקטן, בעודנו סובבות את עץ הלימון ומתחבטות בשאלת הנוסח שייכתב על האבן שנבחרה להיות מצבה. בסופה של ההתלבטות הוחלט על הנוסח: "קיוונו... גורים שננטשו על ידי אימם; מאי 2008". עמדנו שקטות סביב הקבר, וכל אחת נתבקשה לברך את עצמה מבלי לשתף את האחרות. קשה להעביר כמילים את תחושת המעמד

המשכנו בטיפול השוטף בשאר בעלי החיים. א' לקחה את לידי, חיבקה אותה, הביאה אותה אל הקבר הטרי, כרעה ברך והתייחדה עם בכייה. דקות ארוכות אפשרנו לה להתייחד עם רגשותיה ומחשבותיה. אימה של א' נפטרה בשנה שעברה וא' לא נפרדה ממנה. אובדן, נטישה, הזנחה, חוסר יכולת, חוסר אונים, כעס, רחמים, פרידה - כל המושגים האלה צפו ועלו.

בית הסוהר נווה תרצה השוכן ברמלה הוא כלא לנשים, היחיד מסוגו בישראל, והוא מופעל על ידי שירות בתי הסוהר. הכלא מיועד לאכלס כ-220 אסירות ועצירות, ישראליות ותושבות השטחים. לרבות מהן רקע של עזובה ושימוש בסמים. כ-60% מהאסירות הן אימהות לילדים, והניתוק מילדיהן קשה להן. אסירות בהיריון היולדות בתקופת מאסרן מטפלות בתינוקותיהן בתוך הכלא. בגיל שנתיים הילד יוצא אל מחוץ לכותלי הכלא, לסידור שקבעו עבורו שירותי הרווחה. בהעדר משפחה תומכת, מקצתן נאלצות למסור את ילדיהן לאימוץ.

זה הרקע לרעיון שקינן בי במשך שנים: הקמת פינת חי - "אחוות החי" - בכלא נווה תרצה. היה לי ברור שהגשמת הרעיון - ליצור מפגש בין האסירות לבין החיות - תאפשר להציף תכנים כרבדים שונים ותיצור פתח לעיבוד תרחישי החיים המורכבים שחוו הבנות הללו ושכגינם הן יושבות מאחורי

מחדש ברמה הפיזית והרגשית, וכמובן - הם מאפשרים שמירה על הניקיון בדרך טובה ונוחה. כל בית זכה ב"רהיטים" מן הטבע: אצטרובלים, ענפי עצים וקליפות של עצי איקליפטוס הגדלים בסביבה. היכולת להסתדר עם מה שיש ומה שזמין, ולנצל בצורה הטובה ביותר, יוצרת תפיסה סביבתית שגם היא משמשת מודל לחיקוי וללמידה. הבית והחצר מוקפים גדר ירוקה נמוכה, כדי לחבר את הניתוק שב"אחוות החי" אל המציאות הקשה, ועם זאת - לא ליצור כלא נוסף בתוך זה הקיים. בריכה וכיסאות עץ הם חלק מהחצר שהיא מרחב פתוח לבעלי החיים ולנו. הדגש בעיצוב הוא על החיבור בין הפנים לחוץ, הפיזי והרגשי. במרכז "אחוות החי" שטיח עשוי חבל, מגורה יפנית יוצרת תאורה נוחה ושקטה, מוזיקת רקע מושמעת לנו ולבעלי החיים, ובייחוד לרוקי, התוכי הבנגלי המבקש חברה. וילונות כחולים וירוקים מכסים את פתחי החלונות ומאפשרים לקרני האור והשמם לחדור דרכם. כיסאות קש עם כריות לבנות ו-4 שולחנות מרובעים קטנים, בגוון בהיר, מאפשרים לנו לפעול בקבוצות דיון ולעשות מיני עבודות.

דיונים רבים מתנהלים סביב המרחב הפנימי והחיצוני של כל אחד מבעלי החיים: המעבר לבתים גדולים יותר בטרם המלטה והכנסת "ריהוט" מתאים, שייצור חדרונים בתוך המרחב כדי לאפשר פרטיות; דיון בסוגיה של 15 גורי אוגרים סוריים שנולדו זה עתה וצריכים לחיות יחד - האם יש לאפשר להם את הבחירה ב"יחד" וכיצד, האם שימוש בכף תמרים צפופה יאפשר להם פינות שקטות, טיפוס ומסתור; הנושא של ארגון הכלוב עולה בהשוואה לארגון תא האסירה ולבחירות המתאפשרות לה - הבחירה עם מי להיות בתא לעומת הבעייתיות שבהעדר אפשרות בחירה; לא אחת מגיעות נשים בעיניים נפוחות מבכי משום שהוחלט להעביר לתאן אסירה זו או אחרת שאין דרך להסתדר איתה, או שהיא אינה נקייה, או שיש לה נטייה לסכסוכים ומריבות, או שאינה מתחשבת באחרות... גם בעיית האינטימיות בחדר עולה מתוך השוואה למתרחש בכלוב. מתברר כי לבנות חשוב ליצור לבעלי החיים תאים בתוך התא הגדול, כדי לאפשר להם את הבידול. הרגישויות השונות באות ועולות דרך בעלי החיים וחלוקתם בכלובים השונים.

"נראה שהצ'נצילות בסכסוך, הלוואי ולנו היה תא גדול כמו שלהן וכל אחת היתה תופסת לה פינה משלה".

"חייבים להפריד בין השרקנים, ג'נג'ית מתנכלת לכולם ועושה בכלוב ממש בלגן".

"נראה כי לאוגרת הקטנה לא טוב עם כל כך הרבה אוגרים, היא כל הזמן מתבודדת, אולי הם שונאים אותה? כדאי להעביר אותה לבית אחר".

"הם יותר טובים ממני, מסתדרים עם כולם".

האסירות הוסיפו ודנו בשאלות שעלו: מה מודל החיקוי שנוצר אצלן מהקשר הראשוני שחווי? מהי, לדעתן, חווייתם של אותם גורי ארנבונים שלא זכו אף ליניקה ראשונה או לתחושת חום גופה של האם?

בטרם הוקמה "אחוות החי", העליתי ביני לבין עצמי מחשבות ותהיות על יכולתה של אישה בוגרת להתחבר לבעלי חיים המסמלים ילדות (ארנבון, אוגר...). התפיסה המנחה אותי היא שהמפגש עם הילדות שהחיות האלה מסמלות מזמין ומציף זיכרונות ראשוניים מתוך אותו מקום דחוס ששהו בו כל השנים, מודע או לא מודע. ההתנהגויות האנושיות הבאות לידי ביטוי בבעלי החיים - הטיפול זה בזה, הניקוי, הקרבה, המגע, המריבות, הפציעות, הסליחה, הקשרים המיניים, היחד והלבד אצל בעלי חיים סולידריים - כל אלה מעלים אצלנו, בבית הקטן שיצרנו, דיאלוגים ברבדים עמוקים ותכנים שהמקום מאפשר לזכור, להרגיש, לחשוב, לדבר, לצחוק וגם לבכות.

פינת החי היא חלק אינטגרלי מהמקום שהטיפול נעשה בו. יש לכך חשיבות רבה, הן מבחינת ההתייחסות לאתיקה של בעלי החיים -

יצירת קביעות וטריטוריה עבורם, והן

מבחינת עומק ההתקשרות אל

האובייקטים שהנשים בוחרות.

כאן, בבית הקטן והחם של

"אחוות החי", יש מקום

שמזמין להעלות כל רגש

וכל תחושה, ולזהות את

מקורות הכוח הטמונים

בכל אחת ואחת מהנשים

דרך מקורות הכוח הקיימים

בחיות השונות. אלה

מאפשרים לחוש רצון ויכולת

להתמודד ותורמים להעצמה.

הכלוב והמתרחש בו מעוררים

שיח פתוח ומשוחרר יותר על

המתרחש בכלוב הפנימי, בנבכי

הנפש. ימים וחודשים בניתי בחלומי פינות

חי שונות, מתוך התאמה לאילוצי מרחב פיזי

מוכתב ולהגדרת המטרות שחשבת שנוכח לכוון

אליהן. בסופו של החלום ראיתי פינת חי כ"בית

חם" שאין בו סורגים, בית חם שהמרחב בו שקוף

ונקי במראהו, בית חם עוטף ומגן, בית שיאפשר

מפגש, התקרבות ונגיעה ב"אני".

התחושה והמראה התקבלו בבניית קוביות שקופות

ונמוכות, וא מ', המאפשרות להסתכל על כל בית

בנפרד ועל כל הבתים יחד כ"שכונה", כלומר -

הסתכלות ממוקדת וכוללת כאחד. ארבעה גלגלים

נושאים כל אחת מהקוביות, והם מאפשרים הנעה

של בעלי החיים לכיוונים שונים, התייחסות לבדיקה

ושינוי, ליכולת תנועה, לתזוזה ודינמיות, לארגון

ההתנהגויות האנושיות הבאות לידי ביטוי בבעלי החיים - הטיפול זה בזה, הניקוי, הקרבה, המגע, המריבות, הפציעות, הסליחה, הקשרים המיניים, היחד והלבד אצל בעלי חיים סולידריים - כל אלה מעלים אצלנו, בבית הקטן שיצרנו, דיאלוגים ברבדים עמוקים ותכנים שהמקום מאפשר לזכור, להרגיש, לחשוב, לדבר, לצחוק וגם לבכות

ומחפש מקום לפלוט, לי לקח שנים, שנים רבות לפלוט ולהוציא את מה שאגרתי. אולי לא הייתי עושה חלק מהדברים אם הייתי מוציאה מהלב... היום אני יודעת לזהות מקומות בטוחים. היום אני מכירה פינות קטנות ובטוחות שבהן אני יכולה לשחרר, להוציא, לבכות. היום אני יודעת יותר לבכות" (אחת האסירות).

חבורה של חיות, חבורה של אסירות. אני מבחינה איך רגש האחריות הולך ומתפתח אצל כל נאמנות פינת החי: האחריות להאכיל, האחריות לנקות, להקשיב לצרכים השונים, לזהות התרחשויות יוצאות דופן, התנהגויות מוזרות, מחלות...

"לכל דבר בטבע יש זמן, יש תהליך, ולמרות שאצלי רצה לה הדרך וזה עקב אכילס שלי, כאן אני לומדת, לחכות, להמתין, להתבונן... באמצעות אחוות החי אני לומדת ומפנימה שלא הכל מתנהל בזמן ובדרך שלי, אבל עם רצון טוב לתת, סבלנות והתפשרות, אני יכולה למצוא מחדש את הדרך להיות פשוט להיות! גם עם החיות וגם עם שאר הבנות... דחיית סיפוקים, הבנת שיקולים - ואת כל הרשימה הזאת אני מתחילה לעשות עם חיי האישיים, בעיקר עם התקרבותו של מועד השחרור שלי, בעיקר בשל העובדה שאני לא לבד, יש לי ילדה שאני כל כך אוהבת, שאני צריכה להיות שם בשבילה, שאני צריכה לנסות לזהות ולהקשיב לצרכיה."

יחס חם, תשומת לב, דאגה ואהבה פותחים חלון בנשמה, ממיסים את הסורגים הפנימיים שנבנו והתעבו במהלך חיינו. אנחנו רואות, כפי שאנחנו נאמנות ומסורות לבעלי החיים, נוכל לזהות אנשים מסורים ואמתיים שרוצים לעזור לנו. בעלי החיים מאפשרים לנו לפתוח את לבנו, לשתף, להתלבט, להסיר את המחיצות ולצעוד קדימה, לבחור אחרת, לחשוב אחרת, לחיות אחרת.

מרבית המשפטים שנאמרים עולים לדיון קבוצתי או לדיאלוג עם האומרת. אנחנו בודקים את הרגשות כלפי התחושה בחדר, מזהים את הקשיים המתעוררים בעקבות השינוי ומעלים אפשרויות התנהגותיות שונות להתמודד עם השינוי. בעלי חיים שונים מזמנים תכנים שונים, ולכן חשוב להפעיל שיקול דעת בבחירת בעלי החיים כ"אחוות החי".

י' אסירה שקטה, נכנסה עם הקבוצה בקצב אטי, במבט בוחן, בודקת בעיניה את הסובב ונעצרת דווקא בכיתן של החולדות, הדוחות את האסירות האחרות. חיך רחב מתפשט על פניה. היא רוכנת בעדינות, מביטה ושואלת: "אפשר ללטף?" י' מרימה בעדינות את לבקנית, מתיישבת על השטיח ומלטפת את החולדה בעדינות וברכות יוצאת דופן.

לבקנית רגועה לגמרי, היא לא זזה כלל ואט אט נרדמת.

י' קורנת משמחה.

"למה דווקא את החולדות את אוהבת?"

"מסכנות, תמיד חיות בכלוך של החיים, הבית שלהם בכיוב, האוכל שלהם הוא זבל, כולם שונאים אותם ורוצים להרוג אותם. אני מרגישה כמו החולדה, אף אחד לא רוצה להתקרב אלי".

מכאן נוצר שיח בנושא: ביבי החיים והאפשרויות לצאת מאותם ביבים, זיהוי מקורות הכוח של המטופלת מול מקורות הכוח של החולדה, כגון חוכמה, יכולת תקשורתית, חיים חברתיים...

אסירות אחרות מדברות על הצ'ינצילות שתפקידן להדגים את היגינה אישית ורכות. "היא מתרחצת יותר ממני", אומרת אחת הבנות.

"גם אני רכה כמו הצ'ינצילה ובגלל זה כולם דרכו עלי, כולם ניצלו אותי ואת התכונה הזאת שלי", אומרת אחרת.

"בכלא בכלל אסור להיות צ'ינצילית, כי מהר מאד ינצלו את זה כולם".

"הכי הייתי רוצה להשתמש ברכות עם הילדים שלי. אף פעם לא ידעתי לעשות את זה".

תצפית על התנהגותם של האוגרים הביאה אותנו לדיון באגירה. מה אוגרים? מתי אוגרים? למה אוגרים? מה מרגישים כשאוגרים?

והנה אנחנו רואים שהאוגר מתרוצץ ומחפש מקום בטוח על מנת לפלוט את אשר אגר.

איפה פולטים? לפני מי?

"אני אוגרת כעסים על אבא שלי, אבא שבמשך שנות ילדותי אהב אותי, אהב אותי במושגים אחרים מהמקובל... אבא שאהב אותי וניצל אותי מינית במשך שנות ילדותי הצעירות. כל כך פחדתי מהמפגשים האלה עם אבא וכל כך שמחתי שהוא אהב אותי. כשהלך לעולמו נראה כי נשארתי לבד בעולם הזה. כי הרי הוא היחידי שאהב כל כך. כמו האוגר אגרתי, אבל שלא כמו האוגר, שרץ

**העצמת הקשר
המשפחתי והעמקת
החיבור והשייכות
לקולקטיב היהודי
פרויקט בכפר ילדים
ונוער "אהבה"**

מדורת השבט

**כיצד לחזק את הקשר המשולש הורה-ילד-פנימייה, מתוך יצירת
חוויית משותפת חיובית של חיפוש הזהות האישית והבנייתה**

שרה פינקוביץ

שישה חודשים. כמו כן קיים פרויקט 18 פלוס, מענה ייחודי של בתים חמים בקהילה למתבגרים בני 18-25 שאין להם עורף משפחתי. הפרויקט מספק פינה אישית ומיטה חמה, תמיכה טיפולית שיקומית וסיוע בבניית חיים עצמאיים.

חניכי פנימיית אהבה סובלים מבעיות רגשיות בעוצמות שונות, מחסכים רגשיים רבים ומקשיים לימודיים. החניכים חיים במסגרת משפחתונים, בדרך כלל 13 ילדים בכל משפחתון. ההרכב הטרוגני - בנים ובנות, בטווח גילים רחב, המקיימים יחד עם המדריכים אורח חיים של משפחה על כל הכרוך בכך. אורח החיים, החינוך והתרבות משלבים את האינטימיות המשפחתית עם הרווח של חיי קהילה עשירים בתוכן וחברה.

זה כעשור שנים מתקיים בפנימיית אהבה פרויקט "קשר משפחתי" המרכז תשומת לב טיפולית וחינוכית רבה בקשר שבין חניכי הפנימייה למשפחותיהם הביולוגיות. במסגרת פרויקט זה פועלות קבוצות טיפוליות לאימהות, קבוצות טיפוליות משותפות לאימהות וילדים ומערך פעילות חינוכית ענף המקיים ימי הורים חווייתיים בכל משפחתון 3-4 פעמים בשנה, וזאת מעבר לשיתוף ההורים באירועים מיוחדים בחיי הילד והכפר.

פרויקט "מדורת השבט" הוא המשך ישיר לעבודה סביב הקשר המשפחתי עם הורי החניכים, והוא משלב בין קשר זה ובין פרויקט זהות יהודית המתקיים בכפר.

סטרטגיה שבבסיס "מדורת השבט" הוא זה: כל חברה מבעירה לעצמה את מדורת השבט שלה. לאורה היא מעצבת את ערכיה המרכזיים. בחומה

כפר ילדים ונוער "אהבה" הוא מוסד ציבורי חינוכי, פנימייתי וטיפולי, בפיקוח השירות לילד ולנוער במשרד העבודה והרווחה. הכפר נוסד לפני כ-90 שנה, בברלין. "בית אהבה", כפי שכונה אז, גידל וחינך מאות ילדים ונערים; מהם יתומים מהורים בעקבות המלחמה, ומהם ילדים למשפחות קשות יום. עם עליית היטלר לשלטון הוחלט להעביר את "בית אהבה" לפלשתינה. הגברת ביאטה ברגר, מנהלת המוסד, הצליחה להעלות מ"בית אהבה" ל"כפר אהבה" 300 ילדים, רבים מהם ניצולים יחידים ממשפחותיהם אשר נספו בשואה. הכפר משמש היום מסגרת חינוכית טיפולית לילדים, בני נוער וצעירים ממשפחות הרוסות, מרקע חברתי-כלכלי נמוך וכאלה הסובלים מבעיות רגשיות רבות.

זה שנים כפר ילדים ונוער "אהבה" נותן מענה חינוכי טיפולי רחב בשש מסגרות עיקריות:

בתוך פנימיית אהבה - משפחתונים, משפחתוני יום טיפוליים, מסגרת פוסט אשפוזית ובית ספר לחינוך מיוחד - בכל אלה מוענק בית חם וזכר להתפתחות וצמיחה ל-200 ילדים ובני נוער בני 6-18 אשר אינם יכולים לחיות בביתם. בנוסף לכך,

מרכז החירום - מרכז קלט, הנותן מענה טיפולי מידי ואקוטי לילדים בני 6-14 - עד 15 ילדים. למרכז החירום מגיעים הילדים ברגע משבר בחייהם, בהוצאה מיידית מהבית, והם שוהים בו עד למציאת מסגרת חלופית מתאימה, או עד

**אנחנו, כל אחד ואחת מאתנו,
יוצרים את זהותנו הן על פי
חוויית ההווה והשאיפות לעתיד
והן על סמך העבר האישי
והקולקטיבי שלנו. הזהות
היהודית והישראלית שלנו היא
חלק מעבר קולקטיבי זה**

שרה פינקוביץ, MSW, מנהלת מרכזיה חינוכית בכפר ילדים ונוער אהבה, מרצה בתחום קידום נוער במכללת אורנים, ומרצה במדיקולג'

התכנים שנבחרו לפרויקט הותאמו לרקע של החניכים ובני משפחותיהם. העיסוק בזהות יהודית אינו העמקה בדת ובאמונה אלא עבודה מתוך גישת החינוך הפלורליסטי - היכרות עם המסורת, עם הסיפורים ועם המשמעות של היות חלק מהעם היהודי. עלינו לסייע לחניכים לבחון מחדש חלק מהזהות הקולקטיבית, להפגיש אותם עם התרבות, המסורת, הערכים, הסיפורים והאגדות, ולסייע להם לשאול, לבחון ולבחור את זהותם האישית. מתוך היכרות זו יגבשו לעצמם, כל אחד ואחת, את הזהות היהודית שלהם כראות עיניהם ויבחרו טקסים וסמלים המתאימים להם.

בפרויקט השתתפו ארבעה משפחתונים, שבהם 52 חניכים מ-49 משפחות. גיוס המשפחותונים והמשפחות לא היה דבר של מה בכך. הנושא העלה חששות ותהיות רבות מצד צוות הפנימייה - כיצד משוחחים על מסורת עם משפחות הרוסות, עד כמה אפשר להדגיש יהדות מול משפחות שיהדותן מוטלת בספק, כיצד אפשר להעלות תכנים מעמיקים במפגש המעורר שלל אמוציות, כיצד נתמודד עם ילדים שהוריהם לא ישתפו פעולה ועוד.

פרויקט כזה מחייב שיתוף פעולה מלא בין הצוותים השונים בפנימייה והתגייסות מלאה להצלחתו. העובדים הסוציאליים השתתפו בגיוס ההורים ובנוכחותם במפגשים, אנרגיה רבה הושקעה בהבאת כל המשפחות וכן בגיוס דמויות משמעותיות לחניכים שמשפחותיהם לא שיתפו פעולה.

משפחותונים אלה פעלו ברציפות כשנתיים. כל משפחתון קיים 4-5 מפגשי הורים לאורך השנה, מפגשים שעסקו בגוונים השונים של המסורת ובתכנים הקשורים לפיתוח זהות יהודית. מפגשי הורים אלה גובו בפעילויות העשרה שנעשו עם החניכים במשפחתון לאורך השנה כולה. מפגשי ההורים נעשו בדרכים שונות: היו מפגשים שנשאו אופי אינטימי, בכל משפחתון ומשפחתון,

מבשילים רעיונות לכלל מעשה. ל"מדורת השבט" חלק ביצירת הבסיס הערכי המשותף, ולכן דואגים להושיב לידה את הדור הוותיק והצעיר יחד.

הפרויקט מנסה לחזק את הקשר המשולש הורה-ילד-פנימייה, מתוך יצירת חוויות משותפות חיוביות של חיפוש הזהות האישית והבנייתה. אנחנו, כל אחד ואחת מאתנו, יוצרים את זהותנו הן על פי חוויות ההווה והשאיפות לעתיד והן על סמך העבר האישי והקולקטיבי שלנו. הזהות היהודית והישראלית שלנו היא חלק מעבר קולקטיבי זה.

היחס לתרבות היהודית לעתים קרובות טעון בדעות קדומות, ביקורת והתנגדות. האתגר שלנו בתכנית: להפוך את המפגש עם התרבות היהודית - של החניכים, הצוות והמשפחות - למפגש פתוח ולחוויה מעשירה. העיסוק בתרבות ובהיות היהודית איננו בטקס הדתי, בפולחן, באמונה ובמצוות אלא במשמעויות ובתכנים ערכיים, בד בבד עם מורכבויות העולות מתוך עולמם הרגשי של הילדים והמשפחות, המטענים שהם מביאים, ולעתים אף סימני שאלה לגבי מהות היהדות והמסורת.

מרבית ההורים באים לבקר את ילדיהם בעיקר באירועים מיוחדים, כגון טקסים או ישיבות חשובות העוסקות בחניך. הפעילות החברתית-חינוכית מעודדת את ההורה לבוא לפנימייה ומאפשרת לו אינטראקציה חברתית חיובית עם הילד. שלא כאינטראקציה המתרחשת בחופשות - שאז ההורה אחראי לספק פתרונות ובאווירה יש לעתים מתח וחוסי אונים, במפגשים אלה הפנימייה אחראית למסגרת החברתית ולתכנים שההורים יעסקו בהם עם ילדיהם. לצד החוויה המשפחתית מתרחשת אינטראקציה חברתית בין ההורים באותו משפחתון, וזו הזדמנות לנורמליזציה של רגשות ותחושת זהות ושוויון.

פרויקט "מדורת השבט" מתייחס לשני צרכים בסיסיים בחיים: הצורך בשייכות (שייכות לחברה, לקהילה, לעם), והצורך בשליטה בחיים. במהלך המפגשים אנו מסייעים להורים לקבל את התפקיד והמעמד של "הורה" מול הילד, כשותפים פעילים ואחראים. בד בבד אנו מתחברים אל הצרכים האינטימיים של ההורים בשייכות, ביחס, בחום ועוד.

אחד הדברים הכולטים ביותר במפגשים אלה הוא הרקע הקשה של רבים מההורים וחסי הילדות שהם נושאים עד היום. במפגשים אלה בולט הצורך של ההורה ליהנות משני התפקידים - התפקיד ההורי, המתבטא בצורך בשליטה בתהליך, והתפקיד הילדי, המתבטא בצורך האישי שלהם בחוויה מעשירה.

התכנים שנבחרו לפרויקט הותאמו לרקע של החניכים ובני משפחותיהם. העיסוק בזהות יהודית אינו העמקה בדת ובאמונה אלא עבודה מתוך גישת החינוך הפלורליסטי - היכרות עם המסורת, עם הסיפורים ועם המשמעות של היות חלק מהעם היהודי

שלא כאינטראקציה המתרחשת בחופשות, במפגשים אלה הפנימייה אחראית למסגרת החברתית ולתכנים שההורים יעסקו בהם עם ילדיהם. לצד החוויה המשפחתית מתרחשת אינטראקציה חברתית בין ההורים באותו משפחתון, וזו הזדמנות לנורמליזציה של רגשות ותחושת זהות ושוויון

נוסף על החלק החווייתי והעמקת הקשר עם המשפחות, המפגשים אפשרו לנו לראות צדדים פחות נעימים של יחס ההורים לילדיהם ושל התנהגות ההורים, ויכולנו גם ללמוד על מקורן של התנהגויות מסוימות של הילדים. חוויית למידה זו התבטאה במלוא עוצמתה באירוע השיא - יומיים בירושלים.

עם סיום השנה השנייה נכנתה עבור קבוצת המשפחות קייטנה מיוחדת, בת ארבעה ימים, לילדים ולהוריהם. במסגרת הקייטנה יצאנו ליומיים טיול, כולל לינה בירושלים. היו הורים שזה היה ביקורם הראשון בעיר ובכותל המערבי, והיו הורים שזו הייתה עבורם הזדמנות ייחודית לבלות יומיים שבהם מישהו דואג להם והם יכולים להתפנות לחווייה של הנאה והעשרה.

אכסניית אגרון נדמתה למלון חמישה כוכבים, וסביב כל אבן ושלט נשאלו שאלות והתגלו עניין וסקרנות. היומיים היו מרגשים עד מאוד, הן עבור המשפחות והן עבורנו, הצוות המלווה.

ההורים ניצלו יומיים אלה כדי לחזור לילדות, ובצד גילויי סקרנות רצופים התמודדנו עם הצורך בסיפוק מידי, עם הצבת גבולות, ועם הרצון לקבל - כמו כולם - שקית שוקו.

עבור כולנו, ילדים, הורים ואנשי צוות, השיא בירושלים היה חווייה טובה ורכת עוצמה שפתחה פתח להמשך עבודה, לשיתוף פעולה ולהבנה - של ההורים את הצוות ושל הצוות את ההורים. עם זאת, זהו עוד שלב בתהליך העבודה המתמשך, והאתגר הוא ליצור רצף התפתחותי שיאפשר את חיזוק הקשר והחווייה של ההורים והילדים בצד העמקה בתכנים של זהות, מסורת ושייכות לקולקטיב גדול יותר.

פרויקט זה העלה אצלנו כמה נקודות למחשבה ואתגרים להתמודדות:

במהלך המפגשים בפנימייה בכלל וביומיים אלה בפרט גילינו עד כמה להורים אין יכולות הוריות. לעתים זה לא עניין של חוסר רצון, אלא של חוסר כישורים בסיסיים. היו בהם שלא ידעו להציב גבולות ולא ידעו לארגן את הזמן או להתאים תגובות לאירוע. תחושת הפגיעות וחוסר האונים של ההורים נחשפה במצבים הכי קטנים ופשוטים. הדבר חיזק את שאנו כבר יודעים: הצלחת הילד בהווה ובעתיד תלויה רבות בעבודה שנעשית גם עם המשפחה, עבודה דלה מדי ולא מספקת ברוב המקרים. אנשי הצוות המלווה, עובדים סוציאליים ומדריכים כאחד, הרגישו את הצורך לפתוח מעין משפחתון להורים, ולעבוד עם ההורים על שינוי. ההורים זקוקים לנו לא פחות מהילדים.

והיו מפגשים משותפים לארבעת המשפחתונים יחדיו. חגגנו עם ההורים יחד את חנוכה, ערכנו סדר ט"ו בשבט אינטימי בכל משפחתון, חגגנו את ליל הסדר ויציאת מצרים ועוד.

אחד מאירועי השיא בפנימייה היה ערב עדות ועמים, ובו עברו ארבעת המשפחתונים בארבע תחנות מרכזיות - כל תחנה יחדה לעדה אחת, על פי עדות החניכים שהשתתפו בפרויקט. זה היה המפגש השלישי באותה שנה, וניכרה התרגשות ההורים וחיבורם למסורת בית הוריהם. רבים מההורים, גם אלו שאין להם יכולת כלכלית, התעקשו להביא מהבית ציוד ובגדים, וכן להכין מטעמים מסורתיים - ממרוקו, מרוסיה ומקווקו. מעבר לחיבור של ההורים לתוכני המפגש, הם השתתפו בהובלה החינוכית אליהם, שיתפו את האחרים בסיפוריהם, ונדמה היה כי הם מחזירים לעצמם אלמנטים של שליטה, כוח ושייכות לחיים. לאחר מפגש זה היה ברור כי יהיה אפשר להעז מבחינת התכנים במפגשים הבאים, וכי מערכות היחסים בין הפנימייה ובין המשפחות נכונות ומתעצמות.

מערכת היחסים בין צוות הפנימייה להורים הביולוגיים היא מערכת יחסים מורכבת הנושאת בחובה אלמנטים של קנאה, של תחרות, וגם מתחים רבים הקשורים לאופן הטיפול בילד. שלא כמפגשים המקצועיים בפנימייה, העוסקים בהתנהגותו של הילד (או ההורה) ובעתידו של הילד, דרך מפגשים חווייתיים אלה יכולה להתקם מערכת יחסים נינוחה יותר ומשתפת פעולה בין צוות הפנימייה ובין ההורה.

כדי לאפשר את הקשר הזה התגמשנו ואפשרנו למשפחות לבוא למפגשים

בהרכב מלא (כולל אחים קטנים

וגדולים), והתארגנו לתת מענה

לכולם, למרות הרצון לספק

לילד השווה בפנימייה מפגש

אינטימי עם הוריו. כמו כן

מימננו את הנסיעות למפגשים

כדי למנוע אי השתתפות

בשל קושי כלכלי, ודאגנו כי

בכל מפגש תוגש ארוחת ערב

למשפחות - בצד היחס החם.

למפגשים אלה נדרשה היערכות

רבה מצד צוות המשפחתונים, הכנה

נאותה והסקת מסקנות לאחר כל מפגש.

עם זאת, בכל מפגש נאלצנו להתמודד - בצד

תחושת סיפוק והצלחה - גם עם חניכים אשר

משפחתם לא הגיעה ברגע האחרון או שהוריהם

הגיעו כשאינם פיכחים ודרשו התמודדות מיוחדת.

אכסניית אגרון נדמתה למלון חמישה כוכבים, ההורים ניצלו יומיים אלה כדי לחזור לילדות, ובצד גילויי סקרנות רצופים התמודדנו עם הצורך בסיפוק מידי, עם הצבת גבולות, ועם הרצון לקבל - כמו כולם - שקית שוקו

השכלנו להשתמש במצבים הללו לעבודה התהליכית עם ההורים רק עם סיום המפגש בפועל. העבודה עם ההורים והמשפחות הייתה מלאה עוצמה - במשך התהליך כולו, ובפרט ביומיים המרוכזים. נדמה כי כל רגע ורגע היה עוצמתי, לכאן ולכאן. ההתמודדויות והאתגרים, בצד ההתרגשות והסיפוק, ליוו כל רגע מהמפגשים. יש חשיבות רבה במתן זמן ומקום לעיבוד החוויה, ובתמיכה גם לצוות המלווה, מקצועי ככל שיהיה. את הצלחת הפרויקט ניתן לראות ביום-יום בהמון אירועים קטנים, בתקשורת אחרת, בביקורים ובשיחות הטלפון של ההורים עם הפנימייה; בתחושת השייכות הגדולה יותר של כמה מההורים, בציפייה שלהם למפגשים נוספים ולקשר חווייתי עם הילדים והצוות ובשיתוף הפעולה המדהים שלהם במפגשים - הן עם ילדיהם והן עם אנשי הצוות; בפתיחות הגדולה יותר של הצוות, של החניכים ושל הוריהם, ובנכונותם לדון ולעסוק בנושא הזהות היהודית, לשאול שאלות ולתהות על שייכותם. הצלחה נוספת היא השאלות שנוספו לנו, אנשי הצוות המלווה בפנימייה, לגבי המשפחות, שעל מקצתן עדיין אין לנו תשובות, ובעיקר - הלמידה וההעשרה בעקבות החוויה והעבודה המשותפת.

בסך הכל חשנו שיתוף פעולה יפה למדי של ההורים לאורך השנה, וברושלים ההורים שיתפו פעולה במידת יכולתם. שיתוף פעולה הורגש גם בין הצוותים השונים בפנימייה, והוא מהותי ביותר להצלחת העבודה עם ההורים. אחת המטרות היא להעלות שיתוף פעולה זה בעוד כמה רמות, כולל שיתוף פעולה מול לשכות הרווחה ומול הקהילה כדי שייטעו בגיוס ההורים. שיתוף הקהילה התומכת יכול לסייע בגיוס ההורים להגיע לבדם ללא אחים צעירים, וזאת לאחר ששמנו לב כי היו הורים שבאו לא למען הילד שבפנימייה אלא כדי להעסיק את הילדים הצעירים יותר שבבית. ראינו הבדל ניכר בין הורה שבא לבד לבין הורה שבא עם ילדים צעירים, וחשוב להשקיע אנרגיה בהבאת ההורה לבדו כדי שיהיה פנוי לילדו שבפנימייה. חשוב לאפשר גם מפגשים שבהם לא נעלה תכנים מורכבים מול ההורה, ונאפשר חוויה של הנאה, פינוק ולמידה, זמן איכות להורה, לילד ולשניהם יחד. התפוח לא נופל רחוק מהעץ... מתוך צפייה בהורים מבינים בקלות התנהגויות שונות של הילד, והיומיים המשותפים אפשרו לנו למידה משמעותית, בצד עבודה טיפולית-חינוכית עם ההורים על סמך מצבים מהשטח. הרגישות לחשיפה של ההורים נטמעה ברצונם ליהנות ולכלות, וברוב המקרים

"מושיטים יד באהבה"

סיירת הורים מודיעין מכבים-רעות

מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול מודיעין מכבים-רעות

סיירת הורים היא למעשה כלי ארגוני התנדבותי שנועד לצמצם התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בעזרת אהדה, אמפתיה וחיבוק של הנוער, מתוך הכרה שהגורם המתאים ביותר לכך הוא ההורים עצמם. חשוב להדגיש כי הסיירת איננה משטרה, והיא אינה מתעסקת בהיבטים של אכיפה וחוק

ליאת אביזמר

של השכנים; צריכת אלכוהול של בני הנוער עד למצבים של שכרות קשה, המביאים לידי מעורבות בתגרות, ועוד. הצורך של המערכת העירונית לתת מענה לתופעה והצורך של ההורים להיות מעורבים ו"להשגיח" על ילדיהם הביאו להקמתה של סיירת ההורים.

סיירת הורים היא למעשה כלי ארגוני התנדבותי שנועד לצמצם התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בעזרת אהדה, אמפתיה וחיבוק של הנוער, מתוך הכרה שהגורם המתאים ביותר לכך הוא ההורים עצמם. חשוב להדגיש כי הסיירת איננה משטרה, והיא אינה מתעסקת בהיבטים של אכיפה וחוק. מתנדבי הסיירת יושבים עם בני הנוער בפארקים, יוצרים דיבור בגובה העיניים, מקשיבים להם, מיעצים כשמבקשים מהם ובמקרי הצורך - מפנים הביתה בני נוער שיכורים.

במסגרת תפקידי - מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול - אני משתתפת בימי עיון שעורכת הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול, ושם נחשפתי לראשונה לקיומה של סיירת ההורים המשמשת כלי לטיפול בהתנהגויות כאלה. באחד מימי העיון הוצג הרעיון המדגיש את חשיבות מעורבותם של ההורים ואת חשיבותם של מבוגרים כלילת לצמצום התנהגויות סיכון, והובאו דוגמאות של סיירות הורים מוצלחות בארץ. מאחר שזוהו צורך כזה גם במודיעין, נסענו לכדוק וללמוד מערים אחרות שיש בהן סיירות הורים. בצוות שנסע היו אנשים מתחום הרווחה והטיפול, ובהם גיל תמיר, עובד סוציאלי שתחום התמחותו הוא נוער בסיכון והוא מלווה את הסיירת מיום הקמתה. הבנו מהר מאוד שכדי להצליח בהקמת הסיירת יש צורך, נוסף על רצונם של ההורים להיות שותפים לתהליך, בהתגייסות מערכתית, מתוך הכרה בחשיבות הנושא ובמשמעותו לעיר בכלל ולנוער בפרט.

"באחד הפארקים בעיר נערה שיכורה כלוט נשכבה על ספסל והקיאיה ללא הרף. פנינו אליה, השקינו אותה במעט תה חם ובהרבה מים, ובסופו של תהליך, שארך למעלה משעה, ליווינו אותה עד דלת ביתה ווידאנו שהיא הגיעה בשלום". כך, באמפתיה, הכלה והרבה אהבה, מתארים את תפקידם ההורים המתנדבים בסיירת ההורים של מודיעין, שהוקמה בפברואר 2008.

הקמת סיירת הורים היא אחד הכלים החדשניים לצמצום התנהגויות סיכון בקרב בני נוער.

ישנן תיאוריות רבות ומגוונות על הגדרת נוער באוכלוסיית סיכון, וההגדרות נעות בטווח שבין ראייה אופטימית, שלפיה רוב בני הנוער מסתדרים מצוין, לבין ראייה פסימית, שלפיה רוב בני הנוער נתונים בסיכון וסכנה. מעבר להגדרות התיאורטיות, הגורמים הטיפוליים - מורים, עובדי רווחה, מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול ועוד - עדים בשטח לתופעות המתאימות להגדרה של נוער בסיכון, כדבריו של ד"ר דוד גרין במאמרו "מתבגרים בחלל מתרוקן": "נוער נעדר שעות ארוכות מהבית, אם למטרות בילוי או חינוך משלים, כולל יציאות ארוכות, בעיקר בסופי שבוע, וללא פיקוח של מבוגרים. אנשי טיפול וחינוך נוכחו זה כבר, שבילויים ליליים אלה הם בעלי פוטנציאל מסוכן רב, אך כתוצאה מחוסר תקיפות ההורים ולחץ קבוצתי, נתפסת התנהגות זו כנורמטיבית ולפעמים אף כמבשילה".

מצבים אלה זוהו גם ביישוב הצעיר שאני מתגוררת בו ומשמשת מתאמת של הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול: התגודדותו של בני נוער בפארקים ברחבי העיר, בעיקר בסופי שבוע ובחופשות, התגודדות המלוות ברעש ובתלונות

כדי להצליח בהקמת הסיירת יש צורך, נוסף על רצונם של ההורים להיות שותפים לתהליך, בהתגייסות מערכתית, מתוך הכרה בחשיבות הנושא ובמשמעותו לעיר בכלל ולנוער בפרט

ליאת אביזמר היא מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול במודיעין מכבים-רעות

סיירת הורים - תהליך ההקמה

1. השלב הראשון בהקמת הסיירת היה **העלאת הנושא למודעות הציבורית:**

- ◆ עלונים נשלחו לכל בתי האב בעיר - "צו גיוס".
- ◆ פורסמו שלטי חוצות.
- ◆ הועבר קול קורא באמצעות הנהגות ההורים ובתי הספר.
- ◆ סקר שנערך באתר האינטרנט העירוני בדק את מידת נכונותם של ההורים להתנדב למען ילדיהם.
- ◆ לאחר כחודש וחצי של פרסום אינטנסיבי נערך מפגש ראשון של הסיירת. הודעה על המפגש פורסמה בעיתונות המקומית.
- ◆ הנוכחות המרשימה במפגש הראשון - כ-80 הורים! - הוכיחה מעל לכל ספק את חשיבות הפרסום והעלאת הנושא למודעות הציבורית.

2. מתן כלים וידע מקצועי להורים

במפגש הראשון של הסיירת ניתנה להורים הרצאה על "תרבות הפנאי של הנוער". במפגשים שבאו בעקבותיו שמעו ההורים עוד הרצאות וקיבלו ליווי קבוע של העובד הסוציאלי גיל תמיר בהיבט המקצועי-טיפולי. כאמור, גיל מלווה את הקבוצה מהקמתה.

3. גיבוש הקבוצה והעצמתה

יש חשיבות רבה להעצמת קבוצת ההורים וליצירת תחושה של שייכות ומחויבות. לשם כך קיבלו המשתתפים חולצות קצרות וחולצות ארוכות מבד פליז ועליהן הלוגו של הסיירת. עוד היבט חשוב של תלכושת ההורים הוא הזיהוי של הסיירת על ידי בני הנוער ליצירת קשר של אמון וביטחון. נכתבו "עשרת הדברות" של הסיירת ובמרכזם המסר: **"תנו יד באהבה"**.

את "עשרת הדיברות", וכן חומר מקצועי שחולק להורים, גיבשו גורמים מקצועיים בעיר. הייתה התלבטות אם להמתין לגיבוש הקבוצה כדי לכתוב יחד את המסמכים הדרושים. לכל אחת מן הגישות יש יתרונות וחסרונות, ומה שהכריע היה לחץ הזמן והרצון להוציא את הרעיון מן הכוח אל הפועל. עם זאת, ניתן מקום לגיבוש ההורים בסיירת בהיבטים אחרים, למשל במינוי ראשי צוותים. ראש צוות אחראי על הצוות שיוצא אתו (ברמה הארגונית וברמה המקצועית); בכל סיור נדרש ראש הצוות לקבל החלטות באירועים חריגים ולמלא דוח סיום משמרת על כל האירועים באותו לילה. לאחרונה התחלנו ללוות את ראשי הצוותים ולהדריכם ולאפשר להם להוביל את מפגשי הסיירת. אנו מתחלקים לקבוצות, וראשי הצוותים מובילים את המפגש לפי נושא שנבחר מראש ושקיבלו הדרכה בו. לאחר מכן כולנו מתכנסים ומעלים את הדברים שהוצגו בכל קבוצה. הצוות המקצועי נשאר עם ראשי הצוותים בסוף המפגש - לשיחת סיכום, משום שהפקת לקחים. הדבר נועד להעצים את ראשי הצוותים, לחזק אותם וליצור תחושת שייכות ולכידות טובה יותר עם המתנדבים האחרים.

לשמחתנו, עיריית מודיעין מכבים-רעות "התגייסה" בכל ההיבטים הנדרשים להצלחת התהליך, מרמת ההצהרה, דרך הרמה המקצועית ועד הרמה הטכנית-לוגיסטית.

בהיותי **מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול בעירייה** הובלתי את הקמתה של סיירת ההורים. בתפקידי זה אני כפופה ישירות לראש **מנהל החינוך בעירייה**; העליתי את הרעיון לפני הנושאת בתפקיד זכיתי במלוא התמיכה בכל הקשור להקמת הסיירת. תמיכה זו התבטאה בפנייתו של ראש מנהל החינוך אל מנהלי בתי ספר - היא הציגה לפנייהם את הנושא וביקשה כי לא יקיימו אירועים בית-ספריים במועדים של פגישות הסיירת. היה חשוב לחשוף אותם לנושא ולחשיבותו, מנת והם התבקשו גם לחשוף את הנושא לפני הנהגות ההורים הבית-ספריות.

מחלקת הרווחה העירונית, שלה תפקיד חשוב בכל הקשור לטיפול בתופעות המתגלות באמצעות הסיירת, שותפה מלאה בוועדת ההיגוי שהוקמה לנושא זה, ומוכן שהיא מתערבת מקצועית כשנדרש.

המוקד העירוני - מרכז שירות לאזרח - היושבים במוקד העירוני תודרכו בכל הקשור לסיירת ולפניות המתקבלות ממנה. התדרוך היה בהיבט המקצועי וניתן גם חומר מקצועי כתוב. כל פנייה למוקד מתועדת, ואם יש צורך - המוקד מסייע בשליחת ניידת של המוקד לצורך פינוי הנער או הנערה בסיוע ההורים המלווים.

משטרת מודיעין - המשטרה שותפה מלאה לרעיון ולרצינות שבבסיסו. יש שיתוף פעולה מלא בין הסיירת ובין מפקד התחנה וקצינת הנוער; הם מבינים את חשיבות הטיפול הדיסקרטי ומסייעים בשעת הצורך.

הנהגת ההורים העירונית - יו"ר הנהגת ההורים העירונית היה שותף מלא לתהליך מתחילתו. לשותפותו ולהכרתו בחשיבות הנושא הייתה משמעות רבה בכל הקשור לגיוס ההורים, והוא עצמו מתנדב בסיירת ומציג בכך דוגמה אישית.

מעבר להיבטים המקצועיים שפורטו, הייתה חשיבות רבה לנושא גם ברמה ההצהרתית של **הנהגת העיר**: ראש העיר השתתף במפגש הראשון של הסיירת וברך על היוזמה, וסגן ראש העיר ביקר כמה פעמים במפגשי הסיירת.

ראש מנהל החינוך הצטרפה לסיירת מראשיתה כאחת מן המניין, ואף ישבה עם בני הנוער על הדשא בלילות ושוחחה עמם בגובה העיניים.

מנהל אגף השירות והביטחון בעירייה משתתף בכל המפגשים, ובהיותו ממונה על המוקד העירוני ועל התיאום עם המשטרה - חשיבותו רבה ותרומתו לתהליך גדולה.

בלילה אחר השתכר נער כבן 15. הוא לא יכול לדבר או לתקשר עם חבריו והלך ברחבי הפארק כשהוא מתנדנד מצד אל צד. חבריו לא הבינו לאן הוא הולך, קראו לו לעצור והלכו אחריו. רק כשמצא את הורי הסיירת נעצר, התיישב לידם והתחיל להקיא. זה היה פשוט מדהים לראות איך הוא חיפש את האדם המבוגר המשמעותי, שהוא סומך עליו, כדי לחוש מוגן ולאפשר לעצמו "להתפרק".

ערב אחד, בעודי יושבת במועדון הנוער, הגיעו אליי כמה נערים ואמרו לי: "ביום שישי הולכת להיות קטטה רצינית והמונית. אנחנו רוצים שסיירת ההורים תהיה, כדי לשמור עלינו".

מובן שבעקבות הפנייה ומעורבות כל הגורמים הרלוונטיים הצלחנו למנוע באותו יום שישי קטטה, שלולא דיווחו לנו עליה הייתה עלולה להסתיים באסון.

הנוער, שבתחילה היה חשדן כלפי ההורים והביע את חשדנותו בריחוק, הפך להיות נוער חם שמחבק את הורי הסיירת. הם מחכים לנו, ובמקרים רבים פונים אלינו ביוזמתם, מתייעצים בעניינים שונים ואף מבקשים עזרה

עוד תוצאה חשובה של סיורי ההורים היא זיהוי של התנהגויות סיכון, כגון התנהגות מינית מוגזמת אצל נערות, דיכאון בקרב בני הנוער ועוד. על התנהגויות סיכון אלה מדווחת הסיירת, ובמקרה הצורך מועבר הטיפול לגורמים המתאימים

התנהגויות הסיכון של בני הנוער מאפיינות נוער בכלל, בלא הבדלים במיקום העיר ובמצבה. מכאן נובעת חשיבותה הרבה של הסיירת ונוכחות הורים מבוגרים בלילות, כאשר החוקים משתנים והגבולות מיטשטשים.

דילמות רבות עולות אגב פעילותה של סיירת ההורים:

הצבת גבולות בין הורים לבני נוער, פינוי הביתה - מתי מפנים, האם לערב את הורי הנער או הנערה, באילו מקרים? הקשר של הסיירת עם גורמי אכיפה וחוק - נחיצות הקשר מול החשש להיות מזוהים בעיני בני הנוער עם גורמי אכיפה וחוק. מטרת המפגשים של הסיירת, פעם בחודש, נועדו לאפשר שיחה על כל אותן דילמות ולחזק את ההורים בפעילותם.

בימים אלו מסתמן יעד נוסף בפיתוח הסיירת: חיזוק ההורים כ"סוכני שינוי" להגברת המודעות והמעורבות בקרב ההורים האחרים בעיר.

נוכחות ההורים הוכיחה כי התנהגויות סיכון אלה מופחתות, והעיקר - כשהן קיימות - הן מטופלות באהבה.

פעילות הסיירת מתמקדת במקומות שבני הנוער מתאספים בהם במודיעין. המקום הבולט ביותר הוא הפארקים ברחבי העיר. בפעילויות הראשונות של הסיירת, ובמפגשים הראשונים של ההורים עם בני הנוער בפארקים ועם התופעות השונות שנלוו לכך, הקפדנו על נוכחות של תמיר, העובד הסוציאלי, ושלי, מתאמת הרשות העירונית למניעת סמים ואלכוהול, עם ההורים יחד. נוכחות זו חשובה מאוד, משום שבמפגשים הראשונים ההורים קצת נבוכים, חוששים, אינם יודעים כיצד לנהוג ואיך ליצור קשר עם הנוער; הידיעה שגורם מקצועי מלווה אותם, והם לא לבד בשטח, תורמת רבות לביטחונם העצמי.

4. ההיבט הפורמלי-ניהולי

הוכן מסמך המגדיר את ליווי הסיירת - הגדרת הצוותים, מינוי ראש צוות, נהלים וכלים. הוגדרו גם התפקידים של הגורמים השונים - המשטרה, המוקד העירוני, הפיקוח העירוני וההורים - כדי למנוע חיכוכים מיותרים.

בסיום כל משימה ממלא כל צוות דוח משימה על הפעילויות באותו לילה. הדוח משמש בסיס לעבודת המתאמת מול כל הגורמים הרלוונטיים לנושא, להמשך הטיפול.

5. שמירה על הקבוצה הנוכחית

תימשך פעילות הגיבוש וההעצמה ותימשך הפעילות לגיוס עוד הורים לשלבים נוספים של הסיירת.

תהליך הקמת הסיירת בעיר מודיעין מכבים-רעות היה קצר יחסית אך אינטנסיבי מאוד. הפגישה הראשונה נקבעה בתוך חודשיים מהיום שבו הוחלט על הקמת הסיירת, ומאז החלה הסיירת לפעול בפארקים בלילות שבת בזכות המאמצים שהושקעו בהקמתה של הקבוצה - רובה ככולה הורים מעורבים המכירים בחשיבות הנושא - ובהעצמתה, הצלחנו לגבש קבוצה ראשונה ובה כ-60 הורים המחויבים לנושא, שעוזבים את משפחותיהם בלילות שבת ומסיירים בפארקים משעה 23:30 עד 4:00 לפנות בוקר.

להושיט יד באהבה, משני הכיוונים

אחת התופעות המפתיעות שאנו נתקלים בהם בסיוורים היא גישתם של בני הנוער כלפי הורי הסיירת. הנוער, שבתחילה היה חשדן כלפי ההורים והביע את חשדנותו בריחוק, הפך להיות נוער חם שמחבק את הורי הסיירת. הם מחכים לנו, ובמקרים רבים פונים אלינו ביוזמתם, מתייעצים בעניינים שונים ואף מבקשים עזרה.

באחד הלילות התקשרה נערה באחד הפארקים להוריה וביקשה להישאר עוד עם חבריה ולחזור מאוחר יותר משנדרשה - בשעה. הוריה סירבו והנערה התחננה לפנייהם וטענה שזה לא פייר.. וכולם בפארק ורק היא צריכה לחזור... דבר לא עזר עד שהנערה אמרה להוריה: "סיירת ההורים נמצאת פה אתנו, בפארק". רק אז הסכימו ההורים שהנערה תישאר עם חבריה עוד שעה.

שיחה זו חיממה את לב ההורים בסיירת וחיזקה אותם בתחושת החשיבות של התנדבותם, ברוגע ובביטחון שנוכחותם משרה על הורים לבני נוער בעיר.

... של מי ההורים האלה?

דילמות בעבודה עם הורים למתבגרים במרכז "הפוך על הפוך" של עמותת עלם

יש קונפליקט לא פתור בין החשיבות והצורך בקשר עם ההורים ובין ההכרה בחשיבות של המקום המיועד בראש ובראשונה לנוער - על פי תפיסתו

שלי נתן

סוגיית העבודה עם הורים לכני נוער היא סוגיה מורכבת, רבת פנים. מטפלים העובדים עם מתבגרים חלוקים בשאלות הנוגעות לדגם ההתערבות הרצוי בעבודה זו. אנו, בעמותת עלם, עסוקים בשאלות הקשורות לעירוב הורים בשלבי התערבות שונים עם בני נוער. לעתים עולה תהייה: של מי ההורים האלה, לעזאזל...

בסקר שנערך בארה"ב ב-1993 נמצא ש-25% מבני הנוער טענו שלא יפנו לטיפול אם יש אפשרות שההורים ידעו על כך, ו-58% ציינו שאינם רוצים שההורים ידעו על בעיותיהם בתחום הבריאות. בסקר אחר (גינצבורג, 1996) מצאו שכאשר הכיחו לכני הנוער סודיות ואי-דיווח להורים, הייתה נכונות של 50% לפנות לטיפול בנושאים כגון אמצעי מניעה, מחלות מין או שימוש בסמים. לעומת זאת, כאשר המטפלים יידעו את ההורים, נכונותם של בני הנוער לפנות לטיפול ירדה לכ-17%.

לנושא הזה פן נוסף, והוא עמדותיהם של עובדי הנוער: זה מרכיב חשוב, והיבטים אחדים שלו משפיעים גם על עמדתם של בני הנוער. הנה כמה דוגמאות להיסוסים ולאמביוולנציה המאפיינים את יחסם של עובדים צעירים לנושא זה (מתוך מדגם לא מייצג שנערך בשנים 2003-2004):

"עבודה עם הורים [היא] חוכה. צריך לעשות על זה יותר חשיבה. זה ברור שלא משנה מה נעשה עם הנער, הוא חי עם ההורים שלו".

"יש נוער שעבדתי אתו, והתחושה היא שאם הייתי נפגשת עם ההורים, ההתקדמות הייתה גדולה יותר".

"היה סמינר שדיברנו על עבודה עם הורים - כן או לא. הגענו למסקנה שכן".

אחרים בקרב אנשי הצוות מתנהלים מתוך הזדהות גדולה מאוד עם הנערים המורדים בהורים - עד כדי

התעלמות מקיומם של ההורים ומחשיבותם בחיי הנערים. תגובות אלו מבטאות דפוס של קשר בין עובדים לכני נוער המאופיין בהעברה נגדית שנעה בין הזדהות-יתר להרחקה.

"אני מרגישה שאנחנו בעמדה של יותר 'מגניבים' מההורים, ולדעתי אנחנו לוקחים את התפקיד הזה ולא מספיק מחברים את הנערים להורים... הקשר להורים הוא לאו דווקא קונקרטי - יותר מה יש בראש... האם אני מתחרה אתו בלא מודע".

הדיון הרווח בנושא משקף קונפליקט לא פתור בין החשיבות והצורך בקשר עם ההורים ובין ההכרה בחשיבות של המקום המיועד בראש ובראשונה לנוער - על פי תפיסתו.

"מצד אחד אנחנו רוצים שההורים יהיו בתמונה, ומצד שני זה מערער את אמינות הקשר אתנו..."

שלי נתן היא מנהלת מחלקת הדרכה ופיתוח ידע בעלם

טיפול ארוך טווח, אינטנסיבי ואישי, על המתבגר לדעת ולחוש כי הוא יכול לסמוך על המטפל שלו שיהיה בלעדי, רק שלו. מצב זה מאפשר לא לפגוע בקשר האקסקלוסיבי בין המתבגר למטפל.

צדיק (2003), במאמרו "לתת אוטונומיה ופרטיות לבני נוער בטיפול נפשי", דן בשאלה באיזו מידה אפשר להעניק טיפול רפואי ונפשי לקטין בהיעדר הסכמת הורים, ומתי אפשר להסתמך על רצון הקטין לטיפול ללא צורך לקבל לשם כך את הסכמת הוריו.

צדוק (2003) סבור שבני נוער במצוקה, הזקוקים לטיפול נפשי בנושאים פרטיים ורגישים, צריכים לקבל את הטיפול גם אם אינם מוכנים, מסיבות שונות, לשתף בכך את הוריהם. העקרונות של שמירת האוטונומיה והפרטיות הם עקרונות יסוד באתיקה, ונהוג לראות בהם עקרונות "דה-אונטולוגיים", כלומר - בעלי חשיבות כשהם לעצמם, ולא מהיותם מביאי תועלת. ואולם יש חשיבות למתן אוטונומיה בטיפול נפשי גם כדי להיטיב ולמנוע נזק. נזק כזה עלול להיגרם אם בני נוער לא יפנו לטיפול מחשש לאי-כיבוד האוטונומיה והפרטיות שלהם בתהליך ההסכמה לטיפול.

עוד קושי שהטיפול במתבגר מציב, בקשר למעורבות ההורית בטיפול, נובע מהשאלה כלפי מי אחראי המטפל - כלפי המתבגר או כלפי הוריו? ינאי (1980, אצל Schneider, 1985) טוען שבשאלה זו יש הבדל גדול בין ילדים לבין מתבגרים. לדבריו, כאשר המטופל הוא ילד, יש להורים זכות ואף חובה להיות מעורבים בטיפול ולקבל מידע על אודותיו. אצל מתבגר המצב שונה: מעורבות ההורים בטיפול במתבגר בדרך כלל מנוגדת למטרות הטיפול ולשלבי ההתפתחות הפסיכולוגית שלו.

שניידר (Schneider, 1985) סוקר את ההתייחסות למעורבות הורים בטיפול במתבגר על פי המצב בשטח. למעשה, המטפל במתבגר מטפל רק בו. הוא לא משתף את ההורים במידע כלשהו ללא הסכמת המתבגר ומעורבותו. אם מתקיים טיפול משפחתי, מטפל אחר יטפל במשפחה. במקרים מסוימים המטפל במתבגר יהיה נוכח בחדר. חייבים לקבל את הסכמת המתבגר לנוכחות מטפלו ולמעורבותו בטיפול המשפחתי.

מתוך הדברים עולות כמה מחשבות על אודות הסוגיה במרכזי "הפוך על הפוך":

למתבגרים יש צורך באוטונומיה. בקרב בני הנוער הבאים אל מרכז "הפוך על הפוך" יש שאינם זקוקים לטיפול - הם משתתפים בפעילות ונעזרים ביעוץ ובתמיכה על פי הצורך. מצב זה אינו מחייב פנייה

"היה יותר קל אם 'הפוך' היה מאפשר עבודה עם הורים. אבל ב'הפוך' זה לא טבעי, כי 'הפוך' על הפוך זה נוער ולא משפחה. המקום הוא בלתי פורמלי, וזה מאיים אם הנער יודע שנדבר עם ההורים. לכנות אמון לוקח זמן".

"זה גם בעייתי מבחינתנו - כן הורים, לא הורים. מצד אחד אנחנו רוצים שההורים יהיו בתמונה, ומצד שני זה מערער את אמינות הקשר אתנו. לא פשוט, אולי הפתרון זה קבוצות מחוץ ל'הפוך'. עשינו [קבוצה] כזאת והיה מוצלח".

"אצלי השאלה אם ההתערבות עם ההורים תיעשה כאן או לא. כי רוצים שהנער ירגיש שזה מקום רק בשבילו".

הספרות המקצועית דנה בשאלה מהו דגם ההתערבות הרצוי בעבודה עם מתבגרים. אנשי מקצוע טוענים, מחד גיסא, שיש צורך בקשר עם הורים, ומאידך גיסא - שחשוב שאופיו של הקשר יהיה מיוחד, מתאים לצרכי המתבגר ולשלב ההתפתחותי שלו.

פיטר בלוס רואה בהתבגרות שלב

שבמרכזו תהליך הנפרדות מדמות

ההורה ובניית זהות ואגו נפרד

(מוס, 1985). וולף (1980), אצל

(Schneider, 1985) טוען כי

בשלב הזה מאבדים ההורים

מחשיבותם בעיני המתבגר,

העסוק בהפנמת מודלים של

יחסים עם בני גילו. לכן הטיפול

במתבגר צריך, לטענתו, להיות

ממוקד רק בו, ללא מעורבות

של הוריו. למטופל, החווה בשלב

זה קושי בבניית זהותו, עצמאותו

ונפרדותו מהוריו, עדיף, לטענת

וולף, שיהיה בטיפול אינדיווידואלי

או קבוצתי, אך לא משפחתי ולא כזה

הכולל את הוריו בסביבה (setting) הטיפולית.

אם אחת המטרות בגיל ההתבגרות היא לעבור למצב

של נפרדות מההורים, לעבר עצמאות ואינדיווידואציה,

טיפול משפחתי או מעורבות ההורים בטיפול, גם

במסגרת הדרכת הורים, עלולים לבלבל את המטרות

ההתפתחותיות של שלב זה.

עם זה, יש אנשי מקצוע הסבורים שאי-מעורבות הורית

כלשהי בטיפול במתבגר עלולה ליצור קושי, משום

שמטפלים זקוקים לתמיכת ההורים כדי שהטיפול יוכל

להתקיים, שהרי המתבגר המטופל עדיין תלוי בהוריו

ואינו עצמאי לכל דבר. מיק (Meek, 1971, 1979) אצל

(Schneider, 1985) אינו מסכים להנחה של וולף; הוא טוען

כי הדרך היחידה למנוע את הרס הטיפול היא לקשור קשר

של שיתוף, ברית, גם עם הוריו של המתבגר. קרנברג (1978),

אצל (Schneider, 1985) טוען כי אם יש צורך במעורבת

הורית או בטיפול משפחתי - בייחוד אצל מתבגרים בעלי

אישיות נרקיססטית או אישיות גבולית - הטיפול צריך

להיעשות על ידי מטפלים שונים בד בבד: מטפל למטופל

המתבגר ומטפל אחר להוריו. כיוון שאישיות גבולית דורשת

אנשי מקצוע טוענים, מחד גיסא, שיש צורך בקשר עם הורים, ומאידך גיסא - שחשוב שאופיו של הקשר יהיה מיוחד, מתאים לצרכי המתבגר ולשלב ההתפתחותי שלו

רשימה ביבליוגרפית מלאה למאמר זה ניתן למצוא באתר אשלים www.ashalim.org.il

"הפוך על הפוך"

רשת מרכזי מידע ויעוץ לנוער

צעירים רבים, המוגדרים על ידי הרשויות כ"נורמטיביים", סובלים ממצבי משבר ומצוקה, ביניהם בולטות תופעות של אלימות, הזנחה והתעללות במשפחה, דיכאון ונטיות אובדניות, חשיפה לשימוש בסמים ובאלכוהול, אנורקסיה ובולימיה, בלבול בזהות המינית ועוד.

מרכזי "הפוך על הפוך" הוקמו על מנת לאתר בני נוער אלה, לספק להם מענה לא פורמלי אשר בהיעדרו, הם עלולים להידרדר למצבי משבר נפשיים ורגשיים ולהיות מעורבים בפעולות אנטי חברתיות.

במרכזי "הפוך על הפוך", המעוצבים כבתי קפה, מתקיים מפגש המאפשר שיח ב"גובה העיניים" של מתבגרים עם אנשי מקצוע ומתנדבים, וכן של נערים, בינם לבין עצמם. המפגשים מתקיימים באווירה של פתיחות, יחס חם, חיבה וכבוד. במרכזים מתקיימות שיחות אישיות וקבוצתיות - ספונטניות ויזומות, וכן סדנאות בנושאים המעניינים את המתבגרים, כדוגמת: אהבה וזוגיות, מיניות ויחסי מין, סמים ואלכוהול, אלימות במשפחה ובבית הספר, יחסי הורים-ילדים, השרות הצבאי, מסגרות לימודים ועוד.

נוער נורמטיבי הניצב מול קשיים נמנע לעיתים קרובות מפנייה ליעוץ מחשש להיות מתויג, או פשוט כתוצאה מבושה. האווירה החמה והאופי הבלתי פורמלי במרכזי "הפוך על הפוך" מקלים על הנער או הנערה את החשש ויוצרים אצלם את הפתיחות הדרושה על מנת לבקש סיוע מאחרים. בזכות אופיו של המרכז מתאפשרת היכרות ראשונית, ולאחריה, בעת הצורך, אבחון לא פורמלי והתאמת המשך טיפול לכל מתבגר.

הצעירים המגיעים למרכזי "הפוך על הפוך", הם לרוב בני נוער בגילאי 13-18, החיים בבית ולומדים בבית הספר. הגישה הלא פורמלית של צוות מרכזי "הפוך על הפוך" מאפשרת להם לפתוח את סגור ליבם ולמצוא מענה לצורכיהם. אוכלוסייה נוספת הפונה ליעוץ היא של נוער בסיכון, או מנותק, שאינו חלק ממסגרת משפחתית או לימודית קבועה, החווה מצבי מצוקה מתמשכים.

מרכזי "הפוך על הפוך" פזורים בשבע עשרה ערים בכל רחבי הארץ. מאות מתנדבים, מבוגרים ובני נוער, פועלים בהם. המרכזים פתוחים חמישה ימים בשבוע, בשעות אחה"צ והערב, וצעירים רבים מגיעים אליהם.

למעלה ממאה אלף נערים ונערות פנו בשנים האחרונות למרכזי "הפוך על הפוך" וקיבלו יעוץ וסיוע מצוות המתנדבים במקום. רבים מתוכם, אשר נזקקו לטיפול מתמשך ומורכב יותר, הופנו להמשך טיפול בשירותי קהילה אחרים.

אוטומטית אל ההורים כדי לבקש את אישורם. עם זאת, הצוות צריך להתנסות בתהליך המאפשר את נוכחות ההורים - בין בפועל ובין בהכרה בקיומם ובצרכיהם - כדי לאפשר סיוע הולם למתבגרים.

חשוב שהצוות יכיר בתהליכי ההעברה המתרחשים בינו לבין המתבגרים ובהזדהות עמם, הזדהות המקשה עליהם לשלב את ההורים בתהליך. עוד חשוב שהצוות יבין את השלבים ההתפתחותיים של הורים למתבגרים ויכיר בקשיים שהם מתמודדים עמם. התרחשות מקבילה של שני התהליכים האלו תגביר את תחושת האמפטיה כלפי ההורים ומקומם בחיי המתבגר ותסייע לחבר בין ההורים למתבגרים - לצד השמירה על האוטונומיה והמרחב של בני הנוער.

התמודדות עם הצורך להיות ה"מציל" של המתבגר תאפשר ראייה הוליסטית יותר שלו בסביבתו ובמשפחתו. רק כך יהיה אפשר לזהות את המקרים שבהם שילוב ההורים בתהליך הכרחי, וכך יהיה אפשר לעודד פנייה אליהם ושימוש בסיוע שלהם למתבגרים.

שילוב ההורים בתהליכי התערבות עם בני הנוער הוא תהליך רגיש המעורר תחושה של הילוך על חבל דק. לכן, רק אם הצוות יחוש שהוא רואה את התמונה הכוללת ואינו נסחף עם רגשות המתבגר כלפי הוריו, הוא יוכל לבחון את אופן הפנייה אל ההורים, את עמדתו בתהליך ואת הדרך לשמור על מקומו - בצד מעורבותם של ההורים בהתמודדות. מתברר שעמדה זו, כפי שעולה גם בראיונות עם עובדי הנוער, מקרינה על המתבגר, והוא יוכל, לצד הביטחון שיחוש בקשר עם איש הצוות, לפנות אל הוריו ולשלבם בתהליך.

בכל מקרה של שילוב הורים יש לבחון את הסביבה (Setting) המתאימה לקיום המפגש: מקום המפגש, שעת המפגש (בזמן פעילות של המרכז או לא) וכו'. התייעצות עם בני הנוער ושיתופם בהתלבטויות אלו יגבירו את מחויבותם לתהליך.

לסיים

במשך השנים חל שינוי הדרגתי במודעותם של העובדים לחשיבות העבודה עם הורים. נוכחנו לדעת שככל שהארגון צובר יותר ניסיון ועובדי מתבגרים, נושא העבודה עם הורים מעורר פחות התנגדות בקרב אנשי הצוות. וכאשר אנשי הצוות יכולים "להחזיק את ההורה" נוכח בחייו של הנער - תפחת גם ההתנגדות של הנערים למעורבות הוריהם בתהליך.

ומזווית הראייה של הנערים במרכזי "הפוך על הפוך": "הפוך על הפוך בעצם מציג לפנינו אפשרויות בחירה - עבודה עם ההורים צריכה להיות אחת האפשרויות שמתוכן אני יכול לבחור".

כשהקליניקה עוברת לבית הלקוח

הדרכת הורים בבית המשפחה: חזרה לעקרונות הבסיסי של עבודה סוציאלית?

הדרכה הורית בבית המשפחה מבוססת על מפגשים המשלבים תצפיות בכני המשפחה והדרכת הורים בבית המשפחה. התערבות בבית המשפחה הופכת את הטיפול לנגיש וידידותי, מאפשרת להתגבר על בעיות התארגנות והתנגדות ומעבירה למשפחה מסר שהמטפל מוכן "להגיע עד אליה" - כדי לסייע לה

את ההתערבות בכתי משפחות התחלתי בארצות הברית, בעת ששהיתי שם עם משפחתי. בקבוצת הורים שהנחיתי ביקשה ממני אחת האימהות, אשר חשה כי ההתנהלות בביתה דורשת שינוי, לבוא ולצפות במתרחש. האם התלוננה כי שעות הערב, בעת הכנת הארוחה והישיבה סביב השולחן, הן שעות של תוהו וכוהו - עם בנה שהוא בן שש ותאומים בני שנתיים וחצי. שמחתי על הפנייה ועל האפשרות להתנסות בטיפול מסוג זה.

כניסתי לאותה משפחה התאפשרה, בין השאר, בשל הלגיטימציה וההצלחה שזכו להן תכניות ריאליטי כדוגמת "סופר נני" בארצות הברית, בכריטיניה ואחר כך בישראל. מתברר כי בעת צפייה בקשיים של משפחות שונות ודומות על המרקע, הורים נחשפים להכרה שהם מתמודדים עם בעיות דומות ושחלקן יש פתרון.

בעבודה עם ההורים בביתם מצאתי כמה יתרונות. העובדה שגם ההורים וגם אני, הצופה, נכחנו באותו אירוע "חסכה" את תיאור הפרטים ואפשרה לי, המטפלת, לראות את ההתמודדות של המשפחה, את התנהגות ההורים בעת האירוע ואת הדינמיקה המשפחתית. במפגשי ההדרכה שלאחר מכן יכולתי ללמוד מן ההורים כיצד הם חווים ומפרשים את מהלך העניינים באופן שמקדם את השינוי או מכשילו. למעשה, כיוון שאני עובדת סוציאלית, התערבות בבית המשפחה הייתה בעיניי חוויה מוכרת. את שנת הכשרתי הראשונה בלימודי עבודה סוציאלית עשיתי במושב קטן של עולי תימן במבואות ירושלים. עקב קשיי נגישות של המשפחות אל משרדי הרווחה, ובשל כך - קושי להתמיד בתהליך הטיפול, כל ההתערבויות נעשו בכתיים. חשתי בנוח בהתערבות מסוג זה.

בשיטת התערבות זו טמונים כמה יתרונות: נגישות בלתי אמצעית של המטפל לקשיים המשפחתיים, הסתכלות על האינטראקציה של כל חברי המשפחה בסביבתם הטבעית ושימוש בחומר העולה מן התצפיות לשם הדרכת ההורים. שיטה זו מאפשרת להורים לנתח את האירועים בעזרת המטפל, להציג תפיסות ולהעלות חרדות וקשיים. הדרכת ההורים כוללת הבנה של תהליכים דינמיים בין ההורים לילדיהם, מתן מידע להורים על צרכיהם ההתפתחותיים והרגשיים של ילדים והדרכה קונקרטי לקראת שינוי שישרת את כל חברי המשפחה. התערבות בבית המשפחה הופכת את הטיפול לנגיש וידידותי, מאפשרת להתגבר על בעיות התארגנות והתנגדות ומעבירה למשפחה מסר שהמטפל מוכן "להגיע עד אליה" - כדי לסייע לה.

אביא כאן דברים מזווית ההתנסות האישית שלי, מתוך נגיעה בסוגיות ובדילמות העולות מדרך התערבות זו.

ד"ר סיגל קני פז

ד"ר סיגל קני פז היא מנהלת מרכז הורים ילדים בנתניה ובעלת פרקטיקה פרטית להדרכת הורים בנושאים הקשורים בהורות, מרצה ומתמחה בנושא הצלחות בהתערבויות עם משפחות במצוקה קשה ועמוקה

דרך להכיר את התנאים שהן מתפקדות בהם ודרך להתגבר על ביטול פגישות בשל קושי בהתארגנות או בשל התנגדות (ארם, 1999; McNail & Herschell, 1998; Meyer, 1963; Minuchin & Montalvo, 1967; Rabin, Rosenberg & Sens, 1982; Reimel & Schindler, 1994; Rosenfeld, Schon & Sykes, 1995; Schlosberg & Kagan, 1988; Sharlin & Shamai, 2000; Tomilson & Peters, 1981).

התערבויות מן הסוג הזה דורשות הקצאת כוח אדם, שעות טיפול, מחויבות עמוקה כלפי המשפחות ואמונה ביכולתן של משפחות הנתונות במצוקה חברתית וכלכלית עמוקה לצאת ממעגל המצוקה. למרות יעילותן של התערבויות מסוג זה וגישתם החיובית של עובדים ושל משפחות עקב ההתערבות (Knei-Paz, forthcoming, 2009), התברר כי תכניות אלה לרוב אינן מיושמות לטווח זמן ארוך בעבודת השגרה של הלשכות לשירותים חברתיים, בשל היעדר תקציב וכוח אדם ובעיקר בשל היעדר תמיכה של קובעי המדיניות (קני-פז, 2006; רוזנפלד וסייקס, 2000).

ההתערבות בבית המשפחה מאפשרת להתגבר על מכשולים מובנים ביחסי העזרה בין עובדים סוציאליים ומשפחות במצוקה חברתית וכלכלית, ובהם הקושי לרחוש אמון לגורם המטפל, חוסר השווינויות המובנה בין מטפל ומטופל ותחושת המשפחות שהן נשפטות על ידי המטפל על הבחירות שעשו בחייהן. התערבות בבית המשפחה יש בה כדי לצמצם את פערי אי השוויון ולהדגים למשפחות כי הקושי בתחום ההורות מובן על רקע מכלול הקשיים שהן מתמודדות עִמָם. אביא כאן משהו מהאופן שבו ההתערבות בבית המשפחה עשויה לאפשר התגברות על מכשולים מובנים אלה.

1. אמון והתייחסות שוויונית

במחקר על תפיסות של חוויה טיפולית מוצלחת בעיניהן של משפחות במצוקה, נמצא כי המשפחות ראו בכואו של המטפל אל ביתם מחווה מיוחדת כלפיהם. דרך מחווה זו חשו כי המטפל היה מוכן לעשות את המאמץ הנוסף ולהגיע עד אליהן (Knei-Paz & Ribner, 2000). במפגשי הדרכה בבית המשפחה יש משפחות שאמנם מרגישות צורך להתנצל על הבלגן, על הטיח המתפורר ועל הספה שהמטפל מתיישב בה ושוקע בתוכה, אך הן מעריכות מאוד את נכונותו של המטפל לצאת מן המשרד, להגיע לביתן ולהתקרב אל

גם למשפחות זו הייתה חוויה חיובית. התחושה שיש מי שמוכן "להגיע" עד אליהן, תרתי משמע, הנוחות שבישיבה במתחם האישי עבור אלו מהם שחשו לא בנוח במשרדי הרווחה (לעתים בשל הסטיגמה והבושה שהתקשרה אצל מקצתם בהגעה למשרדי הרווחה) והגמישות בשעות שאפשרה לכל חברי המשפחה להשתתף במפגש, גם להורים עובדים. תחושות אלה מייצגות את מה שנמצא במחקרים על יעילות והצלחות בעבודה עם משפחות במצוקה.

יתרונות אלה הם, בעיניי, חלק מן העקרונות שבבסיס מקצוע העבודה הסוציאלית בכלל, ובהם השילוב בין טיפול במציאות חייו של הפונה ובין תפיסתו אותה, המאפשר לספק מענה לכמה רובדי חיים של הפונה. משום כך, במסגרת עבודתי היום במרכז הורים וילדים בנתניה, אני משלבת התערבות בבתים בעבודה עם משפחות במצוקה. לא מעט משפחות הבאות לטיפול במרכז טוענות כי בחדרי הטיפול עולה רק חלק ממה שהם חווים. לכן הן שמחו על ההצעה לבוא ולצפות בהן בבית ולראות את התנהגות ההורים ואת התנהגות ילדיהם בזמנים הקשים, בעת שהם חשים שהילדים אינם מגיבים לסמכותם והם עצמם חשים חסרי אונים.

התערבות בבית המשפחה ועבודה סוציאלית

הטיפול בבית המשפחה עלה והודגש עוד בתחילת ימיו של מקצוע העבודה הסוציאלית, במסגרת "הביקורים הידידותיים", מסגרת שנועדה לקדם משפחות עניות ומובטלות. את המונח טבעו מרי ריצ'מנד וג'ין אדמס, מייסדות מקצוע העבודה הסוציאלית במחצית השנייה של המאה ה-19. הטיפול בבית המשפחה בנוי למעשה על העקרונות הבסיסיים בעבודה סוציאלית, ובהם עקרון היישוג (REACHING OUT), השהייה במקומו של הפונה, נגישות ובניית מערכת של יחסי אמון. תכניות לטיפול במשפחות צעירות במצוקה כדוגמת "תכנית דרור" (ארם, 1999), התערבות משימתית בזוגות צעירים (בנבנישתי ויקל, 1986) והתערבות עם משפחות במצוקה קשה ועמוקה (שרלין ושמאי, 1991) - בכולן היו רכיבים של עבודה אינטנסיבית עם כמה אנשי צוות והדרכה, שעות עבודה גמישות (שעות בוקר מוקדמות ושעות ערב), תיווך מול גורמים בקהילה והתערבות בכמה מישורים בד בבד.

הספרות העוסקת בהתערבויות מוצלחות עם משפחות הנתונות במצוקה חברתית וכלכלית עמוקה ומתמשכת רואה בנושא הנגישות והפגישה בבית המשפחה דרך להגיע אל אותן משפחות,

**הטיפול בבית המשפחה
בנוי למעשה על
העקרונות הבסיסיים
בעבודה סוציאלית**

לאתגר קשה המהווה סיכון ליחסים שבין הורים לילדיהם. במצבים אלה יגייס המטפל את ההבנה והאמפטיה כלפי הקושי של הורים להתמודד עם לחצים בתחומי חיים שונים, מקצתם קיומיים, ולהצליח במשימת ההורות. אמפטיה, אמונה וחוסר ויתור מצד המטפל יכולים לדרבן הורים לקדם שינוי בכיתם.

3. התערבות בצירים מקבילים

משפחות הנתונות במצוקה קשה ועמוקה מאופיינות בהתמודדות עם בעיות רבות בעת ובעונה אחת, נוסף על הבעיות בתחום ההורות, ובהן בעיות דיור, בריאות וזוגיות. אף שהבעיות קשורות זו לזו קשר הדוק, נדרשת החלטה ראשונית על סדר העדיפויות להתערבות. למשפחות נאששות מתאים לאפשר לחוש בשינוי מהיר-יחסית, גם אם לשינוי המהותי נדרש זמן רב יותר. על כן ההתערבות בשיטה זו משלבת משימות קונקרטיות, המנחות את ההורים כיצד לפעול ב"שטח", עם התערבויות שמטרתן ליצור שינוי מהותי בתפיסות ההורים. כל הדרכת הורים משלבת בין משימות שבועיות להבנה של הדינמיקה שבבסיס הקושי של ההורים להתמודד עם ילדיהם. ההתערבות מספקת גם מידע והכוונה בנוגע לצרכים ההתפתחותיים והרגשיים של ילדים. מקרה לדוגמה: אב לא הצליח לשנות התנהגות מוגזמת של פיזור כספים והרעפת מתנות על בנו, אף שהכיר בכך שבנו אינו מעריך את המתנות כשהן ניתנות בכמות מופרזת; בירור עם האב העלה כי הוא חש הזדהות עמוקה עם בנו הנתון במצוקה עקב קשיי למידה וקשיים חברתיים שהבן סובל מהם, והוא חש צורך לפצותו באמצעים חומריים. במקרה זה נדרשה התערבות הנוגעת לתחושותיו של האב, כד בכד עם הצעת חלופה יעילה שתאפשר לו "לפצות" את בנו על קשיים אלה. ההסבר שקיבל האב, על צרכיהם הרגשיים של ילדים ועל כך ששפע חומרי אינו מכסה על ריקנות רגשית, אפשר לאב "לתגמל" את בנו באופן אחר: ה"פרס" היה בילוי זמן עם אבא במקום מתנה מאבא.

"תמונה אחת שווה אלף מילים"

האפשרות לצפות באינטראקציה בין חברי המשפחה, ובייחוד במצבים הבעייתיים שהם מתמודדים עמם, מעלה חומר רב ערך לאבחון הבעיה ולטיפול בה. המטפל הצופה יכול לאתר את הגורם להשתלשלות האירועים ואת הדינמיקה המשפחתית הפועלת להסלמתם. אחר כך, בבואו להדריך את ההורים, יכול המטפל להתייחס לאותם אירועים שהם והוא נכחו בהם ולנתח עמם יחד את שהתרחש. פעמים רבות ההורים אינם מודעים לחלקים באירוע או שהם מבינים

חייה של המשפחה. לדעתי, בהתערבות הנעשית בבית המשפחה יש כדי להתגבר על יחסי חוסר השוויון המובנים בין מטפל ומטופל, חוסר שוויון העלול לפגום בתהליך יצירת האמון ובניית הקשר (רוזנפלד, 1964). אינני רואה במפגש בבית "ביקור בית" שמטרתו לפקח על המשפחה ולבחון את מידת הנזקקות שלה. להפך: בעצם המפגש בבית המשפחה ישנו היפוך יוצרות מסוים שבו המטפל הוא האורח ואילו הפונה נמצא במגרשו הביתי. זו הסיבה שבעטייה לא מעט מן המטפלים מביעים אי נוחות ממפגשים כאלה; האם להיענות להצעת הקפה? האם אני קובע היכן להתיישב או מחכה להזמנת המשפחה? אני סבורה שדווקא בזכות היפוך מקומות זה, כאשר המטפל הוא שנבוכך מעט ומחכה להזמנה, יחסי חוסר השוויון מתאזנים מעט והלקוח מרגיש בטוח יותר. זמני הפגישות נקבעים גם הם על פי בקשת המשפחה ובהתאם לזמנים שהיא מעוניינת לשתף בהם את המטפל ולהזמינו ללמוד מקרוב על הקשיים שהיא מתמודדת עמם. הדרכות ההורים נקבעות לרוב בשעות הערב, לאחר שעת השינה של הילדים, או בימי שישי בבוקר. משך המפגש בין שעה לשעה וחצי, על פי הצורך, ותדירות המפגשים נעה בין פעם בשבוע לפעמיים בשבוע (שילוב של תצפית והדרכת הורים). לעתים יש מקום, בעיקר בשלבים הראשונים של ההתערבות, לטלפן אל המשפחה בין מפגש אחד למשנהו ולברר כיצד מתנהל השבוע והמהלכים הטיפוליים. מובן שהתערבות מסוג זה מצריכה גמישות ונכונות לעבוד בשעות שאינן שעות משרד רגילות, מהלך שבדרך כלל אינו זוכה לגיבוי כלשכות לשירותים חברתיים (Ribner & Knei-Paz, 2002).

2. אמפטיה במקום שיפוטיות

עמדת המוצא בהתערבות בבית המשפחה אינה עמדה מאשימה כי אם עמדה מקבלת, המכירה בקושי של הורים להתמודד בהצלחה עם כל המשימות הכרוכות בגידול ילדיהם. מצבים שונים מביאים הורים לקצה גבול יכולתם: לילות ללא שינה, עבודה או אבטלה, טרדות נוספות והשילוב של אלה עם טמפרמנט ואופי של ילדי המשפחה. במשפחות הנתונות במצוקה קשה ועמוקה חוברים אל גורמים אלה - ובעוצמה רבה - מצוקה כלכלית קיצונית, סכסוכים עם משפחות המוצא, בעיות דיור ובריאות, בעיות בזוגיות וכן בעיות של עבריינות ואלימות (שרלין ושמאי, 1994). חשוב לזכור שפעמים רבות ההורים עצמם חוו חוויות ילדות קשות אשר לא לימדו אותם לגלות סבלנות ואמפטיה כלפי צורכי ילדיהם. כל אלה חוברים יחד

ההורים - בעזרת הדרכה, ליווי ותמיכה - הם המוציאים לפועל של השינוי

וסנקציות תואמים, מציאותיים ועקביים, ששני הצדדים יוכלו לעמוד בהם. ההורים נדרשים לשקם את תפיסתם בנוגע ליחסים בבית ולהאמין שלא ראוי כי ילדיהם ידברו אליהם בזלזול ובחוסר כבוד - אך גם מהם נדרש אותו יחס כלפי ילדיהם. להורים המשתמשים בענישה כדרך להשפיל את הילד או לפגוע בו, או להורים המתייגים את אחד מילדיהם "חסר תקנה" (בדרך כלל, זה אשר בעיניהם מזלזל בסמכותם), יש ליעץ לחזור לנקודת מבט שמבינה את צרכיו של הילד ומוציאה את היחסים ממצב של מלחמה למצב שבו ההורה מאפשר לילד להצליח בשינוי. עם זאת, יש משפחות והורים שקשה לעבוד אתם בשיטה זו. מדובר בעיקר במקרים של יחסים קשים בין ההורים המערערים את מעמדם מול ילדיהם, או במקרה שאחד ההורים מאופיין בהפרעת אישיות קשה.

סיכום

אפשר לראות כי עבודה בבית המשפחה מכילה כמה עקרונות שהיו ביסודו של מקצוע העבודה הסוציאלית, ואחר כך - בתכניות ייחודיות למשפחות בטיפולו. רכיבים שונים בתכנית יוצרים את המסר שהמטפל עושה את הדרך אל הלקוח ואל מצוקותיו; למפגש בבית המשפחה ערך טיפולי רב; מפגש כזה מזרז בנייה של יחסי אמון בין המטפל למשפחה. דרך זו מאפשרת למטפל נגישות בלתי אמצעית לאירועים ולדינמיקה המשפחתית, ובזכותה הוא יכול להבין טוב יותר את התפיסות של ההורים המובילות אותם לפעול כפי שהם פועלים. ההתערבות מאפשרת ליווי ותמיכה אינטנסיביים. הורים מציינים כי עצם הנוכחות של המטפל בבית והאינטנסיביות של ההתערבות יש בהן כדי לתת להם כוח ליצור את השינוי. הילדים גם הם חשים את הכאוס בבית, וגם אם בתחילה הם חוששים מהפעלת חוקים חדשים שיגבילו אותם - הם חווים בתוך זמן קצר את הכוח שההתערבות נותנת להם ולהוריהם. האווירה בבית נעשית רגועה יותר, נוצר שיח העוסק בכניסה של המטפל אל הבית - המטפל שיעזור לארגן את הבית כדי שיהיה מקום נעים ובטוח לחיות בו.

את האירוע באופן מסוים שגרם להם לפעול כפי שפעלו - ואילו המטפל, בהיותו צופה מן הצד, יכול להוליכם צעד אחר צעד ולהראות להם כיצד נהגו ומה על פי תפיסתו המקצועית גרר את תגובות הילדים. פעמים רבות ההורים מופתעים מאמירות שנאמרו על ידם או מן האופן שנהגו בסיטואציה. מכיוון שהמטפל צפה באירוע, דבריו מקבלים משנה תוקף, ואילו עבורו הצפייה משמשת בסיס להבין את הרגשות שהניעו את התנהגות ההורים ודרך להרכיב תכנית לשינוי.

התערבות ישירה של המטפל מול חברי המשפחה תתקיים רק במקרים שסמכות ההורים מעורערת - כדי להדגים כיצד לנהוג במצבים דומים בעתיד. המטרה היא שההורים יצברו התנסויות שבהן הם מצליחים לתרגל את סמכותם מול ילדיהם. התערבות המטפל במקום ההורים עלולה להפחית מכוחם ולהעביר מסר בעייתי, כאילו המטפל הוא הקובע במשפחה. התערבות מסוג זה מבקשת להעביר מסר אחר: ההורים הם בעלי הסמכות בבית. עם זאת, ישנם מצבים משפחתיים הדורשים התערבות ישירה של המטפל מול חברי המשפחה כולה, בעיקר בשני סוגי מצבים: כאשר המטרה היא ליצור מודל של תקשורת יעילה במצבים שבהם סמכות ההורים מעורערת מאוד, או כאשר המטרה היא להעלות תכנים קשים בעברה של המשפחה. בשני המקרים המטפל משמש מתווך של רגשות או טענות, ובתפקידו זה הוא מדגים כיצד אפשר להתנהג במצבים דומים בעתיד.

מפגשים משפחתיים

במשפחות שילדיהן בוגרים יותר וסמכות ההורים נשחקה עם השנים, או במשפחות אשר חוו משבר שלא עובד די הצורך, יש מצבים שהמטפל יכנס את בני המשפחה לישיבה משותפת. יש ישיבות המיועדות לגשר ולהעביר מסרים בין הורים לילדים על חוקים וגבולות בבית, ובהן המטפל מתפקד כמתווך בקביעת הנהלים החדשים ואחד הילדים מסכם וכותב את החוקים החדשים בבית. במקרים אחרים הישיבה מיועדת להעלאת רגשות של חברי המשפחה ביחס לאירוע שחוו, והמטפל מאפשר להעלות את התכנים הקשים.

סמכות, סמכות, ושוב - סמכות!

אחד הקשיים הבולטים הנצפים אצל משפחות הוא השחיקה בסמכות ההורים והשימוש הגובר בענישה אשר גם תוצאותיה נשחקות. בהתערבות עם הורים חשוב להבין כי סמכות מגיעה "מבפנים", וצעקות ועונשים גורפים מביעים דווקא את חוסר האונים של ההורים מול ילדיהם. ההתערבות עם ההורים והילדים מיועדת לבנות מערכת חוקים

רשימה ביבילוגרפית
מלאה למאמר זה ניתן
למצוא באתר אשלים
www.ashalim.org.il

מרח"ב - מענה רווחתי חינוכי בבית הספר

בית ספר? - לא מה שחשבתם!

תכנית מרח"ב מבקשת להפוך את בית הספר ממסגרת הספוגה בחוויות של תסכול וניכור, למקום המעניק תחושת שייכות, מאפשר צמיחה ולמידה ומספק פתרונות לילד, למשפחה ולצוות המורים - כדי לסייע להם להצליח

מטרת התכנית - להביא את בית הספר היסודי לעבוד, עם הגורמים המקצועיים ביישוב, כמסגרת כוללת: לספק לתלמידים מערך פתרונות בתחום הלימודי, חברתי, רווחתי ומשפחתי, בתוך יום לימודים ארוך שיש בו ארוחה חמה. בד בבד **משנתה תפיסת העבודה של המורים**, מתוך היכרות עם המאפיינים של ילדים בסיכון ובני משפחותיהם.

העבודה בתכנית מרח"ב היא מסע משותף - של בית ספר, הורים וילד עם בעיות התנהגות קשות, פערים לימודיים ונתק מההורים. כזה הוא, למשל, סיפורו של יניב (שם בדוי). במשך שנתיים לא הצליחה המחנכת של יניב ליצור קשר עם אימו; זו התנתקה לחלוטין מבית הספר והצהירה כי כל הקשר יהיה עם האב.

מצב היחסים הקשה בין ההורים השפיע על יניב, ולעתים קרובות הוא הושעה מבית הספר בשל גילויי תוקפנות, אלימות ובעיות התנהגות שונות. עונשי ההשעיה עוררו אצל ההורים כעס ותסכול, שכן הם נדרשו לא אחת לקצר את יום העבודה שלהם ולהחזיר את יניב הביתה מוקדם מהמתוכנן.

העלאת המקרה לפני פורום של הצוות הבין-מקצועי הביאה לגיבוש תכנית משולבת של העובדת הסוציאלית, המחנכת ויועצת בית הספר. היה ברור כי צוות בית הספר צריך למצוא דרכים להתמודד, ולא לנסות להעביר את יניב לבית ספר אחר. באותה עת המשיכה העובדת הסוציאלית להיפגש עם האב, להדריכו ולתמוך בו.

באחד הימים, בעקבות התפרצות של יניב, הוא ברח מבית הספר. היועצת ניסתה לעצור בעדו, אך הוא נעלם, וכשחזר נסער סיפר כי הוא פוחד לחזור הביתה. היה חשש שיניב עלול לפגוע בעצמו

ליאורה, בת 10, היא ילדה נבונה בעלת עיני שקד שחורות וחודרות, בת למשפחה של עימותים ואלימות. ההורים התגרשו לפני כמה שנים, אך הצעקות, המכות והכעס ביניהם לא פסקו. לליאורה יש בעיות התנהגות קשות בבית הספר. התפרצויות זעם, מכות, בריחה מבית הספר ושוטטות. סיפורה של ליאורה הוא סיפורם של ילדים רבים, כולם לומדים ושוהים בתוך בתי הספר. מה סיכוייה של ליאורה להצליח? מה יסייע לה להתמודד עם התווה ובוהו המשפחתי של חייה? מי יעזור לה לצאת ממעגל הסיכון?

ילדים כליאורה בדרך כלל אינם מצליחים בלימודים. למקצתם אין גם סיכוי להצליח. הם עוברים מכיתה לכיתה מכיוון שהוחלט "להעלותם כיתה", לא בזכות הישגיהם הטובים. ומספרם רב משהיינו רוצים להאמין.

עבור ילדים אלו פותחה תכנית מרח"ב - לנוכח הנתונים שהתפרסמו על מצבם של ילדים צעירים בסיכון, על עלייה בשיעור גילויי אלימות והתנהגויות סיכון ועל ירידה של ממש בהישגים לימודיים. התכנית נולדה באשלים, בשיתוף האגף לחינוך יסודי במשרד החינוך וקרן רש"י. עיקרה - מתן מענה רווחתי חינוכי במסגרת בית הספר ובאחריותו, בשילוב שלוש המערכות: בית הספר, הקהילה והמשפחה.

תכנית מרח"ב מבקשת להפוך את בית הספר ממסגרת הספוגה בחוויות של תסכול וניכור, למקום המעניק תחושת שייכות, מאפשר צמיחה ולמידה ומספק פתרונות לילד, למשפחה ולצוות המורים - כדי לסייע להם להצליח.

התכנית פועלת היום בשישה יישובים - עפולה, דימונה, אשקלון, נצרת, נצרת עלית ועכו - ומשתתפים בה כ-6,500 ילדים.

דיתי אבניאלי היא מנהלת תוכניות בתחום ילדים באשלים

צילום: ברונו שרביט

מרח"ב הוא מסע משותף של מנחים מתערבים החוברים לצוות בית הספר, וביחד הם מפתחים תפיסת עבודה אחרת, מותאמת וגמישה. במהלך ההתערבות רוכשים המורים ידע וכלים להתמודדות עם ילדים בסיכון ובני משפחותיהם. ההדרכה משלבת שני תחומים: פדגוגי וארגוני-רגשי

כן הוצע להורים לבוא לבית הספר יחד, לפגישות הדרכה עם העובדת הסוציאלית, והיא תזרז קבלת סיוע משירותי הרווחה.

ואכן, במהלך אותה שנה יניב נרגע בהדרגה והשתלב במפגשים עם המטפלת בבעלי חיים ובפסיכודרמה. הוא החל לקבל טיפול תרופתי, ההורים המשיכו לבוא לבית הספר, להדרכה עם העובדת הסוציאלית בשיתוף אנשי הרווחה, ולא היו עוד התפרצויות קשות כל כך בבית הספר.

מרח"ב הוא מסע משותף של מנחים מתערבים החוברים לצוות בית הספר, וביחד הם מפתחים תפיסת עבודה אחרת, מותאמת וגמישה. במהלך ההתערבות רוכשים המורים ידע וכלים להתמודדות עם ילדים בסיכון ובני משפחותיהם. ההדרכה משלבת שני תחומים: פדגוגי וארגוני-רגשי.

או בילד אחר, ולא היה אפשר להשאירו בחצר. היועצת התקשרה אל האב וביקשה שיבוא, אך האב כעס על בית הספר שאינו מסוגל להתמודד עם בנו ולהרגיע אותו. כשלב הזה הצליחו העובדת הסוציאלית והמחנכת להכניס אותו לחדר, חיבקו אותו ושמרו עליו מפגיעה עצמית. הוא הטיח את ראשו בחלון ושבר כיסא, וכל המאמצים להרגיעו לא צלחו. לאחר כחצי שעה של ניסיונות חיבוק ודברי הרגעה, הוא התיישב לפתע על הכיסא ונרגע, שתה תה ואכל. העובדת הסוציאלית מספרת: "יניב הרגיש שאנחנו אִתו, ללא כעס ואיומים בעונשים, פשוט יושבים אִתו בחדר, באופן רגוע ותומך. הוא לא היה רגיל ליחס זה של הכלה ורגיעה והגיב לגישה הזאת שלנו בהתאם".

ההורים הגיעו לבית הספר בסערה. אך הפעם ניסה צוות בית הספר להבין, בשיתוף ההורים, מה קרה. האווירה נרגעה וההורים שיתפו את הצוות במצוקתם. הם אמרו כי זו הפעם הראשונה שהם מוכנים לשתף את בית הספר ביחסים הקשים ביניהם, בהבדלי הגישות ובחוסר האונים שלהם. לקראת סוף הפגישה עלתה הצעה שגיבש הצוות הבין-מקצועי - שיניב יאוכחן, יטופל באמצעות בעלי חיים וישתתף בקבוצה של פסיכודרמה. כמו

צילום: רחוב שריבט

“כל יום אני מבינה כמה לא הבנתי וחשבתי שאני יודעת... בעיקר בתחום האישי רגשי. השינוי הוא משמעותי והשפיע על כל תחומי החיים של בית הספר: באווירה, בתחושת הצוות. יש צמיחה בלתי רגילה של המורים. התפתחה שפה רגשית ורגישה, וזה שינה את היחסים בינינו לבין עצמנו ובקשר עם הילדים, והתקרבו מאוד להורים. כניסת העובדת הסוציאלית יחד עם הצוות הכי-מקצועי יצרו תחושה שאנחנו לא לכד יותר...” מדבריה של מורה, אחרי ארבע שנים שבהן פעלה התכנית.

התערבויות מסוג זה ברמה הבית-ספרית והיישובית מעלות את המודעות לצורך לעבוד בממשקים של חינוך ורווחה, בהסתכלות מערכתית על צורכי השכונה ובתכלול כל הפעילויות באמצעות מנהל מחלקת החינוך, הפיקוח הכולל ואגף הרווחה. מרח"ב הוא מסע משותף של יישוב המאגם פורומים ומסגרות ונשען על תשתיות ותכניות הקיימות ביישוב.

מנהל מחלקת החינוך באחד היישובים: “אני כבר 20 שנה במערכת החינוך, מרח"ב היא אחת התכניות המשמעותיות שאני מכיר והתגשמות המשאלות שלי... כך הייתי רוצה לראות את כל בתי הספר בעיר, ואני עוד אניע לכך...”

תכנית מרח"ב פועלת בבית הספר - עם המורים, ההורים והתלמידים כאחד:

- ◆ בקרב המורים מתפתחת תפיסה כוללת, והם לומדים להכיר את כל העולמות של התלמיד בסיכון: העולם החברתי, המשפחתי, הלימודי והרגשי. היכרות זו עם צורכי התלמידים מביאה לשינוי בעמדות ובדעות קדומות, והיא מרחיבה את עבודת הצוות בחיפוש אחר דרכי הוראה מתאימות.
- ◆ בתוך יום הלימודים ואחריו מופעלת מערכת שעות הכוללת פעילויות העשרה המותאמות לכלל תלמידי בית הספר, למשל - חוגי מחול, מוזיקה, שחמט, טניס ועוד.
- ◆ מסגרות טיפוליות מתקיימות במהלך יום הלימודים ובהמשך לו, כגון טיפול בבעלי חיים, פסיכודרמה, טיפול במוזיקה וטיפול באמנות; משרתו של פסיכולוג בית הספר מתרחבת ומשולב עובד סוציאלי בית-ספרי - כל אלו מאפשרים מתן טיפול ותמיכה רגשית והתנהגותית.
- ◆ ניתנים שיעורי תגבור והעשרה לימודית בקבוצות קטנות, בשילוב אופק חדש לילדים מצטיינים ותת-משיגים.
- ◆ מופעל מגוון של פעילויות משותפות להורים וילדים, קבוצות הדרכה וחוגי העשרה להורים במסגרת בית הספר ובאחריותו.

מורה מספרת: “...לפעמים לא ידעתי איך ללמד ילדים עם פערים לימודיים כל כך גדולים ולא ידעתי איך לענות על המצוקות שלהם בכיתה... פעם חשבתי כי החומר שאני מלמדת מתאים להם ומעניין אותם. עכשיו אני מבינה שהילדים באים לבית הספר לא משום שהם רוצים כל כך ללמוד, הם חייבים ללכת לבית ספר. התפקיד שלי כמורה הוא למצוא את הדרך אליהם, בדרך יצירתית, מגוונת ומתאימה להם. אני צריכה לשים לב למצב הרוח ואיך הגיעו היום לכיתה. מה הם לובשים ועם מי הם משחקים, ובעיקר להיות אִתם, לעודד ולתמוך כך שלא יחששו לשאול ולנסות.”

ועל כך כתבה אחת המנחות: “משהו במורים התרכך עם הזמן, המורים הבינו שהכל בידיים שלהם ולקחו אחריות וכוח לשנות... העבודה שלנו היא דרך הקושי וההתלכטויות של המורים. אנחנו שם יחד אִתם בכיתה, בשיבות המורים, בתסכולים ובהתנגדויות שלהם. אנחנו לא מוותרים להם להמשיך ולנסות. שבוע אחרי שבוע אנחנו מתייצבים בבית הספר ליום הנחיה שלם. וגם לעצמנו אנחנו לא מוותרים. תהליך ההתערבות ושינוי הגישה בבית הספר הוא ארוך וקשה.”

“הדבר היפה והקשה של התכנית הוא היכולת להביא מספר אנשי מקצוע, מעולמות שונים, ולבנות יחד אִתם בבית הספר צוות עבודה אמתי. החיבור הזה הוא שיצר את הסיכוי לשינוי בחיי בית הספר ובחיי הילדים...”

אתגר הפיתוח והערך המוסף של התכנית

זו הזדמנות להראות תפיסת עבודה אחרת, המציגה "עולם אחר" בחייהם של ילדים מודרים ומשפחות בסיכון; להראות שבית ספר יכול להראות אחרת - בית ספר שיש בו צוות מגוון ומעניין נוסף על המורים, ויש בו משהו שאין בבית הספר השגרת; אפשרות להביא את הרווחה לתוך מתחם בית הספר ולהילחם על כל ילד שרוצה לברוח... נוסף על תפיסת עולם "קורצ'קית", יש פרקטיקה שהתכנית מבקשת להציג ולהרחיב.

אתגרים עתידיים של התכנית

- ◆ מיפוי והבנה מעמיקה של מאפייני ילדים בסיכון בגיל בית הספר היסודי במגזרים שונים במדינת ישראל, באזורי מצוקה ופריפריה;
- ◆ פיתוח הכשרות למדריכות פדגוגיות של משרד החינוך וכתבת ספר של מודל העבודה;
- ◆ פיתוח הידע והתאמת המודל ותפיסת העבודה לעוד מגזרים (ערבים, חרדים);
- ◆ שילוב עובדים סוציאליים בבתי הספר, על פי תפיסת העבודה במרח"ב;
- ◆ פיתוח תכנית רצף למעבר בין הגן לבית הספר, לאיתור וטיפול מוקדם;
- ◆ פיתוח מודל כלכלי וקונספטואלי שיאפשר איגום משאבי רשות וממשלה (כגון שמיד, אופק חדש, יום לימודים ארוך) כדי ליצור תשתית לתכנית מרח"ב ברמה הארצית, באחריות הרשות המקומית;
- ◆ שיתוף משרד הרווחה בפיתוח מודל העבודה ושילוב עובדים סוציאליים בבתי הספר באזורי מצוקה ופריפריה.

ציוני דרך חצי-שנתיים לבחינת העמידה ביעדים

- ◆ הרחבת התכנית לעוד 11 בתי ספר;
- ◆ הפעלת תכנית הכשרה במיד"א למדריכות פדגוגיות מטעם משרד החינוך;
- ◆ הפעלת צוות בין-מקצועי בכל בית ספר שהתכנית פועלת בו;
- ◆ הפעלת שתי קבוצות למידה, ברמה ארצית, של צוותים בין-מקצועיים;
- ◆ הפקת ספר של מודל העבודה והתפיסה הרב-תחומית של תכנית מרח"ב;
- ◆ פיתוח תכנית רצף.

ברמה העירונית מתחזק הקשר בין השירותים השונים לבין בית הספר, ונוצרים מנגנוני עבודה מסודרים ביניהם. התכנית פועלת באחריות מנהל מחלקת החינוך ברשות והפיקוח הכולל של משרד החינוך, ומשתתפים בו נציגי השירות הפסיכולוגי, אגף הרווחה, קציני ביקור סדיר ומנהל בית הספר.

מאפיין מרכזי של תכנית מרח"ב הוא ריבוי רכיביה. הדבר נובע מהתפיסה ששינויים בהיבטים שונים של בית הספר יכולים להביא לשינוי משמעותי בעבודת בית הספר ובתפקוד התלמידים.

ההנחה היא שאפשר, באמצעות איגום משאבים, שותפות בין-ארגונית ומתן תשומות מגוונות, להשיג סינרגיה. יישום הרכיבים השונים של התכנית בד בבד מעצים אותם והם מחזקים זה את זה. כך המכלול זוכה בעוצמה גבוהה יותר מסך חלקיו.

מפי העובדת הסוציאלית: "הדבר היפה והקשה של התכנית הוא היכולת להביא מספר אנשי מקצוע, מעולמות שונים, ולבנות יחד אתם בבית הספר צוות עבודה אמיתי. החיבור הזה הוא שיצר את הסיכוי לשינוי בחיי בית הספר ובחיי הילדים..."

הצלחות והישגים

מדו"ח הערכה של תכנית מרח"ב (ברוקדייל, 2008) עולה כי התשומות הישירות לתלמידים - הארכת יום הלימודים, הזנה, תגבור לימודי, תשומות טיפוליות וחוגי העשרה - כל אלו הביאו לשיעור רצון מבית הספר בקרב ההורים והתלמידים. התגבור הלימודי ניתן ברוב בתי הספר במהלך יום הלימודים, על ידי מורי בתי הספר.

התוצאה - התלמידים מביעים שביעות רצון גבוהה, והם מוכנים להיעזר במורים ובמטפלים.

שילוב העובדת הסוציאלית בבית הספר נתפס כצעד משמעותי במיוחד על ידי המורים וההורים, והוא תרם לחיזוק ממשי של הקשר בין ההורים לבית הספר.

ברוב בתי הספר התפתחו צוותים בין-מקצועיים. בצוות כזה חברים יועצת בית הספר, פסיכולוג בית הספר, מורת שילוב, עובדת סוציאלית, מחנכת רלוונטית, קצין ביקור סדיר ואנשי מקצוע אחרים. צוות זה עוסק בנייתו מקרה ובכניית תכניות אישיות לילדים, ובית הספר רואה בו גורם רב-משמעות.

בכל היישובים התגבשה שותפות בין-ארגונית מקומית בממשק בין החינוך לרווחה, ובכמה מהם פועל פורום משותף. עם זאת, מהמחקר עולה כי התכנית קשה ומורכבת, תהליך ההטמעה איטי, והוא מחייב עבודת תכלול ותמיכה ברמת בית הספר וברמת היישוב.

"אימהות יש מאין"¹

שיקום האימהות בקרב אימהות וילדים בקצה רצף הסיכון של זנות, התמכרויות, עבריינות וכליאה

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן" היא נקודת מפנה בתפיסת הקשר בין האימהות לילדים: התכנית מוכיחה את החשיבות הטיפולית בשיקום האם יחד עם הילדים. אימהות בקצה רצף הסיכון, הנתפסות כמי שחסרות "מסוגלות הורית", מצליחות לשקם את חייהן ואת הקשר אִם-ילד אם הן מקבלות תנאי שיקום מתאימים. תנאים מתאימים מסייעים הן בשיקום האם והן בהקניית כישורי הורות/אימהות שהאם לא יכלה לרכוש בעבר נוכח אורח חייה הטראומטי

רוב הנשים המעורבות בעבריינות, זנות והתמכרויות (כ-70%) הן אימהות לילדים, רובן אימהות יחידות ליותר מילד אחד. נשים אלה וילדיהן נתונים בקצה רצף הסיכון והסכנות. האימהות סובלות מהפרעות נפשיות קשות שמקורן בטרומות ילדות שחוו, ואלה החריפו בשל אורח חיים כאוטי וטראומטי גם בכגרותן. אורח חייהן, בהיותן מעורבות בהתמכרויות, עבריינות וזנות, מסוכן הן עבורן והן עבור הילדים. מצב זה פוגע מאוד ביכולותיהן האימהיות. הפגיעה נובעת הן מאישיותה של האם ומהיעדר כישורים לאימהות "טובה דייה" והן מאורח חייה הבעייתי. ילדיהן של נשים שהן אסירות, מכורות לסמים קשים או עוסקות בזנות נתונים בסיכון גבוה. אוכלוסייה זו של נשים נתפסה בעבר כאוכלוסייה שאינה ניתנת לטיפול ושיקום, והפגיעה ביכולת האימהית נתפסה כפגיעה מוחלטת שאינה ניתנת לתיקון. זה היה הרקע להוצאת הילדים מחזקת האם לסידורים חלופיים או לאימוץ. במקרים שבהם בכל זאת ניתנה לאם הזדמנות לשיקום וגמילה, נהגו להפריד בין האם לילדיה: האם נשלחה לגמילה מסמים, למשל, והילדים נשלחו לסידורים חלופיים עד לשיקומה. איחוד מחדש בין האם לילדים נשקל רק אם האם עמדה בתנאי השיקום.

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן" מייצגת שינוי חשוב בתפיסת הקשר בין האימהות לילדיהן והדרכים לשיקומו בשני נושאים עיקריים:

ענת גור

ענת גור, MSW, היא ראש תחום שיקום אסירות ברשות לשיקום האסיר

1 תודה לעדי רום על השם.

1. התכנית מראה שלשיוקם האם עם הילדים - במקום הפרדה ביניהם - יש חשיבות טיפולית. שיוקם משותף מעלה את הסיכוי לשיוקם הדיאדה אם-ילד, מגביר את המוטיבציה של האם להשתקם ומטיב עם הילדים בכך שהם אינם נדרשים לעבור לסידורים חלופיים ונמנע מהם הניתוק הקשה מהאם.

2. התכנית הראתה כי אימהות הנתונות בקצה רצף הסיכון ונתפסות כמי שחסרות "מסוגלות הורית" מצליחות לשקם את חייהן ואת הקשר אם-ילד כאשר הן מקבלות תנאי שיוקם מתאימים. תנאי שיוקם כאלה מסייעים הן בשיוקם האם והן בהקניית כישורי הורות/אימהות שהאם לא יכלה לרכוש בעבר בשל אורח חייה הטרואומטי.

נשים בכלל

נשים אסירות הן קבוצה קטנה וייחודית, שונה במהותה מגברים אסירים, עבריינים ומכורים לסמים. הנשים ניצבות בצומת של כמה גורמי מצוקה קשים. עד לשנים האחרונות לא הוכרה קבוצה זו בספרות המקצועית ולא בקרב אנשי טיפול; היא סבלה מהזנחה ומהתעלמות שנבעו, בין היתר, מחוסר הבנה של גורמי המצוקה המיוחדים לקבוצה זו. בתי הכלא לנשים מהווים, עקב כך, "דלת מסתובבת" לנשים הסובלות ממצוקות נפשיות, כלכליות וחברתיות קשות, שלא נמצאו להן פתרונות טיפול מתאימים בקהילה.

רוב תכניות הטיפול הקיימות מתבססות על ההבנה של המאפיינים והצרכים של הגברים העבריינים והמכורים לסמים, והן אינן מציעות פתרונות הולמים לנשים. מהספרות המקצועית היום עולה הסכמה על כך שדרכי הכליאה והענישה של נשים, המתבססות על המודל הקיים להתמודדות עם פשיעת גברים, אינן מתאימות לנשים, מזיקות להן, ואינן מתחשבות בהבדלים הידועים בין נשים עברייניות לגברים עבריינים.

נוכח מציאות זו, נחשבה קבוצה זו חסרת סיכוי לשיוקם, ואף סבלה מהסטיגמה שאישה עבריינית "קשה" או "רעה" יותר מכל גבר עברייני. נוצר מעגל סגור: בשל הסטיגמה לא נבנו תכניות טיפול לנשים, ואי הצלחתן בתכניות שיוקם שלא התאימו לצרכיהן תרמה להנצחת הסטיגמה.

עם עליית הפמיניזם, בשנות השישים והשבעים של המאה ה-20, נכנסו נשים מומחיות לתחום של עבריינות נשים. יש בתוכנו חוקרות באוניברסיטאות ויש עובדות טיפול, ויחד פרצנו את המעגל הסגור, והגענו להישגים טיפוליים בתחום שנחשב עד לאחרונה חסר סיכוי.

נשים אסירות, שלא כגברים אסירים, ניצבות בצומת של כמה גורמי סיכון אופייניים לנשים:

היסטוריה של קורבנות מינית ופיזית בילדותן ורה-ויקטימיזציה בבגרותן, בעיות נפשיות קשות, התמכרות לסמים ולאalkohol, עיסוק בזנות, קשיים בהכשרה מקצועית ובתעסוקה, קשיים כלכליים חריפים, עוני, אימהות יחידה (משפחה חד-הורית), בעיות בריאות כלליות ובתחום של בריאות האישה, לידות והפלות חוזרות, מחלות מין ועוד. נוסף על כל אלה, כאמור, האישה העבריינית סובלת מסטיגמה קשה יותר מהגבר העברייני. גורמים אלה הופכים אוכלוסייה זו למורכבת וקשה לטיפול ולשיוקם. כל תכנית טיפולית חייבת להתאים לאופי המיוחד של האוכלוסייה ולכלול מומחיות מוגדרת למכלול הבעיות.

בישראל רק כלא נשים אחד, "נווה תרצה", ובו שוהות כ-200 אסירות - לעומת כ-8,000 אסירים גברים בכמה בתי כלא. שיעור הנשים האסירות קטן מ-2% מכלל אוכלוסיית האסירים. נשים עברייניות שונות מגברים עבריינים באופי העבירות ובחומרתן. רוב הנשים אינן מבצעות עבירות חמורות, וכמעט שאינן מבצעות פשעים אלימים. משום כך רוב הנשים נכנסות לכלא לתקופות מאסר קצרות, ויש בכלא תחלופה גבוהה.

האסירה האם

לרוב הנשים העברייניות היסטוריה של עזובה רגשית בילדותן והיסטוריה של התעללות מינית ופיזית. כך התפתח מבנה אישיות שכולל חוסר אמון בסיסי, קשיים ביחסים אינטימיים, דימוי עצמי נמוך, נטייה לדיכאון ולקורבנות חוזרת, הפרעות פסיכיאטריות פוסט-טרואומטיות,

ובהן הפרעות דיסוציאטיביות (Herman, 1981), והיעדר מודל הורים חיובי.

אחד הקשיים המרכזיים שהאם מתמודדת אִתם הוא הייצוג הפנימי של ההורים: ייצוג פנימי של הורים מתעללים, מזניחים, פסיביים ומסוכנים.

מחקרים שעסקו בנשים שהיו בילדותן קורבנות של תקיפה מינית מצביעים על קשיים בתפקודן בהיותן אימהות. הרמן (Herman, 1981) מדווחת על ציפיות לא מציאותיות כלפי התפקיד האימהי, ציפיות שאינן מאפשרות לנשים אלו להפיק מאימהותן הנאה וסיפוק. כהן (1998) מדווחת כי כישוריהן ההוריים לוקים בתחומי תפקוד רבים, ולכן יש צורך לפתח תכניות ספציפיות שילמדו תגובות הוריות

"הכרחי שהחברה תביא בחשבון את ההשפעות השליליות שמספר הולך וגדל של ילדים נאלצים לספוג עקב מאסר האם. כאשר המדינה מפעילה את הסמכות שיש לה להעניש את אלו שביצעו פשעים, אולם היא נכשלת במשימה של סיפוק הצרכים של ילדיהם, ילדים אלה נשארים ללא מענה לצרכיהם"

(זלמה ווטסון הנריקס, מחברת הספר "אימהות אסירות וילדיהן", 1982)

גרמות לילדיהן. חשבון נפש זה גורם, לעתים קרובות, לדיכאון ולתחושות של חוסר אונים בכלל, והוא תורם לפנטזיות, לעתים לא ריאליות, על החיים בחוץ לאחר השחרור (Boudin, 1998).

חוסר היכולת להיות הורה טוב לילד, והחזרה של הנשים, בהיותן אימהות, על דפוסים של הזנחה והתעללות בילדיהן, גורמים להן צער, אשמה ובושה. רגשות אלה אינם מאפשרים לאימהות תפקוד תקין בקשר שלהן עם הילדים. רגשות אשמה ובושה יוצרים אצל האם צורך בפיצוי יתר של הילד ופוגעים ביכולתה להציב את הגבולות הנדרשים לחינוכו. יש צורך בעבודה טיפולית כדי לעבד את הרגשות הקשים ביחס לעבר ולאפשר לאם לראות את צורכי הילד, מעבר לקשייה הרגשיים.

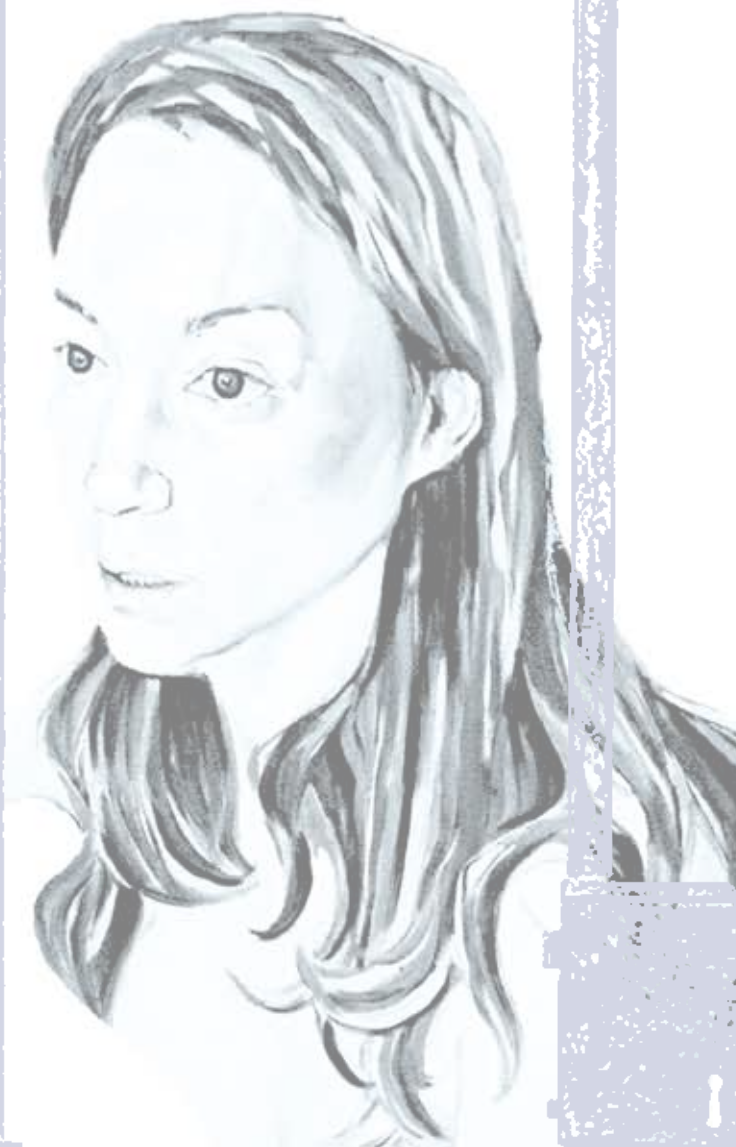
כשאישה נידונה למאסר, יחסיה עם ילדיה הופכים למוקד של צער, כאב, אשמה ובושה, אך בו בזמן הם גם מקור של תקווה ומוטיבציה לשנות את חייה. משבר זה מכיל בתוכו את הפוטנציאל לצמיחה והתפתחות אישית של האם ושל הקשר עם ילדיה (קוחל, 2004).

הילדים

מעט מאוד ידוע, בעולם כולו, על אוכלוסיית הילדים של אסירות. המחקרים המעטים שנעשו מדגישים את האי-נראות (invisibility) של הילדים האלה ואת המחסור בנתונים על מה שקורה להם ועל השפעות הפרידה מהאם בזמן המאסר. מחקר על התנסותם של הילדים יספק גם הכוונה לשירותים ולמדיניות, הכוונה שחסרה

היום, לטיפול באוכלוסייה נזקקת זו של ילדים. אחד הממצאים המדאיגים שעולים מהמחקרים הוא שלעיתים קרובות ילדים עוברים מסידור לסידור כמה פעמים בתקופת מאסרה של האם. היעדר היציבות והחלפת המטפל הקבוע נחשבים על ידי מומחים להתפתחות הילד למזיקים לכריאותו הנפשית של הילד ולתחושת הרווחה שלו (Pollock, 1999). השינויים הללו נגרמים עקב מחלה או גיל מבוגר של המטפלים, מעורבות שלהם בעבירות או קונפליקטים עם האם בכלל. חייהם של הילדים מאוד לא יציבים. לעתים הם עוברים מקרוב אחד למשנהו ואלה רואים בהם נטל כלכלי. מחקרים מראים כי יש לכך השפעה שלילית על היכולת של הילדים לפתח אמון, להרגיש אהובים ובטוחים ולהתרכז בלימודים.

רוב ילדי האסירות מתגוררים עם סבתא - אִם האם - בזמן המאסר של אימם. הסבתא המטפלת נתקלת, בדרך כלל, בקשיים כלכליים, רגשיים ופיזיים. היא סובלת מבידוד חברתי בזמן שהיא ממלאת את תפקידה זה - הטיפול בנכדיה.

גמישות והולמות, וילמדו גם על שלכי התפתחות נורמטיביים של ילדים.

נשים עברייניות חסרות הרגלי חיים נורמטיביים בסיסיים. טרם כניסתן למסגרת השיקום הן חיו חיים שוליים שכללו שימוש בסמים, זנות, חוסר יציבות במגורים וחוסר יכולת לנהל סדר יום ובית. לרובן חסרה יכולת תכנון לטווח ארוך וחסרה יכולת לדחות סיפוקים.

על פי הפרופיל הפסיכולוגי של האימהות, מדובר באימהות וילדים הנתונים בסיכון גבוה עקב כשל בתפקוד האימהי ובתפקוד הדיאדה אם-ילד. אי התפקוד מקורו בחסר במודל פנימי של אימהות, ולא במשבר זמני.

בזמן המאסר לרוב האימהות יש יחסים מורכבים עם הילדים. אף שיש אימהות שלא טיפלו בילדים גם לפני המאסר, הילדים חשוכים להן מאוד בתקופת המאסר. פעמים רבות יש במאסר מעין התפכחות מהוויית הסמים, הזנות והכאוס שאפיינו את חייהן בחוץ, והן מתפנות לחשבון נפש נוקב ומכאיב הנוגע להיותן אימהות "רעות" ולסבל שהן

התוצאה - הילדים נתונים בתחושה מתמדת של דאגה ליציבות בחייהם, והם מבטאים חרדה בנושא זה. הם מודאגים בקשר לאימם, הם מודאגים מכך שלא יהיה להם מקום לגור בו. תחושת האחריות שהם מקבלים עליהם כלפי המבוגרים בחייהם היא תחושה דרמטית. אחת ההמלצות בספרות המקצועית היא לייחד תשומת לב לטיפול במטפלים החלופיים בילדים. בדרך כלל מטפלים אלה אינם פונים לשירותים הקיימים, הן בשל חוסר ידע על המשאבים העומדים לרשותם והן בשל הלחץ החמור שהם נתונים בו סביב מאסר האם.

איחוד מחדש עם הילדים לאחר תקופת המאסר

באיחוד מחדש של אימהות וילדים לאחר המאסר חווים רבים מהם הסתגלות קשה. האימהות מתמודדות עם הדימוי של אימהות רעות עקב המאסר. הילדים גדלו ופיתחו אורח חיים חדש, יש להם חברים חדשים ופעילויות חדשות. לעתים קרובות הם מלאים כעס ושנאה כלפי האם שעזבה אותם, והם חסרי אמון משום שהם חוששים שהיא תעזוב אותם שוב. רבים מהם פיתחו התקשרות (attachments) אל המטפלים החלופיים.

לעתים קרובות יש לאימהות ציפיות לא ריאליות לאיחוד משפחתי מלא אושר. לאחר השחרור יש לנשים קושי להשיג אפטרופסות מחודשת על הילדים, למצוא דיור ולמצוא עבודה שתבטיח פרנסה להן ולילדיהם.

תכניות שיקום רבות אינן מאפשרות לאם להתגורר עם ילדיה, ולעתים האיחוד מחדש נדחה בשל כך. רבים מהילדים אינם מבינים מדוע האם אינה לוקחת אותם אליה לאחר שהשתחררה מהכלא.

אתגר האימהות עבור נשים עם היסטוריה טראומטית של התעללות מינית בילדות, אלימות וזנות

מהניסיון הטיפולי שלנו ומן הספרות המקצועית עולה כי אתגר האימהות בקרב נשים עם היסטוריה של פגיעה מינית בילדות קשור בכמה גורמי סיכון מרכזיים:

1. פחד מהורות
2. לימוד הורות בלא מודל לחיקוי או עם מודלים מתעללים ומזניחים
3. קושי בהצבת גבולות - שליטה מופרזת או הזנחה והתעלמות ואי הצבת גבולות
4. שחזור חסכים והתעללות
5. העברה של ההתעללות בעבר והרגשות כלפיה אל הילדים - הילדים הופכים לאובייקטים של העתקת (displacement) רגשות שליליים שהודחקו

6. העברה בין-דורית של התעללות מינית (מחקר בקרב ילדים שסבלו מהזנחה, התעללות פיזית וגילוי עריות מראה כי ההסתברות שלאימהות שלהם יש היסטוריה של גילוי עריות גדולה פי 8! מזו של אימהות שאינן מתעללות בילדים)
7. עלייה בבעייתיות כאשר אחד הילדים מגיע לגיל שבו החלה ההתעללות באם
8. תגובה מופרזת לבעיות נורמליות
9. הילדים מוגדרים סובלים מטראומה משנית

תיאור התכנית

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן" פועלת משנת 1995, שאז הוקמה מסגרת ייחודית של "הוסטל לאימהות עם ילדיהן". בהוסטל נבנתה תכנית חלוצית שנתנה לאימהות הזדמנות לשקם את חייהן לאחר היציאה מהכלא בד בבד עם שיקום הקשר אם-ילד, מתוך מגורים משותפים של האם והילד.

מסגרת השיקום המשותפת מאפשרת לאימהות להעלות את הדימוי העצמי ואת תחושת הערך העצמי שהייתה פגועה, בין היתר - עקב כישלונה לתפקד כאם. המסגרת מעצימה בכך את האם ומסייעת להגביר את המוטיבציה שלה להשתקם. התכנית גם מונעת פרידה ממושכת מהילדים, פרידה שעלולה לגרום נזק לילדים, בייחוד בגיל הרך. לאור הצלחת השיקום

מסגרת השיקום המשותפת מאפשרת לאימהות להעלות את הדימוי העצמי ואת תחושת הערך העצמי שהייתה פגועה, בין היתר - עקב כישלונה לתפקד כאם. המסגרת מעצימה בכך את האם ומסייעת להגביר את המוטיבציה שלה להשתקם. התכנית גם מונעת פרידה ממושכת מהילדים, פרידה שעלולה לגרום נזק לילדים, בייחוד בגיל הרך

הקריטיות לחיי הילד - חלופה זו עדיפה על פני ניתוק הילד מזהותו המקורית (באמצעות אימוץ או משפחות אומנות).

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן"

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן" מספקת מענה טיפולי מתאים לצרכים המיוחדים של כל אחת מהאימהות ושל כל אחד מהילדים בתכנית. תהליך השיקום האישי של האם כולל גמילה מסמים, לימוד כישורים לחיי היום-יום, פסיכותרפיה פרטנית וקבוצתית להחלמה מהטראומות הקשות שעברה בילדותה ובגרותה, השלמת השכלה ושיקום מקצועי. בד בבד היא רוכשת הרגלי הורות "טובה דייה" באמצעות חינוך להורות וטיפול דיאדי. הילדים מקבלים מענה טיפולי המותאם אישית לכל ילד, והם משתתפים בטיפול הדיאדי עם האימהות. הילדים משתתפים גם בפעילויות העשרה שמטרתן למלא חסכים שחוו עקב קשיי התפקוד של האימהות. הפעילות לילדים משלבת פעילויות חינוכיות, יצירתיות, ובילוי של כיף והנאה כמו הליכה לגן ציבורי ושימוש במתקנים, בילוי בבריכה, בים ועוד.

האימהות וילדיהן משתתפים יחד בתכניות העשרה הכוללות טיולים, הצגות, קייטנות ועוד. עקב העזובה וההזנחה שאפיינו את חיי האימהות בילדותן, הן חסרות כלים בסיסיים לבילוי זמן של איכות והנאה עם הילדים, ולכן יש חשיבות עצומה לפעילויות האלה - הזדמנות ללמוד על האפשרויות לבילוי זמן משותף עם ילדים.

התכנית הטיפולית לאימהות עם ילדיהן מתבססת על מודלים שפותחו בשנים האחרונות לטיפול אלטרנטיבי בנשים עברייניות ומכורות לסמים. תכניות אלה משקפות פילוסופיה המתמקדת בכוח של האישה, והן משתמשות בניסיונה בעבר ובהווה כמנוף לשינוי, ולא רק כמקור של צער ובושה. מודלים טיפוליים אלה תופסים את ההתמכרות והעבריינות של הנשים כמנגנון התמודדות עם חיים של דיכוי והתעללות. בתכנית מושם דגש על דה-פתולוגיזציה של הסימפטומים. האימהות שסבלו מטרומות קיצוניות סובלות ברובן מהפרעת לחץ פוסט-טראומטית מורכבת (Herman, 1992) (Complex PTSD). הגישה הטיפולית מותאמת לידע הקיים היום בעבודה עם נשים הסובלות מבעיות נפשיות מורכבות בעקבות טראומות קשות ומתמשכות. האבחנה המקובלת היום היא Complex PTSD, במקום האבחנות ה"ישנות" של הפרעות אישיות שמתייגות את הקורבן ואינן מתחשבות, באבחנה ובטיפול, במקורות הטראומטיים של הבעיות (גור, 2008). התכנית מספקת לנשים סביבה בטוחה ותומכת

המשותף של אימהות וילדיהן במסגרת ההוסטל, הורחבה התכנית, בסיוע "אשלים", גם לאימהות וילדיהן בקהילה - הן לאלה שסיימו את התכנית בהוסטל והן לאימהות וילדים שלא נזקקו למסגרת ההוסטל. בשלב הראשון פעלה התכנית רק במרכז הארץ. בשלב השני הורחבה התכנית, בסיוע "אשלים" והקרן לילדים ובני נוער בסיכון של המוסד לביטוח לאומי, גם לצפון הארץ ולדרומה, והורחבה גם לשלבים נוספים על הרצף - החל מרגע כניסת האם למאסר ועד לאחר שחרורה ושיקומה בקהילה.

תוצאות הטיפול מראות כי אימהות אלה, שנתפסו כמי שאינן מסוגלות לטפל בילדיהן, הצליחו לשקם את חייהן ואת כישורי ההורות שלהן. מחקר מעקב שבדק את האפקטיביות של מגוון תכניות ההתערבות שהופעלו בתכנית (הראל, 2008) מצא כי "ההתערבות 'מצילה' גם את האם וגם את ילדיה, ויכולה לתרום במניעת ההעברה הבין-דורית של הפתולוגיה ובכך להיות משתלמת מכל הבחינות" (שם, עמ' 25).

הרציונל להתערבות טיפולית משולבת אם-ילד

ראוי להדגיש את החשיבות שבמתן כלים טיפוליים לאוכלוסיית יעד זו, כלים שיאפשרו טיפול רב-ממדי המתייחס לילד, לאם ולדיאדה אם-ילד. רציונל הטיפול המשותף בתכנית "אימהות אסירות וילדיהן" מתבסס על נקודות המוצא האלה:

- ◆ עקב ההיסטוריה הטראומטית של האימהות, יש להן קשיים ניכרים במסוגלות ההורית, והילדים נתונים בסיכון ובמצוקה.
- ◆ המערכות הקיימות מספקות פתרונות של שיקום נפרד לאם וילדיה. בשל חוסר בכלים נוצר מצב של ניתוקים בין האם והילד עקב מאסרים, הוצאת הילדים מהבית או יציאת האם לשיקום במסגרות חוץ-ביתיות לאימהות בלא ילדיהן. מהספרות המקצועית ומהניסיון הטיפולי מתברר שיש ידע רב על הנזק לצמיתות שנגרם לילד שנגזר עליו לעבור מסידור מעברי אחד לאחר, בעיקר בשנים הראשונות של חייו. לכן יש חשיבות רבה למניעת הניתוק בין האם לילד או לקיצורו על ידי בניית תכניות לטיפול משותף.
- ◆ אם ניתן לשקם תפקוד אימהי ולסייע בהיווצרות דיאדה אם-ילד מתפקדת בשנים הראשונות

חינוך להורות במסגרת הטיפול הוא אמצעי חשוב להגברת תחושת היכולת של האימהות. התכנית מעודדת קשר בריא בין האימהות והילדים. קשר כזה מסייע לאימהות בשיפור הדימוי העצמי והתפיסה העצמית, שכן כישלונן באימהות הוא מהכישלונות הקשים והמכאיבים ביותר בחייהן

תחושת היכולת של האימהות. התכנית מעודדת קשר בריא בין האימהות והילדים. קשר כזה מסייע לאימהות בשיפור הדימוי העצמי והתפיסה העצמית, שכן כישלונן באימהות הוא מהכישלונות הקשים והמכאיבים ביותר בחייהן. התכנית בנויה בשלבים המאפשרים לאם לקבל עליה בהדרגה פונקציות הוריות עצמאיות ומחזקים את יכולתה להבחין בין צרכיה לצרכי הילד. התכנית מכשירה אם שמסוגלת לחוות אינטימיות עם ילדה, לקרוא את צרכיו במידה סבירה, לפתח את יכולותיה האימהיות, ועם זאת - את המודעות למצבים שבהם היא מתקשה לספק את צרכי הילד וזקוקה לעזרה.

סיכום²

התכנית "אימהות אסירות וילדיהן" היא פריצת דרך של ממש בשיקום נשים שבקצה רצף המצוקה והסיכון, עקב מעורבותן בהתמכרות לסמים קשים, עבריינות וזנות. התכנית, הפועלת כשלוש עשרה שנים ולוותה במחקר מעמיק (הראל, 2008), מראה כי אימהות וילדיהן הנתונים בסיכון גבוה יכולים לשקם את הקשר אם-ילד ולהפוך ליחידת משפחה נורמטיבית, עצמאית ומתפקדת - לעומת משפחות שבהן האם נתונה במעגל של סמים, זנות ופשע ומנותקת מהילדים.

הצלחת התכנית מתבססת על אינטגרציה בין הידע העדכני בנושא טיפול בנשים במצוקה עמוקה ובין הידע על טיפול בילדים במצוקה, בשילוב טיפול דיאדי המכוון לקשר אם-ילד. הנחת היסוד של התכנית היא שבעזרת טיפול המותאם לצרכי הנשים והילדים אפשר להגיע להישגים טיפוליים מרשימים באוכלוסיית אימהות וילדים שבעבר נחשבה לחסרת סיכוי לשיקום.

התכנית מראה כי בעזרת הידע והמשאבים המתאימים אפשר למנוע את הניתוק המזיק בין האם לילדים ולסייע ליצור משפחות משוקמות ומתפקדות בתוך הקהילה.

אימהות המחלימות מטרואמות קשות זקוקות לטיפול ולתמיכה שנים רבות, ולעתים אף לכל חייהן. אך ההשקעה בדיאדה המשוקמת פחותה לאין ערוך מההשקעה של החברה בהחזקת האימהות בכלא ובהחזקת הילדים בסידורים חלופיים. ילדי אסירות נתונים בסיכון גבוה לעבריינות בכגרותם, והשיקום המשותף עם האימהות מונע מהם להידרדר ולהפוך לדור הבא של העבריינים.

ומאפשרת להן לשוחח על ההיסטוריה של ניצולן המיני בעוצמה ובאינטנסיביות המתאימות לכל אישה. ההכרה ביכולתן של נשים לשרוד לאחר התנסויות כה מחרידות מאפשרת להן להתקדם מעבר להתעללות, וליצור סביבה בטוחה שבה לא ינוצלו שוב.

העבודה הטיפולית על הקשר אם-ילד מובילה לחשיפה הדרגתית של אינטימיות בקשר עם הילדים. ההתמודדות ותרגול המיומנויות החדשות נעשים בתהליך מדורג ומרגיע, מתוך התחשבות בצורך לעבד עם האימהות את עברן הטראומטי, בד בבד עם הצורך ללמוד דרכי התקשרות בטוחות ומספקות עם הילדים. בזמן שהאימהות מתקשות לספק לילד את צרכיו הבסיסיים בהתקשרות ובאינטימיות, מלווה התהליך בסומכת, באם בית ובמדריכות טיפוליות שהוכשרו לספק לילד את צרכיו בתקופת הטיפול, עד שהאם תוכל בהדרגה למלא עוד ועוד תפקידים אימהיים.

התכנית הטיפולית מספקת לאימהות סביבה מכילה, חוויה של קביעות, תחושת ערך עצמי ותחושת רצף של עצמן, במקום עולמן הפנימי החסר. סביבה זו מאפשרת להן לאבחן את צרכי הילדים ולדאוג לסיפוקם. מתן שירותי טיפול בילדים הוא אמצעי חיוני המאפשר לנשים לייחד זמן ותשומת לב להחלמה שלהן. חינוך להורות במסגרת הטיפול הוא אמצעי חשוב להגברת

2 תודה מיוחדת לד"ר שוש גרינוולד, מנהלת תכניות בכירה באשלים, על ליווי התכנית וסיוע יוצא דופן להצלחתה, ולמר שחר שומן, מנהל תחום הגיל הרך באשלים, על התמיכה בתכנית.

"בראי-נוע" - סדרת חומרי הדרכה חדשניים לעבודה עם ילדים ונוער בסיכון ובני משפחותיהם

בחודש מאי 2009 תשיק מיד"א סדרה ייחודית של ערכות הדרכה - "בראי-נוע".

מיד"א, מרכז הידע והלמידה של אשלים, ומכון שליאר לייעוץ פסיכולוגי וארגוני, המתמחה בעבודה עם סרטי קולנוע, משתפים פעולה לראשונה בפיתוח סדרה של ערכות הדרכה - "בראי-נוע". הסדרה, המבוססת על שימוש בסרטי קולנוע ככלי דידיקטי להדרכה, נועדה להעשיר את ארגז הכלים המקצועי של אנשי המקצוע העובדים עם ילדים ונוער בסיכון.

כל ערכה עוסקת בסוגיה מרכזית אחת, המוצגת באמצעות סרט קולנוע עלילתי. הסרט מלווה בהנחיות לצפייה, ברקע תיאורטי, בנקודות לדיון, בהצעות לפעילויות נוספות בנושא ובהפניות למקורות. כל ערכה מכילה סרט קולנוע וחוברת הדרכה.

הגישה ההדרכתית

נקודת המוצא בפיתוח ערכות ההדרכה היא הגישה הקונסטרוקטיביסטית ללמידה. על פי גישה זו למידה היא תהליך אישי אקטיבי. הלומד מקנה משמעות לידע ולמיומנויות הנרכשות מתוך יצירת קשרים משלו בינם לבין מכלול ההתנסויות והעמדות המוקדמות שהן חלק מתפיסת עולמו ותרבותו. גישה זו רואה בלמידה תהליך המתרחש לאורך כל חייו של האדם. תהליך הלמידה הוא תהליך ייחודי לכל לומד ולומד, והוא מתבסס על הידע שלו, על אמונותיו ודעותיו, על מערכת הציפיות שלו ועל הקשרים החברתיים והתרבותיים שהוא פועל בהם. תהליכי הדרכה והתערבות מתבצעים מתוך התנסות והפעלה של הידע והמיומנויות הנדרשות לפעילות גומלין בין הלומד לבין התכנים והפעילויות של ההדרכה, וכל זה - מתוך התייחסות המכבדת את ההתפתחות הקוגניטיבית, הרגשית וההתנהגותית של המודרך. תפקיד המדריך ליצור סביבת הדרכה מגוונת, שתעורר את סקרנות המודרכים ותכוון אותם ליצירת הקשרים אישיים, לחשיפה ולבדיקה של עמדות, רגשות וערכים, לפעילות אישית וחברתית ועוד.

מטרת ההדרכה של אנשי המקצוע - לקדם את יכולתם ליצור שיח רגשי עם לקוחותיהם בנושאים טעונים רגשית, קוגניטיבית והתנהגותית, בקבוצות

קטנות ובמפגש פרטני. לשם כך יש צורך בכירור עמדות רגשיות וקוגניטיביות, בגיבוש מסרים ברורים ובחידודם, בהקניית כלים להנחיה ובחיזוק תחושת מסוגלותו של המודרך. ערכות ההדרכה נועדו לסייע למדריך בבניית כלים אלה.

הקולנוע כאמצעי חינוכי-טיפולי

קולנוע הוא סוג של בידור. לעתים הוא נושא אותנו למפגש מרתק עם עולמות אחרים, חדשים, ולעתים הוא מפגיש אותנו עם עצמנו. אין פלא אפוא שהקולנוע מעורר בנו, הצופים, מגוון של רגשות, גורם לנו לחוש הזדהות או התנגדות ויוצר חוויה. הקולנוע מעורר בנו מחשבות, מעלה דילמות ויוצר תובנות חדשות. הקולנוע הוא כלי רב עוצמה ליצירת תהליכים משמעותיים של עבודה רגשית, קוגניטיבית והתנהגותית. בעבודה הסדנאית, הסרט משמש גירוי טוב לקראת דיון בנושא מוגדר. הוא מושך את תשומת לב הקהל וממקד אותה בנושא, הוא חוסך במילים ומאפשר להפוך אפילו נושא משמים למעניין. הסרט יוצר "קרבה מוגנת" - הוא מאפשר לגעת בנושא באופן רגשי ועמוק ללא חשיפה אישית, והוא מציע לצופה הזדמנות להתנסות רגשית "מסוכנת" - מבלי להסתכן.

כדי שהשימוש בסרט יהיה משמעותי, חשוב להנחות את התהליך באופן מובנה ומושכל. הנחיות הצפייה, הדיון, הרקע התיאורטי וההצעות להדרכה ולהפעלות נוספות הכלולים בכל ערכה נועדו לסייע לאנשי המקצוע לבנות את תהליך הלמידה הנכון והמתאים ביותר לאוכלוסיית היעד. אף שכל ערכה עוסקת בסוגיה אחת מרכזית, כל סרט מזמן עיסוק גם בנושאים אחרים. מבחינה זו, מבנה הערכה יכול לשמש מודל לבניית תהליכי למידה גם בנושאים אחרים.

סוגיות ראשונות ללמידה

בשנת תשס"ט תצאנה לאור ערכות שיעסקו בנושאים האלה:

א. **סודות במשפחה** - באמצעות הסרט "פרנקי היקר" נחשפים המודרכים למורכבות, לקשיים, למחירים, לחסרונות וליתרונות שבשמירת סוד - מפני חברי משפחה בכלל ומפני ילדים בפרט. כיצד מתמודדים עם שמירת הסוד? באילו תנאים נחשף סוד לפני ילדים - וכיצד? מה קורה כשסוד מתגלה מבלי שהתכוונו

ד"ר ליאת בן דוד היא מנהלת מיד"א

ג. **יחסי מורה-תלמיד** - נוכחותו של מבוגר משמעותי בכלל ושל מבוגר משמעותי בעל יכולת חינוכית בפרט יכולה לחולל מהפכה בחיי כל ילד וילדה, בכל גיל. באמצעות הסרט "הכוכבים של שלומי" דנה הערכה בחשיבותה של מערכת יחסים מתבוננת, אמפטית ומכילה, שיכולה להתקיים בין מורה לתלמיד. את הערכות יהיה אפשר לרכוש או לשכור לתקופה מוגבלת באמצעות מיד"א.

לכך? כיצד שמירת סוד יכולה להגן עלינו - או, לחלופין, להזיק לנו? בשאלות אלה ואחרות עוסקת הערכה.

ב. **דימוי עצמי ודימוי גוף** - כיצד אני נראית לאחרים? כיצד אני מרגישה כלפי גופי? איך זה משפיע עליי, על התנהגותי, על ציפיותי מעצמי? כיצד זה משפיע על ציפיות של אחרים ממני? שאלות אלה ואחרות נחשפות באמצעות הסרט "נשים אמתיות".

משפחות במעבר - עבודה קבוצתית

עם משפחות בגירושין

עורכת: מיקי גרינבאום
הוצאת אשלים

משפחות החוות פרידה וגירושין נתונות לעתים קרובות במשבר המזעזע את המערכת כולה. התהליך כולל בדרך כלל כמה שלבים: טרום גירושין, פרידה, גירושין - הפירוד הממשי, פוסט גירושין ונישואים שניים. כל אלה הם מצבי מעבר שיש בהם פרידה מאנשים ומתפקידים. מצבים אלה טומנים בחובם סיכון להידרדרות ואף למשבר לטווח ארוך. משפחות במעבר וילדיהן מוגדרים אפוא אוכלוסייה בסיכון.

התברר שהכלי הקבוצתי לטיפול במשפחות ובילדים במצבים אלה הוא נכון ויעיל מכמה טעמים: הקבוצה יכולה להציע מעין מרחב משפחתי חלופי לאנשים החולקים חוויה משותפת, במטרה לעזור ולהיעזר בהתמודדות עם תוצריה היומיומיים של החוויה. הכלי הזה הוא גם סוג של עזרה מקצועית בתנאים אפשריים, בעלויות כספיות נמוכות במידה ניכרת מהמקובל.

לנוכח נתונים המצביעים על עלייה דרמטית בשיעור הגירושין בישראל, פותח "סל שירותים למשפחות במעבר" - תכנית לסיוע מקצועי ולליווי ילדים והוריהם בתהליכי המעבר השונים. התכנית פותחה והופעלה על ידי השירות לרווחת הפרט והמשפחה במשרד הרווחה, בשיתוף עם אשלים.

במסגרת התכנית הוכשרו מטפלים לתפקיד מנחי קבוצות לעיבוד משבר גירושין במשפחה, כדי ליצור קבוצות כאלה במקומות שונים בקהילה.

לספר שלושה שערים המחולקים לפרקים. בשער הראשון סקירה תאורטית מאת מיקי תודר גולדין, השער השני מביא מקבץ של עבודות סיום שהוגשו על ידי המשתתפים בקורס, והשער השלישי מציג פרויקטים ייחודיים שהמשתתפים הפעילו במהלך ההכשרה, תוך ליווי של עם הנחיה והדרכה.

הספר נותן ביטוי למגוון מתודות: פסיכודרמה, טיפול בבעלי חיים, עבודה בחוות סוסים, טיפול באמצעות נגרות וכלים יצירתיים אחרים. הספר מביא גם תיאור של עבודה עם הורים, עבודה עם ילדים וכן עבודה משותפת עם הורים וילדים. אפשר לומר כי הספר "משפחות במעבר" הוא נדבך מקצועי חשוב בבניית הידע של העוסקים במלאכה, כדי לסייע למשפחות בהתמודדות עם תקופת המשבר ולאפשר לכל בני המשפחה צמיחה והתפתחות נורמטיבית ובריאה.

רחל דגן

רחל דגן היא מנהלת תכניות בתחום גיבוש ידע, מיד"א אשלים

מועדון בוגרי מיד"א - המפגש הראשון

הגלומות בהעברת מושגים מהעולם העסקי לתחום החברתי. מטרת הסדנה - לבחון את האפשרויות הגלומות בהעברה זו.

התמודדות מערכתית ופרטנית של פנימייה עם פוגעים ונפגעים מינית

בהנחיית הילה כוכבי, עובדת סוציאלית בפנימיית טוקאיי, בוגרת קורס התמודדות עם פגיעות מיניות בפנימיות בסדנה הוצגו דילמות שעולות מהתהליך המערכתי ומהתקנון, וכן דילמות של המטפל מול המטופל ומול המערכת בהקשר של התנהגות מינית חריגה.

חינוכה של ראייה אינטר-דיסציפלינרית באבחון ילדים אשר עברו התעללות

בהנחיית וונדי חן, עובדת סוציאלית בכירה, בית החולים ספרא לילדים, המרכז הרפואי ע"ש שיבא בתל השומר, בוגרת עמיתי אשלים/הסדנה אפשרה התנסות חווייתית בתהליך קבלת ההחלטות בקביעת חשד סביר לילד בסיכון, מההיבט של מערכת הבריאות, ודיון בתרומתו של הצוות הרב-מקצועי לתהליך זה.

מחיר הישארות הילד בביתו

בהנחיית אסנת חזן, מנהלת "הבית של שר" ו"מרכז אור", בוגרת קורס טיפול דיאדי הסדנה עסקה במכלול השאלות סביב הנאמנות להנחה שטובת הילד דורשת להשאירו עם משפחתו - גם במשפחות רב-בעייתיות, המסכנות לעתים את ילדיהן.

כשמונים איש השתתפו במפגש הראשון במסגרת מועדון הבוגרים של מיד"א שהתקיים ב-18.9.08.

מועדון הבוגרים הוא מסגרת ייחודית, חדשנית וחדשה, המיועדת לבוגרי הקורסים שהתקיימו ביוזמת אשלים.

מטרת ההתכנסות - לאפשר חשיפה ופיתוח של חוכמת השדה, מתוך התייחסות להיבטים של חדשנות, יזמות ורב-תחומיות, במתכונת ובאווירה של למידת עמיתים.

במרכז חלקו הראשון של המפגש עמד הנושא **השפעות הדדיות בין מצבים נפשיים וניורוביולוגיה** וניתנו ההרצאות האלה:

היבטים פסיכיאטריים בתחום ההתעללות

ד"ר גלית בן אמיתי

התמודדות עם ADHD

ד"ר שולה ארזי

השפעותיה של פעילות גופנית

ד"ר שרגא שדה

חלקו השני של המפגש יוחד כולו לחוכמת השדה והתנהל בקבוצות דיון. כל הדיונים הונחו על ידי בוגרי מיד"א. נושאי הדיונים הקבוצתיים: **הורות ברוח אחרת**, בהנחיית מורן מושקוביץ, עובדת סוציאלית בפנימיית עלומים, מנחת קבוצת אממ"א, בוגרת קורס סמ"ל.

משמעותן וחשיבותן של רשתות מקצועיות

בהנחייתה של יעל שביט, מפיקה ועורכת תכניות, בוגרת עמיתי אשלים - על האפשרויות

יום עיון: סודות במשפחה - שימוש בקולנוע ככלי טיפולי

גופים: אשלים, הרשות לשיקום האסיר במשרד הרווחה והשירותים החברתיים והקרן החדשה לילדים ונוער בסיכון בביטוח הלאומי.

הדיון התנהל בפתיחות וברגישות. הנחו אותו נעמה גולד, רכזת פרויקט הסרטים מטעם מכון שליאר, וענת גור, ראש תחום שיקום אסירות ברשות לשיקום האסיר. במהלך הדיון דיברו האימהות על הקושי לספר לילדים את סוד עברן, מי האב, וכן סודות הקשורים למשפחת המוצא שלהן. הן התוודו באופן נוגע ללב על שקרים שהן מספרות לילדיהן ועל תחושתן שאנשי המקצוע אינם יכולים להבין זאת ולהתמודד אִתן בשאלות הקשות הללו.

ד"ר ליאת בן-דוד סיכמה את יום העיון ודיברה על היתרונות, האתגרים והמשמעויות של שימוש בערכות הדרכה באמצעות סרטי קולנוע. בעקבות הפעילות המבורכת של יום העיון נכתב לערכת הסרט נספח העוסק בייחודיות שבסודות במשפחה של אימהות אסירות.

אנשי מקצוע מאשלים, מהרשות לשיקום האסיר ומשירות בתי הסוהר ואימהות אסירות משוחררות - כ-35 בסך הכול - השתתפו ביום עיון "אמא עושה בושות" שהתקיים במיד"א ב-30.10.2008.

מטרת המפגש הייתה להכיר את סרט הקולנוע כמדיום וככלי טיפולי בכלל, ובנושא הטעון של סוד במשפחה בפרט.

לאחר הקדמה, צפו באי הכנס בסרט "פרנקי היקר", בבימוי שונה אוארבך (בריטניה 2004).

הסרט מביא בצורה מרתקת ומרגשת את המורכבות, את הדילמות הקשות ואת האנרגיה העצומה המושקעת בשמירה על סודות במשפחה.

בחירת הנושא וקהל היעד קשורה לתכנית "אימהות אסירות וילדיהן". זו תכנית העוסקת בפיתוח התערבויות טיפוליות לאימהות אסירות וילדיהן בכלא נווה תרצה ובקהילה, ובהפצתן ברחבי הארץ. התכנית מופעלת בשיתוף כמה

שלומות ואיכות חיים בקרב אוכלוסיות מצוקה בישראל

במכללה האקדמית אורנים, 22.12.08

רינת רוסו ממכון שליאר דיברה על "תחנות הדלק" של חיינו, דהיינו - הגורמים הפנימיים והחיצוניים שבאמצעותם אנו מוצאים כוחות נפש בחיי היום-יום.

ד"ר מיכל שמאי מביה"ס לעבודה סוציאלית העלתה את סוגיית הקשר בין מצוקה חברתית-כלכלית למצוקה פוליטית ודרכי ההתמודדות עמן. דברי סיכום השמיע **הפרופ' מרואן דויר** מהמכללה האקדמית אורנים.

לאור ההשתתפות הערה של הקהל בדיונים והבקשה להמשך, נבדקות עתה הדרכים להמשיך את שיתוף הפעולה בין מיד"א ל"מיתרים" ונשקלת האפשרות לקיים תהליך למידה מעמיק בנושא כבר בשנת הלימודים הקרובה.

שיתוף פעולה ראשון בין מיד"א לבין מרכז "מיתרים" במכללת אורנים הניב כנס שבו השתתפו יותר ממאה ושישים איש, ובהם אנשי חינוך וסטודנטים לתואר ראשון ושני המתמחים בעבודה עם ילדים בהדרה.

הכנס עסק בהבנת שלומות ואיכות חיים ככלי ליציאה מסיכון.

במהלך הכנס שררה באולם אווירה חגיגית ותחושה כללית של סקרנות, הכרה בחשיבות הנושא ורצון להעמיק את הדיון על היבטיו השונים.

ד"ר ליאת בן דוד, מנהלת מיד"א, הרצתה על תפיסת השלומות, מהותה, כיצד התפתחה, מהן המשמעויות היישומיות שלה בחינוך בכלל ובקרב אוכלוסייה בסיכון בפרט.

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של ג'זוס ישראל ובתמיכתן של
ממשלת ישראל והפרצ'יה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

גליון 3 יוקדש לנושא

חיים בחברה בין-תרבותית

הנכם מוזמנים לבקר באתר אשלים

www.ashalim.org.il